

NC 4.3. Inleiding tot de Griekse wijsbegeerte
/1980 Tweede jaar Deel 4.3.1. p. 1 tot 110

Voorwoord en situering.

1. Cultuurhistorische situering.

Men kan de mensheidsgeschiedenis op meer dan één wijze indelen. Een eerste indeling geschiedt vanuit een nijverheidsperspectief: sedert C. Thomson (1816/1819; 1788/1865) en J. Lubbock (1834/1913) spreekt men van steen-, brons- en ijzertijdvak, waarbij het eerste, sedert Lubbock (1865), ingedeeld wordt in oud-steentijdperk (Paleo-lithicum) en nieuw-steentijdperk (Neolithicum). Een tweede indeling geschiedt vanuit socio-economisch perspectief: sedert S. Nilssen (1787/1883) spreekt men van

1/ wild,

2/ herderlijk-nomadisch,

3/ sedentair-landbouw-kundig en

4/ beschaafd tijdvak, waarbij herdersnomadisme en sedentaire landbouw (akkerbouw en veeteelt) als overgang tussen 'wild' (onbeschaafd) en 'beschaafd' beschouwd worden. - Parallel daaraan ontwierpen E.B. Taylor (1832/1917) en Lewis Morgan (1818/1881) en driefasig schema:

1/ wild,

2/ barbaars,

3/ beschaafd.

Karl Marx (1818/1883) en Friedr. Engels (1820/1895), de stichters van het dialectisch materialisme, volgden dit drievoudig schema. Men voelt de superioriteitstoon die de 18e en de 19e eeuw koesterden t.o.v. het verleden. Een veel genuanceerder schema onderscheidt de volgende vijf stadia.

(a) Het archaische stadium. -

'Archè' (Gr.) betekent 'begin' (later ook: 'beginsel'). Het aanvangsstadium der mensheid, voor zover dit nog na te gaan is, inzake opvattingen en algemene cultuur, wordt blootgelegd door hoofdzakelijk drie vakwetenschappen:

de voorgeschiedenis of prehistorie, die het verleden der schriftloze culturen (vooral via oudheidkunde of archeologie) blootlegt;

(ii)a. de primitivologie, die de hedendaagse schriftloze of althans om geëvolueerde volkeren, 'primitieven' ('primus' betekent 'eerst'; daarvandaan primitivus), bestudeert:

(ii)b. De volkskunde of folklore, die de getuigeresten (nu subcultureel geworden, maar vroeger cultuur-dominante) van de archaische mentaliteit binnen geëvolueerde beschavingen als studieobject heeft.

het antieke stadium. – 'Antiquus' (Lat.) betekent 'oud'. De Oudheid onderscheiden van de aloude of archaische tijd ervoor, is gekenmerkt door groter schaal: i.p.v. stamverband komt een steden-beschaving met een rijkvorming (zo het moderne Rijk, het Perzische rijk, ook imperium genoemd) waarbinnen zich, tegen een archaische volksmassa, een elite van klassieke mensen ontwikkelt, d.i. mensen met een sterk persoonlijk individueel bewustzijn (men denke aan Socrates als prototype). De haarden of centra van antieke cultuur, die ons bijzonder aangeaan, zijn tot zes herleidbaar:

Mesopotamië (tweestromenland: Tgris en Eufraat) - +/-5000 ACN (zelfs vroeger); vgl. A. Parrot, *Supplément Sumer - Assur (Mise à jour 1969)*, Paris, 1969; Soemer, later Akkad, nog later neo-Soemer, Babylonische, Kassietenrijk, Assyrië, Achemenidenrijk (t/m -323);

Egypte (Nijlvallei) - +/- 4000;

Indusvallei - +/- 4000;

China (Heango- en Jangtse - Kianvalleien) - +/- 2200.

Deze grote cultuurcentra, die ons, westerlingen direct aangaan - de precolumbiaanse Indianen-culturen raken ons niet direct, - rijzen op uit de jagers- en verzamelaars-economieën doordat zij een agrarische of landbouwmaatschappij kennen (akkerbouw en veeteelt: men denke aan de vruchtbare sikkel). Rond die haarden van antieke cultuur zetten zich streken vast waarop zij uitstralen: zo b.v. China en Japan; Mesopotamië en Kanaän en Anatolië enz..

Opm.: Heden betekent ‘nabije Oosten’ het gebied van Egypte t/m Irak (de grens van Iran); het ‘Midden-Oosten’ bestrijkt Iran t/m Birma; het ‘Verre Oosten’ begint voorbij Birma.

In de geschiedenis de Oudheid echter is het gedeeltelijk anders: het antieke nabije Oosten omvat het huidige nabije Oosten met daarbij het huidige westelijke midden Oosten. Het antieke nabije Oosten omvat

1/ het ‘zuiden’ (denk aan de koningin van het Zuiden, in de Bijbel), d.i. het huidige Ethiopië; via de Nijlvallei (Egypte) en de Palestijns-Syrische doorgang (Kanaän) loopt door tot het tweestromenland;

2/ het omvat verder de woestijnen van Syrië en Arabië (S.Paulus verbleef in ‘Arabië’)

3/ en ook de hoogvlakten van Klein Azië (Anatolië), Armenië en Iran (Perzië).

Opm.: Het ontdekken gaat steeds verder: in 1963, 1968, in Syrië werd b.v. de beschaving van Ebla (Eblaïtische cultuur) ontdekt, in -2250 vernietigd door Naram-Sin, een Akkadisch vorst (Tell Marbith).

Een degelijk overzicht biedt, J. Hawkes, *archeolo-gisch panorama) (Wat gebeurde er tegelijk met wat, in de wereld van 35.000 voor Christus / 500 na Christus, 1977, Amerongen, Gaade, 1977, - een aanbevelenswaardig boek. Boeiend en degelijk is ook R.E. Leaky / R. Lrwin, Nieuwe inzichten in oorsprong en ontwikkeling van de mens, Wageningen, Zomer/Keuning, 1978.*

Opm.: De stedenbeschaving in Amerika beperkt zich tot Mexico, centraal Amerika en een gedeelte van de Zuidzeekust van Zuid-Amerika: de Azteken (Mexico), de Maya’s (Zuid Mexico, Guatemala en Honduras) en de Inca’s (Peru). Aldus, D. et P Whitehouse, *Atlas archéologique universel*, Paris, 1978, pp. 240/241; een overigens uitstekend werk.

(c) Het middeleeuwse stadium.

Van Ierland tot Japan zich uitstrekkend,

vormt het middeleeuwse stadium én een verval (een terugval van ‘barbaarse’ volken naar een pre - antiek stadium) en een herverwerking (een ‘renaissance’: men denke aan de Karolingse, de Ottomaanse renaissances hier bij ons).

(d) Het moderne stadium.

De schaal vergroot weerom: de westerse mensheid ontdekt én de nieuwe wereld (Amerika) én de rest van de oude wereld (voor zover deze nog onontdekt was: denk aan Afrika bezuiden de Sahara; aan Australazië).

De exacte wetenschap, synthese van wiskunde en experimenteel onderzoek (Galilei), is de nieuwe verworvenheid: zij legt de grondslag van de moderne technocratie.

De Italiaanse Renaissance, met haar sterk individualisme en haar ‘humanistische’ terugkeer naar de oudheid, schiept het nieuwe creatieve type, dat dezelfde oudheid anders benadert dan de intellectuelen van de middeleeuwse renaissances. –

Sommigen onderscheiden, vanaf de late 19e eeuw, en begin 20e eeuw een zgn. ‘hedendaags’ tijdvak, onderscheiden van het ‘moderne’ doordat de grote beginselen van de moderne periode in een crisis geraken: men kan dit doen maar men kan evengoed de crisis als voortzetting van de moderne tijd opvatten.

Opm. - De oosters-orthodoxe christenen dateren van de late Oudheid, net als de katholieke, maar zij kenden onze westerse middeleeuwen niet (of althans veel minder); de katholieke kerk werkte haar veronderstellingen uit in de middeleeuwse scholastiek op antieke basis; de protestantse christenen zijn een typisch modern product.

Iedere economische toenadering zal rekening behoren te houden met de drie verschillende cultuurhistorische fasen die in de drie varianten van hetzelfde christendom aan het werk zijn. De mentaliteit (archaisch, antiek (vroeg antiek, laat antiek), middeleeuws, modern, hedendaags) beslist in hoge mate over de duiding van éénzelfde religie.

II. Grieks historische situering.

De Helleense wijsbegeerte is geen afgezonderd feiten: zij slaat op de laatste 1200 jaar Helleense geschiedenis. Daarom die beknopte overzicht.

De voorhelleense bewoners van Hellas en omgeving heetten Pelasgoi, Pelasgen (mediterraan type met hemelkoninginreligie).

Vroeghelladicum (- 1000/-1900). De Hellenen, in de vroegere bronstijd sijn in. Zij zijn Nordische mensen, Indo - Europeeërs.

Middenhelladicum. - (-1900/-1000). De Hellenen treden, in hun invallen, vernietigend op. Zij heetten, Achaiëi, Achaiërs, en omvatten vooral twee stammen, de Aiolieërs (Eolieërs) en Ioniërs.

Laathelladicum- (-1000/- 1100). - De Kretenzisch-Mukeense cultuur verzwakt

door natuurcatastrofen (vooral +/- 1500 ACN: de Santorini catastrofe; vgl. *R. Schiller, De explosie die de historie een andere loop gaf*, in reader's digest, *Onze monumentale en mysterieuze natuur*, Amsterdam/Brussel, 1973, blz. 64/68, - aansluitend aan de hypothese van *Prof. Galanopoulos (1956)*). Zij verzwakt ook door de uit het noorden opdringende stammen (Epeiros). –

Opgemerkt zij dat de Trojaanse oorlog, door Homeros bezongen, zich rond -1200 situeert.

De Dorische volksverhuizing. (-1150/-550). Twee koloniseringen.

(4)a. De eerste kolonisering (Ionische volksverhuizing, onder de druk der Doriërs): -1150/-800.

(4)b. De tweede kolonisering: -750/-550. Deze 'duistere middeleeuwen' zien op de Anatolische kust de polis, de stad(staat), ontstaan en Homeros (-900/-800) dicht de twee epossen, de Ilias en de Odusseia, die de verloren grootheid uit de Mukeense tijd bezingen. Rond -800 treedt een kentering op: de 'donkere eeuwen' eindigen en dit geeft aanleiding tot de eigenlijke Helleense geschiedenis.

De eenmaking is tijd: -800/-500 Sparta (Dorisch) en Athene (democratisch-Ionisch) zijn de grote poleis (stadstaten). Taal, religie en archaïsche kunst krijgen eenheidskarakter. De natuurfilosofie ontstaat in Ionië (Anatolische kust) te Miletos (Milete), rond -600.

De klassieke tijd: -500/-336. - De Perzische oorlogen (die een inzet hadden: of Oosterse turannia of de Helleense democratia), de Gouden eeuw (Perikles), politiek verval en culturele nabloei.

De hellenistische tijd: -336/-146. Alexandros de Grote (afrekening met het Perzische rijk).

De Romeinse tijd: -146/ +600. Rome verovert Hellas en lijft het in het Romeinse imperium in. De zgn. 'Late Oudheid' (met haar insijpeling van oosterse religies, waaronder het christendom), begint.

Dit betekent dat de Helleense wijsbegeerte omtrent 1200 jaar bestaat. Van die 1200 jaar gaan wij nu een samenvatting geven.

Opm.: De tweede kolonisering geeft en uitwaaiering te zien op grote schaal. Vgl. Mgr. P. Scalardi, *Marseille la Grecque (Son empire et Rome)*, 1974.

Marseille werd gesticht in -599 door inwoners van Fokaia (in Ionië, Anatolië). Gewezen zij op groot-Griekenland (= Zuid-Italië) en Sicilië als kolonisatiecentra.

Naukratis (in Egypte) is eveneens een Helleense kolonie. Ook rond de zwarte Zee situeert zich de kolonisering: Byzantium wordt in -660 gesticht (Naukratia in -650).

De Helleense wijsbegeerte.

Inleiding.

De Helleense filosofie omvat drie grote tijdvakken, gekenmerkt door drie types van wijsgerige arbeid.

(I) De natuurfilosofie. (-600/-350).

Het groundbegrip is fisis, natura, natuur. De wordende en zich ontwikkelende werkelijkheid waartoe de Helleense wijsgeren zich wisten te behoren, samen met de oorsprong ervan, staat centraal: men vat deze als geheel samen (de verzameling van al wat is) en tracht er de wezensaard (natuur; maar dan in de zin van wezen, aard) of, nog beter, - wat op hetzelfde neerkomt, het stuurkundig beginsel ('archè', principium) van op te sporen.

Men heet dit tijdvak ook nog "de tijd der kosmologie": volgens Diogenes Laërtios (8: 48) zou de uitdrukking 'kosmos' (mundus, wereld als sieraad) van Pythagoras (-580/-500) stammen, om het hemelgewelf aan te duiden sluit (blijkbaar omwille van de harmonie in de hele lichamelijke bewegingen).

Bij Herakleitos (-535/-465), die 'polemisch' (polemos, bellum, strijd) de wereld interpreteert, betekent 'kosmos' geordend geheel. Zo men wil: kosmologia is de studie van de natuur maar met het pythagoreïsche accent op het harmonieuze ordekarakter van de natuur.

(II) De klassieke begripsethische wijsbegeerte. (-450/-200).

Socrates (-469/-399), zonder de natuurfilosofie uit te schakelen, verplaatst de aandacht naar het ethische (moreel, zedelijk) of, wat bij de oude Hellenen hetzelfde is, het politisch (civiel, burgerlijk) domein - iets dat alle natuurfilosofen ook deden, - nl. het gewetensvolle gedrag in het kader van de polis beschouwen naar zijn 'beginsel' van stuurkundige aard, - maar Socrates doet dit op een nieuwe wijze: hij doet het conceptueel (begrippelijk).

Socrates sticht een begripsleer, niet zozeer algemeen als wel ethisch-politisch: de leidende begrippen 'goed', 'gerecht' en 'vroom' (moraal, recht, en religie als grondslag van beide) trokken de aandacht te midden van de crisis waarin hij leefde. - Eenzijdig of opgenomen in een breed geheel (zoals bij Platon en Aristoteles, zijn 'grote leerlingen'), de ethisch-politische begripssfeer beheerste eeuwen het Helleense denken.

(III) De theosofische wijsbegeerte. (+250/+600). –

De aandacht wordt nu getrokken op de 'licht-duisternis' -dyade of -tweeledigheid. Het goddelijke oerlicht, onbezoedeld, heilstichtend en gewetensvol, enerzijds, het ongoddelijke, duistere, bezoedeld, onheilvol en gewetensarm, anderzijds, vormen het interval waarin de mens, die van de twee heeft, zich situeert. Daarbij in:

1/ de zuivere onstoffelijke geest het licht,

2/ de stof of materie de duisternis (met lichaam en geslachtelijkheid erin begrepen). Het loskomen uit de duistere, bezoedelde materie, - het opstijgen tot het Oerlicht is de taak van de mens.

Ammonios Sakkas (175/242) was de stichter van het voornaamste soort theosofie, nl. het Neo-Platonisme: hij was eerst christen doch bekeerde zich achteraf tot de Helleense religie.

Opm.: - Het gemeenschappelijke in de drie grote denkstijlen is dat allen eenheid in de gegeven veelheid zoeken: nu eens is die eenheid (die wegwijs maakt en dus stuurkundig is) fuisis, natuur (als beginsel in de stoffelijk-geestelijke wereld), dan weer is het begrip (als samenvattend beginsel te midden van vele zintuiglijke gegevens) of is zij goddelijke werkelijkheid die, als het Ene, de stoffelijke en bezoedelde veelheid beheerst. - Meer nog: deze drie duidingen van eenheid die richting geeft in veelheid, kunnen samengaan en elkander aanvullen.

I. De natuurfilosofen. (-600/-350).

Uitgangspunt. - Het begrip fuisis, natura, natuur, is de centrale intuïtie, het een makende gezichtspunt (perspectief). Wat betekent 'fuisis'? Zoals *Werner Jaeger, A la naissance de la théologie (Essai sur les Présocratiques, Paris, 1966 (// The theology of the early Greek Philosophers, Oxford, 1947)* - Jaeger doet het nog nauwkeuriger in zijn *Paideia*, - het zegt: 'fuisis' heeft twee grondbetekeningen:

1/ de wording en de ontwikkeling en

2/ de oorsprong van die wording en ontwikkeling. Zo, o.c. pp. 27/28, - "fuisis ton onton, generatio entium", oorsprong, resp. wording en ontwikkeling van de zijnen.

Zo zegt Homeros (*Ilias 14: 201*): "(Hera, die haar echtgenoot Zeus, listig, wil benaderen, in gesprek met haar dochter Aphrodite, zegt:) ik ben immers op weg om de grenzen der aarde te zien, die vele wezens voedt, Oceanos, de genesis, de oorsprong, der goden en Thetus, de (goden)moeder, die mij beiden in hun paleis goed gevoed en behoed hebben." (Okéanon te génesin thoon).

En (*Ilias 14: 246*): (Hera vraagt aan Hupnos, de slaap(god), Zeus slaperig te maken, doch deze bekend zijn onmacht en zegt:)

"Iedere andere onder de eeuwiglevende godin deed ik wel gemakkelijk inslapen, zelfs de waterstroom van Okeanos, die van alles de genesis, de oorsprong, is.

Zeus echter, de kronied (opm.: zoon van Kronos), hem alleen zou ik nooit kunnen benaderen nog in slaap krijgen, indien hij het zelf niet gebiedt. "(Okéanou, hos par génesis pantessi tétuktai).

Terloops: Hier ziet men hoe Homeros de goden ook als geworden, voortgebracht, net als de mensen en alles (pantesai) wat bestaat, opvat; wat wijst op een heel ander godsbegrip dan het (oer)monotheïstische.

"Sinds Homeros reeds heten mensen met singuliere begaafdheden 'goddelijk' en, in de zesde eeuw, worden sommigen wijzen en extatische zieners ook aan de goden verwant geacht".

Aldus *W. Den Boer, De godsdienst der Grieken, Den Haag, 1965, blz. 125*. Het woord 'theogonia', godenontstaan (antropogonia, kosmogonia) wijst duidelijk op het allesomvattend karakter van fuisis of genesis.

Waarom halen wij deze beide homerische teksten aan, waarin niet eens het woord ‘fusus’ voorkomt? Omdat, zoals Jaeger zegt, o.c., 27/28, ‘genesis’ hetzelfde dubbele betekenis heeft als ‘fusus’: het is er synoniem van.

Meteen is duidelijk dat de heden meermaals voorkomende bewering dat de Helleense wijsgeren geen beweging (in de brede wijsgerige betekenis van verandering, kinesis, motus) kenden, op onwetendheid steunt: voor de antieke Helleen is de werkelijkheid rondom hemzelf en in hem zelf van meet af aan ‘genesis’, ontstaan en ‘fthora’, vergaan - is m.a.w. de verandering schering en inslag.

Schrijft Herodotus (achtste eeuw) niet een theogonia, godenoorsprongsverhaal (gonia, genesis zijn van dezelfde wortel; denk aan ‘gennétikos’, genetisch, dat bij Aristoteles als het standpunt bij uitstrek van denken wordt bestempeld, - wat nog in een uitdrukking als ‘genetische psychologie’ voortleeft)?

Alles (niet enkel de goden) heeft een ‘genesis’, aldus reeds de homerische Helleen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat *W. Jaeger*, ditmaal in zijn beroemd werk *Paideia, I*, S. 54-3, schrijft dat “die Forschung nach der Physis oder Genesis, dem ‘Ursprung’, um der ‘Theoria’ willen selbst betrieben wird” (vert.: dat het onderzoek naar de fusis of genesis, de oorsprong, omwille van de theorie (d.i. de beschouwelijkheid of bespiegeling) zelf beoefend wordt), naast de Ionische dichtkunst, sedert Archilochos van Paos (-735/-716), en de Soloonse dichtkunst (Solon: -640/-560), door de zgn. fusikoi, physici, natuur-wijsgeren.

Doch hier begint het: de oorsprong van de beweging en die beweging van vergaan en ontstaan wordt door de fusiekers op bijzondere wijze bekeken: ze willen de ‘fusus’, natura, wezen of aard (wezensaard) van die oorsprong en van de eruit tevoorschijn tredende beweging vastliggen. Dit geeft een derde betekenis van ‘fusus’: het wezen (van iets). -

Wanneer dan de algehele verzameling van het worden en vergaan, samen met de oorsprong ervan, ‘de’ fusis, de natuur, wordt geheten, dan ontstaat een vierde betekenis van ‘fusus’, nl. de natuur als (distributieve en / of collectieve) verzameling van alle dingen en hun bewegingsgebeuren.

Inderdaad, sedert Anaximandros (Anaximander: -610/-547), die het woord ‘archè’, principium, beginsel (princiep) voor het eerst gebruikt, zoeken de Milesische natuur-wijsgeren naar het beginsel van de beweging (en haar oorsprong).

Wat betekent ‘beginsel’? Het betekent bestuurskundige macht die (desnoods de oorsprong en zeker) de beweging of fusis, resp. genesis beheerst, een richting geeft (denk aan de kinetische of topologische structuur uit de logica). Het ‘wezen’ van iets is juist dat ‘beginsel’!

Zoals *Kurt Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, o.m. S. 28, 41/44, en, overigens, in het gehele boek, aantoot, bezit het woord 'fusus', natura, natuur, nog een vijfde en, meteen zesde betekenis.

De vijfde betekenis ontspringt aan de chthonische of tellurische religie der archaische cultuur: de natuur, in en buiten de mens, voor zover zij ontsnapt aan louter intellectualistisch- rationalistische bewustzijnsvormen; men heet ze wel de 'irrationele' natuur. Daartegenover staat de zgn. rationeel-intellectuele aard van wat in en buiten de mens bestaat. –

Fr. Nietzsche (1844/1900), een der grote zgn. 'kritische' materialisten, tegelijk irrationalist als geen ander (of vitalist), onderscheid tussen Dionysische en Apollinische natuur: de god Dionusos was de chthonische irrationele godheid; Apollon, de oeranisch - rationele godheid. –

Welnu, de antieke Hellenen onderscheiden zeer scherp die twee schakeringen van fusus: *E.W. Dodds, The Greek and the Irrational*, Berkeley / Los Angeles, 1966, en ook zijn *The Ancient Concept of Progress*, Oxford, Un. Press, 1973, heeft dit overtuigend aangetoond. Men hoeft maar Platon, 'de' intellectualist onder de Helleense wijsgeren erop na te lezen, nl. daar waar hij het met begrijpelijke taal niet meer gezicht krijgt en naar de mythische taal grijpt.

Zie ook *G.Verbeke, Mythen sterven niet (Bezinning over de Griekse mythologie en het begin van het Westerse denken)*, in onze *Alma Mater*, 1972 : 3 (blz. 135/152: "Voor Plato staat de mythe niet gelijk met de dwaling; anderzijds is de mythe ook geen allegorische vertolking van wijsgerige inzichten.

Volgens hem heeft zij een eigen, oorspronkelijke waarheidswaarde op voorwaarde dat zij getransponeerd wordt op het vlak van de wijsgerige bezinning: dan wordt zij de openbaring van inzichten die op louter rationele wijze niet kunnen bereikt noch verantwoord worden". (a.c.; 151).

Iets dat de Duitse filosoof *Schelling, Einleitung in die Philosophie der Mythologie*, 1856, reeds duidelijk zag.

De Grieken hebben de rationele betekenis van fusus sterk ontwikkeld: het stuurkundige 'wezen' (de essentie) wordt hun stokpaardje. En dat zal, temidden van een mobilistisch klimaat (mobilis, kinètikos, beweeglijk) dat steeds geconfronteerd wordt met ontstaan en vergaan, een immobilistisch accent vertegenwoordigen.

Wat echter niet betekent dat het wichelen en de vervoering geen waardering kennen, al is zij niet de waardering van de archaische religies.

Het 'wezen' (het stuurkundige beginsel) vertegenwoordigt het ene in het vele: een veelheid van soorten, van onderdelen, van mogelijke veranderingen (distributief wezen; collectief wezen; stuurkundig wezen) wordt beheerst - rationeel - en samengevat in het ene wezen!

Overzicht - De bibliografie is te vinden in werken als *G. Varet, Manuel de bibliographie philosophique, I (Les philosophes classiques) et II (Les sciences philosophiques)*, Paris, PUF, 1956. - Uit de onoverzienbare massa boeken en artikels over de voorsocraticiers zij gewezen op de tekstuittgaven: *H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker (Griechisch und deutsch)*, Berlin, 1903-1, 1922-6; *W. Kranz*' heruitgave: Berlin, 1951/ 1952; *C.J. De Vogel, Greek Philosophy (A collection of texts), Vol. 15 (Thales to Plato)*, Leiden 1950.

Drie soorten boeken behandelen de voorsocraticiers:

wijsgerige, zoals *A. Vloemans, De voorsocratici*, Den Haag, 1961;

theologische, zoals *W. Jaeger, A la naissance de la théologie (Essai sur les présocratiques)* Paris, 1966;

vakwetenschappelijke: natuurwetenschappelijke, zoals *Fr. Krafft, Geschichte der Naturwissenschaft, I (Die begründung einer Wissenschaft von der Natur durch die Griechen)*, Freiburg, 1971; geestes- of menswetenschappelijke, zoals *W. Jaeger, Paideia (Die Formung des Griechischen Menschen)*, 3 Bde, Berlin, 1934/1936, 1936/1947²; paranormologische of occultistische, zoals *E. Dodds, The Greek and the Irrational*, Berkeley Los Angeles, 1966; *E. Dodds, Der Fortschrittsgedanke in der Antike*, Zürich München, 1977 (Eng.: *The ancient Concept of Progress*, 1972).

De reden is dat de wijsbegeerte, vanaf haar begin, zo alzijdig mogelijk denkt om 'vakidiotie' (d.i. eenzijdig omsloten zijn door eigen wetenschappelijke specialisering) te vermijden. Godgeleerdheid, wijsbegeerte en vakwetenschap zijn geen 'stadia' (zoals sedert Comte wel beweerd wordt, maar aspecten die gelijktijdig aanwezig zijn.

Wijsbegeerte is, in die zin, 'fundamenteel', d.i. de grondslagen en implicaties betreffend. De agologische of opvoedkundige waarde van wijsbegeerte gaat daarmee hand in hand.

Nauwkeuriger overzicht der wijsbegeerte. –

Zij heten fusikoi, physici, fysiekers of, ook, fusiologoi, physiologi, fysiologen. Merk op dat het Helleense woord 'fusio.logos' betekent: iemand die de natuur (fusus) ter sprake brengt (logos, logia), terwijl dit woord nu, samen met de anatomie, een deel der moderne biologie aanduidt.

(I) De mythische theologen. -

Homeros (-900/-800) met zijn *Ilias* en zijn *Odyssee*, - veel duidelijker, Hesodios van Askra (-800/-700), met zijn *Theogonia* en zijn *Werken en Dagen*, staan aan de wieg van het Helleense denken.

Later (Plato, Aristoteles) heet men ze *theologoi*, godgeleerden, omdat de mens in zijn geschiedenis wel de voorgrond biedt van hun leef- en denkwereld, maar

godheden,

daimones (goddelijke geesten) en

heroës (helden) de levende achtergrond uitmaken van mensenwerk. Episch of didactisch dichtwerk is een literair genre. De kern is de mythe.

“Reeds in Homeros bevinden zich aanlopen tot een wereldbeschouwelijke duiding van mythen, (W. Jaeger, *Paideia.*, I, 98). “De levenservaring is voor de dichter Hesiodos geworteld in de duurzame wetten der wereldorde, die de denker Hesiodos in de religieuze voorstelling van de mythe erkent.”(Ibid., I, 98).

M.a.w. mythische aanschouwing, zonder enig vormend element van logos - d.i. het verstandelijk - redelijke redeneren der logica - is nog blind en logische begripsvorming, zonder enige levende kern van oorspronkelijke mythische aanschouwing, wordt leeg. Zo zou men in zinvolle omvorming van een uitspraak van Kant kunnen zeggen.

Van dit standpunt uit behoort men de geschiedenis der filosofie der Grieken te beschouwen als het proces van de voortschrijdende rationalisering van het oorspronkelijke, in de mythe aanwezige religieuze wereldbeeld.” Aldus weer W. Jaeger, *paideia*, I, 543. Zoals reeds *Otto Willmann, Geschichte des Idealismus, I (Vorgeschichte und Geschichte des antiken Idealismus)* Braunschweig, 1907-2, het schitterend aantoonde, begint de filosofiegeschiedenis in de archaische religies en onder meer in het mythische denken.

Herodotos van Halikarnassos (-484/-424) zegt dat de dichters Hesiodos en Homeros de Hellenen hun theogonie gegeven hebben: zij gaven de goden hun namen, ereplaatsen (Gr.: timas, honores, ereambten), kenden hun hun rollen (technas, artes, vaardigheden) toe, bepaalden hun gedaanten (verschijningswijzen).

Maar Willmann wijst erop dat in Homeros, en Hesiodos, ook volgens dezelfde Herodotos, oeroude voorhomerische en voorhesiodische inzichten aanwezig zijn, zoals b.v. de nekuiai, descensus ad inferos, hellevaarten (twee in de Odusseia) en de hiëros gamos, sacrum matrimonium, heilig huwelijk (Ilias: Zeus en Hera; Odusseia: Ares en Afrodite). Vgl. *Gesch. d. Id.*, I, 139/140. De tekst van Herodotos komt uit z ‘n *Historiai*, 11, 49/53.

(II) De natuurfilosofen.-

‘Sofia’, sapientia, wijsheid, betekent kennis omtrent de ordening van het leven, met al wat die kennis aan achtergrond impliceert (zoals b.v. menselijke en godenaangelegen-heden). ‘Filos’, amicus, vriend (bevriend).

Beide samen betekenen, sinds Pythagoras van Samos (-580/-500), wijsbegeerte, ter onderscheiding van het woord t.o.v. wijsheid (die steeds rustig. bezit, probleemloos weten betekent): de wijsgeer zoekt de waarheid, anders dan de ‘wijze’, die het verstandelijk - redelijke niet ontwikkelt.

A/ De oudere Milesiërs.-

Ook genoemd de “oudere Ionische fysiekers”, gaan zij uit van de fisis en wel begrepen als hylisch, materieel, stoffelijk beginsel (wat echter niet betekent dat zij het uitsluitend als stoffelijk beschouwen: het onderscheid tussen stof en onstoffelijke geest bestond in hun dagen nog niet; de Attische filosofie zal dat klaar stellen.

De mythische theologen

Zij zochten, voor zover zij wereld- en levensbeschouwelijk te werk gingen, ook de genesis. resp. fisis, de natuur van de dingen, maar hun aandacht ging meer naar de godheden, zonder daarom de aardse dingen uit te sluiten, ver vandaar!

De wijsgeren leggen veel meer de nadruk op de aardse dingen zelf: het ontstaan en vergaan der dingen heeft zijn beginsel veeleer in zichzelf dan in een transcendente godenwereld: zij denken immanenter. - Het koppel “transcendent / immanent” betekent “uitstijgend boven en buiten iets / blijvend in iets”.

- Thales van Miletos (-624/-545),

Voor zover wij iets met zekerheid van hem weten, schijnt het ‘water’ als beginsel vooropgesteld te hebben; wat begrijpelijk wordt als men zich de teksten van Homeros, hierboven blz. 6, over Okeanos (en Tethys) als ‘genesis’ van alle dingen, de goden inbegrepen, herinnert.

- Anaximandros van Miletos (-610/-547)

Hij is de eerste denker van wie wij een wijsgerig fragment hebben; hij gebruikt het woord ‘archè’, principium, beginsel, blijkbaar, wijsgerig en zegt dat het beginsel van alle dingen in hun ontstaan en vergaan is, ‘a.peiron’, in.finitum, het onbegrensde (d.i. wat noch naar voren (zonder begin) noch naar achter (zonder einde) noch in welke richting ook (zonder enige grens) paal of perk kent).

Daaruit ontstaat alles; daarin kom alles, wanneer het vergaat, te recht. Het is uitgangspunt en eindpunt zonder meer.” Het is enig. Het is onsterfelijk, onvergankelijk.

M.a.w. het onbegrensde is zoiets als een goddelijke oergrond waaruit alles ontstaat en waarin alles vergaat. Het omvat alles en, zegt hij, het ‘bestuurt alles’ (stuurkundig beginsel).

- Anaximenes van Miletos (-588/-524)

Hij bepaalt het levend en denkend, het zielkundig karakter van het oerbeginsel nader: “Zoals onze ziel (psuchè) ons samenhoudt (sunkratei), zo omvat (peri.echei) adem (pneuma, spiritus) en aër (lucht) de ganse kosmos (wereld, heelal)”.

Dat het oerbeginsel ‘lucht’ heet, verwondert niet als men weet dat Anaximenes zegt: “hè psuchè hèn hèmetera aèr ousa sunkratei hèmàs” (onze ziel, die lucht (adem) is, houdt ons samen).

Het woord ‘lucht’ betekent wat psychisch leven bezit. Dit betekent dat het heelal-beginsel iets zielkundigs is; wat een vooruitgang betekent t.o.v. Thales (oceanisch water als levensbron van goddelijke aard) en Anaximandros (het onbegrensde dat alomvattend stuurt), die het zielenleven in het heelal te weinig gedacht hebben. “Holon ton kósmon pneuma kai aèr peri.echei”: “geheel de kosmos omvat adem en lucht” (onderwerp is ‘adem en lucht’; ik vertaal letterlijk).

-- Uitweiding --

De Narkissosmythe – ‘Muthos’, fabula, verhaal, betekent, in het Grieks:

het uitgesproken woord (in al z ‘n varianten: toespraak, gerucht, onderhoud, bevel, beslissing);

sedert Homeros: fabel, legende. Heden betekent het het wijverhaal dat een ritus begeleidt (met al de betekenisvarianten daarin aanwezig). –

‘Numfè’, nympha. nimf, betekent

gesluisde vrouw, zo b.v. bruid;

vrouwelijke godheid of geest van de natuur (Nereïden: zeenimfen; naiaden: nimfen die alle stromend water (rivieren) bewonen; Dryaden: eikenbosnymfen; Alseïden: bosjesnimfen; - Hamadryaden: woudnimfen; Meliaden: esnimfen, -- Napaiai: dalnimfen; Oreaden: bergnimfen; enz.). Vgl. onze feeën.

a1. Narkissos (Lt: Narcissus) is de zoon van een stroomgod, Kefisos (Lt. Cefisus; een stroom in Fokis) en een ninf, Liriope. -- Men ziet de ‘goddelijke’ afkomst, door de Orfiekers geduid als verbannenheid der goddelijke ziel in het aardse.

(i)a2. De blinde ziener Teiresias had gezegd van Narkissos: “Narkissos leeft zolang hij zijn eigen beeltenis niet ziet.” Deze voorspelling legt de structuur van z ‘n leven en dood bloot. Laat ons zien hoe zij zich concreet verwezenlijkt.

(i)a3. Knoop. - Het drama, samengevat in Teiresias’ uitspraak, begint met het feit dat Narkissos een jongeman wordt van uitzonderlijke schoonheid, - iets waarmee hij ‘hubris’, superbia, grensoverschrijding - en dat betekent, stuurkundig, afwijking van de regel - begaat.

Hij baadt regelmatig in de stroom, daarbij - metamorf aspect - regelmatig van gedaante verwisselend. De nimfen zien hem en geraken alle min of meer op hem verliefd. Zelfingenomen wijst Narkissos ze af.

(i)b. De nimf Echo (weergalm), stom verliefd op hem, door hem echter in haar ‘eros’, amor, minne, versmaad, is ontzettend teleurgesteld (frustratie). In de ene versie sterft Echo van verdriet en wenden haar zusters zich tot Nemesis; in de andere versie wendt Echo zich zelf tot Nemesis.-

Nemesis (woord dat in het gewone Helleens, verdelende (distributieve) gerechtigheid betekent) was, oorspronkelijk een oude Attische godin; later werd zij algemeen in Hellas vereerd.

Haar rol (en vaardigheid waarop die rol steunt) is: mensen die hubris begaan, grenzen overschrijden. onbewust of bewust (hoogmoedig) tot hun juiste maat herleiden (b.v. door ze te vernederen); - wat stuurkundig een herstel betekent.

Ja, zij werd zelfs met ijverzucht (afgunst, naijver) vereenzelvigd, - wat ‘de goden’ in het algemeen werd toegeschreven (denk eraan hoe Jahweh ook ijverzuchtig is) en dus had Nemesis iets van het zgn. ‘kwade oog’ (ofthalmos baskanos, onheilstichtende blik), d.i. het werpen van een boos lot op iemand die men niet uitstaan kan in zijn geluk. Dit laatste - ijverzucht en boze blik - is een demonische trek.

Echo vraagt dus aan de godin der wrekende (verdelende) gerechtigheid dat Narkissos hetzelfde lot zou ondergaan dat hij haar heeft doen ondergaan: men ziet hier de ‘wet van de weerbots’ der magie aan het werk, nl. het kwaad dat men iemand aandoet, keert - indien de verontrechte machtiger is, naar de kwaadaandoener terug en - als een boemerang - treft hemzelf. –

Tegelijk is dit een typisch godsoordeel. - Nemesis staat het toe. Daarmee staat de uitvoering van de weerbots open. –

(ii)a. Zoals in een godsoordeelregel, zo ook hier: Nemesis handelt al wat *P. Ricoeur, Philosophie de la volonté, II (Finitude et culpabilité), 2 (La symbolique du mal)*, Paris, 1960, PP. 199/217, ‘le dieu méchant’ bestempelt - de tragische dichters, Aischulos, Sofokles, Euripides, verwerken dit in hun drama’s; - beter gezegd: als verraderlijke godheid.

Zij versterkt, door (hem onbewuste) ingeving, het kwaad dat hij bedrijft, om zo maat op te leggen en tot besef te dwingen, indien nog mogelijk. Denk aan de slang die Eva ‘ingeeft’ van de “verboden boom” te plukken, doch hier is de verraderlijkheid niet in Jahweh rechtstreeks gelegd. –

Zoals altijd, loopt Narkissos in het woud en jaagt. Hij krijgt dorst. Hij vindt een heldere bron in een open ruimte in het bos. Op Nemesis’ ingeving buigt hij zich voorover en - Teiresias’ voorspelling gaat - voor hem onbewust - in vervulling - hij ziet voor de eerste maal zijn beeltenis in het waterspiegelbeeld. –

De weerbots gaat in vervulling; - hij wordt dodelijk verliefd op zichzelf, op zijn spiegelbeeld (Nemesis neemt hem bij zijn zelfingenomenheid). Door naar zijn spiegelbeeld te grijpen, vervormt hij het en maakt het wanstaltig en lelijk, telkens weer.

(ii)b. Na deze episodes, de ontknoping. - Zoals in de tragedie (tragische ironie) begrijpt Narkissos plots wat er gebeurt, te laat en vaag.

In de greep van de lotsworp van Nemesis, verwaarloost hij eten en drinken. Metamorf: hij schiet, net een plant, wortel, aan de voet van de bron en verandert geleidelijk in een bloem, de narkissos of doodsbloem, die zich, in de lente in het water weerspiegelt om, in de herfst, te sterven. –

In de Demetermythe, b.v., verzamelt Korè, de dochter van Demeter en Zeus, met de Okeanieden (Okeanosdochters, waternimfen), op een weide lentebloemen.

Als zij de doodsbloem plukt, opent zich plots de aarde (vgl. de ‘Moeder’ Aarde, waaruit alles ontstaat en waarin alles weer vergaat): Hades, de heerser der onderwereld, stijgt op en rooft Korè. Hem is de narcis ‘heilig’.

In 1910 gebruikt S. Freud, voor de eerste maal, ‘narcissisme’: de homoseksuelen zoeken jongemannen die op hen gelijken; zij nemen, in hen, - zichzelf als lustobject, om ze te ‘beminnen’ zoals hun moeder hen ‘beminde’. Dit is dan een typisch psychoanalytische duiding van de mythe.

-- Uitweiding: De natuurwijsgerige draagwijdte van de mythe. --

Anaximandros is bekend om zijn fragment dat *Libbe Van der Wal, Het objectiviteit-beginsel in de oudste Griekse ethiek*, Groningen, 1934 (een werk dat de ethica bij Anaximandros, Herakleitos en Demokritos bestudeert). blz. 16, aanhaalt:

“Datgene waaruit de dingen (ta onta) geboren zijn (hè genesis), daarin vergaan zij ook (ftora), gelijk noodwendig is. Immers, zij betalen boete (tisis) voor hun onrecht (a.dikia) aan elkander volgens de orde van de tijd (káta tèn tou chronou taxin)”.

Waaruit de zijnden de genesis (fusus) is, daarin is ook hun ftora (vergaan) volgens de noodzaak: het gaat hier over de ‘archè’, het onbegrensde. Dit onbegrensde lijkt op de Aardmoeder, uit wie alles ontstaat en waarin alles vergaat. Of op Okeanos, de genesis van alles (Homeros).

Men ziet hoe de mythe de weg baant door de verpersoonlijking (hypostase is het als persoon voorstellen van een ‘macht’ met een zekere naam (b.v. aarde, verdelende gerechtigheid), maar dan met godgelijke trekken).

Bij Homeros reeds is ‘theos tis’ (een god) of ‘theoi’ (goden) hetzelfde als ‘daimon’ (d.i. de macht een godheid eigen). Later zegt men ook ‘to theion’ (het goddelijke) om die ‘macht’, een god eigen, te noemen.

Feitelijk is dit abstract denken maar ‘theologisch’, d.i. men heet ‘goden’ wat eigenlijk een machtseigenschap (ambt, vaardigheid) van hen is. Het komt hierop neer dat een immanente werkelijkheid (in de natuur, in de dingen zelf aanwezig), in het transcendente (het erbuiten en erboven uit stijgende) domein verplaatst wordt. De wijsgeer doet het tegenovergestelde: hij legt het transcendente in het immanente.

In de Narkissosmythe is er een immanent aspect:

1/ Narkissos bereidt zichzelf, ook zonder godentussenkomst, ook zonder nemesis-tussenkomst, op grond van zij mateloze zelfingenomenheid, een knoop, d.i. een voor hem ongunstige verwikkeling.

2/ In het godsoordeel scheidt de godin niet het herstel van de afwijking: zij versterkt slechts wat reeds in Narkissos’ ziel en gedrag aanwezig is. Dit betekent dat immanent aspect (wat in Narkissos, zonder Nemesis, aan het werk is; zijn fusis of natuur, begrepen als wezensaard en regel die stuurkundig werkt) en transcendent aspect (de ingreep vanuit de godenwereld) tegelijk aanwezig zijn en ineenvloeden. Dit betekent dat de mythe, op haar wijze, reeds de fusis, de natuur, van het gebeuren beschrijft. Iets wat de natuurwijsgeren, hylisch (stoffelijk-beginselgebonden) zullen doen.

Overigens, én in de mythe én in de wijsbegeerte is de stuurkundige structuur aan het werk, - hier als inwendige gerechtigheid die ontstaan en vergaan regelt (eunomia en kosmos zeggen de Hellenen om zulks aan te duiden). *Vgl. W.Jaeger, A la naissance*, p.

Men heet dat ook sociomorfe (maatschappijvormige) fysiek (*E. Beth, Natuurphilosophie*, blz.36).

B/1. De natuurwijsgerige theologen –

De religieuze middens van de zesde eeuw beseften dat de aloude religie in een crisis kwam, indien de Milesiërs de waarheid zegden. Gevolg: zij herdachten hun religie. Zo ontstaat een nieuw type van godgeleerdheid.

De nieuwe theogonieën, vooral de Orfische. –

De mysteriereligies (Demeter, Dionusos, - Orfisme) herdenken, zonder de mythe te verlaten, toch de mythe en zij doen dit beïnvloed door de natuurwijsgeren. Mousaios, Onomakritos, ferekudes van Suros (+/- -550) worden hier genoemd, maar men weet er bitter weinig van.

Orfeus, beschreven als magiër, hellevaarder (nederdaling ter helle), beheersers van wilde dieren, zanger, is een vage figuur (waarover men bitter weinig weet) maar die, in ieder geval, het middenpunt is van een nieuwe mysteriereligie (waarvan zojuist genoemde figuren woordvoerders zijn). De Dionusosmythe is centraal in die religie (en haar theo-, kosmo- en anthropogonie). Vgl. A. Provoost, red., *Orpheus (Ontstaan, groei en nawerking van een antieke mythe in de literatuur, beeldende kunsten, muziek en film*, Leuven, 1974.

-- Uitweiding. –

Om een denkbeeld mogelijk te maken van deze theogonie die Hesiodisch en natuurfilosofisch te werk gaat, zie hier een samenvatting van wat H. Jeanmaire, *Dionysos (Histoire du culte de Bacchus)*, Paris, 1978, p. 384, zegt over de Dionusosmythe in haar kern. –

Het is een lijdensverhaal: Dionusos is de zoon van Zeus, de Alvader, en Semele, de dochter van Kadmos, de stichter van Thebe, en van Harmonia.

Dionusos wordt gedood, en wel als kind (goddelijk kind). Hij is het slachtoffer van de Aardzonen of Titanen (die de traditionele vijanden zijn van de nieuwe Goddelijke orde, door de Olympische goden, onder Zeus' leiding, ingesteld.

De Aardzonen lokken het kind in een hinderlaag d.m.v. verschillende voorwerpen (die als speelgoed gelden: tol, ruit, bikkels (botjes); een spiegel).-

Deze twee soorten voorwerpen worden - het zij terloops gezegd - ook als sumbola, zinnebeelden, gebruikt in sommige mysteriën (d.i. inwijdingsriten). –

Het kind wordt gedood. Het lichaam wordt uiteengereten, maar het 'denkend hart' ('noérèn kradièn') wordt door de godin Athene gered.

De resterende stukken van het lijk worden verzameld en in een ketel gekookt (wat aan een magische verjongings- en onsterfelijkheidskuur doet denken).

Daarop worden de Aardzonen door Zeus Gestraft: "Zeus weerhield zijn macht niet meer - aldus een oude zgn. Homerische hymne. Een uiterste woede greep zijn hart aan: hij toonde zijn ganse macht. Vanuit de hemel en vanaf de Olumposberg slingerde hij zijn bliksem. Hij verwekt schrikwekkende weerlichten: de donder. en de bliksem ontspringen rommelend aan zijn rechterhand.

Sidderend omwille van het gedruis begint de levenwekkende aarde te branden;

het onbegrensde woud knettert alom. Heel de aarde, de golven van de oceaan en de onvruchtbare zee steigeren al kokend. De gloeiend hete dampen streken op de Titanen, de Aardzonen, neer.

Tallose vlammen stegen op, de lichtende aither (hemelruim) tegemoet. Door het flikkerlicht van de bliksem en van de dondersteen waren de wildste Titanen met blindheid geslagen.” (Vgl. *A. Eliot, L' univcrs fantastique des mythes*, Paris, 1976 (Eng.: *Myths*, Maidenhead, 1976), p. 82). –

Doch, de geest der mysteriereligies getrouw, volgt op dit lijdensverhaal het opstandingsverhaal: met behulp van verscheidene godinnen (Athena die de dochter is van Zeus, de Alvader, en de godin Metis; Rhea, een dochter van Gaia en Ouranos; Demeter, dochter van Kronos en Rhea en centrale figuur der Eleusinische mysteriën, de oudste Griekse mysteriën) en vertrekkend van het door Athena geredde hart dat denkt, herleeft Dionusos, die niet een oeranische (hemel)god, maar een chthonische of onderwereldgod is, maar toch een weldadige God die vooral via de roes en de vervoering (mania van Platon) werkt. Volgens Jeanmaire, o.c., p. 22, hoorde hij oorspronkelijk thuis in de Anatolische Hemel-koninginreligie.

-- Uitweiding. --

Onomakritos, de Orfiker, zegt dat Zeus uit de as der Aardzonen (titanen) de mensen maakte: zo komt het dat de mens een tweevoudig wezen is:

hij is ongoddelijk doordat hij ‘titanisch’ is (duisternis; aarde);

hij is goddelijk doordat hij, via de Titanenas, Dionusos in zich draagt (zijn onsterfelijke ziel, die licht is). Het zgn. ‘dualisme’ (d.i. de overtuiging dat de mens in zijn ziel onsterfelijk is; meer nog, dat hij meermaals zich belichaamt in voorwerpen, planten, dieren en menslichamen (dit laatste vooral)) is dan ook een oude Helleense stroming, die het zielsbegrip voor het eerst in het wijsgerige - hoewel nog sterk mythische - denken invoert.

Met dat zielsbegrip wordt ook het godsbegrip (in Griekse zin) hersticht. Dit zal in de latere Helleense wijsbegeerte sterk nawerken. De fisis, natuur van de mens is meer dan oceanisch water, onbegrensde of lucht (bezieling, adem) - denk aan wat de Milesiërs dachten - : zij is godgelijke ziel. M.a.w. de menskunde en de godsleer worden hier wijsgerig in nieuwe banen geleid.

***Xenofanes van Kolofon (-580/ -490).* –**

Deze dichter en verlichte geest, onder de indruk van de Milesiërs, bekritiseert fel het mythische godsbegrip: “alle ‘schanden’ (diefstal, echtbreuk, wederzijds bedrog) dichtten Homeros en Hesiodos hun goden en godinnen toe”. Xenofanes’ Godsbegrip erin is anders: er is maar één God, rustig - onbewogen, heel en al zien, horen, ja, denken; denkend beheerst en bestuurt hij het heelal.

Maar het scheppingsbegrip kent Xenofanes nog niet. Wel bidt hij tot die éne, zedelijk hoogstaande God.

Xenofanes vulgariseert de Milesiërs en doet een publieke aanval op de paideia (opvoedingsideaal) van Homeros en Hesiodos: de 'aretè', virtus, deugd, is niet het ridderlijke (Homeros) b.v. maar 'sofiè', wijsheid, nl. Milesische natuurfilosofie.

De Homerische dapperheid, de Hesiodische bezonnen gerechtigheid vervallen; de presofistiek met haar wijsgerig verlichte opvoeding is daar.

Platon zal later hetzelfde opvoedingsideaal huldigen (maar aangepast).

-- Uitweiding --

Wij staan met de Orfiekers (mythisch godsbegrip (veel goden) maar rationeler dan vroeger en met Xenofanes (natuurfilosofisch Godsbegrip (één uniek wezen)) voor een tweevoudig godheidsbegrip. –

Wij vinden dit ook in de *Bijbel*. In *Jo 10: 34/35* (“Staat in uw wet niet geschreven: “Ik heb gezegd: Gij zijt goden”?” Wanneer de Schrift hen nu goden noemt tot wie Gods woord werd gericht (...)?”) maakt Jezus een toespeling op een tekst; uit *Ps. 82 (81)*: “God staat op in de goddelijke raad, te midden van de rechters oordeelt hij. (...) Ik had gezegd :Gij zijt goden, zonen van de Allerhoogste, gij allen, maar gij zult sterven als mensen.”.

Vorsten en rechters worden gelijkgesteld met ‘goden’, ‘zonen van de Allerhoogste’, die de leden uitmaken van Gods hof.

Ook *Ps. 58 (57)* handelt over de onrechtvaardige rechters: “Is het waar, goddelijke wezens, dat gij recht sprak, dat gij oordeelde volgens het recht der mensenzonen?”

Vgl. *Ex 21:6* (‘God’ is de ‘rechter’); *22:7*; *Deut 19:17*; *Ps. 45 (44): 7* (de vorst is ‘God’), enz.. –

De titel ‘god’ wordt in de Bijbel, gegeven aan de engelen (*Ps. 8: 6*), aan vorsten en rechters, aan Mozes (*Ex 4:16; 7:1*), aan de schim van Samuel (*1 Sam 28:13*), aan Davids huis (*Zach. 12:8*), aan de Messias (*Jes. 9:5*). –

De goddelijke hofhouding wordt levendig beschreven in *Job 1:6*: “Op zekere dag gebeurde het dat de Godszonen voor God verschenen en dat ook Satan zich onder hen bevond”.

Het handelt in al dergelijke gevallen over wezens die hoger zijn (naar wezen of naar werkdadigheid) dan de (gewone) aardse mens, o.m. doordat zij Gods functies op aarde of in de hemel mede uitoefenen (zoals rechtspraak). –

Besluit:

Ook de Bijbel kent het dubbele Godsbegrip (hogere mensen, de ene Allerhoogste God), - natuurlijk, binnen zijn denkkader.

Dat leeft nog voort in de Griekse kerk, waar het doel van het leven ‘theiosis’, deificatio, vergoddelijking, heet (en wel in de eerste zin van: “hoger dan de armzalige doorsneemens, aan Gods koninklijke machtsuitoefening deelnemend worden”).

Dit betekent dat wij én het Orfische én het Xenofanische godsbegrip, mits correcties, kunnen waarderen.

B/2. De drie grote natuurwijsgerige strekkingen. –

Niet alleen de religieuze middens zien in dat de Milesiërs iets waardevols (én gevaarlijks) hadden verricht: echt wijsgerige naturen zien in dat hun hylisch beginsel te eenvoudig was, hoe geniaal ook. Vooral het verstandelijk-redelijk aspect benadrukken zij, elk op zijn wijze: Pythagoras heet het mathèsis, leerproces (inzake wiskunde) of wiskundig denken; Parmenides, noësis, wezensdenken; Herakleitos, fronèsis, bezinning (bezinnend denken).

M.a.w. het aspect ‘logos’, ordescheppend overzichtelijk maken, in drie varianten, komt i.p.v. ‘muthos’. De ontmythisering gaat verder; de intellectualisering en rationalisering zet zich door.

-- 2a. Pythagoras (Puthagoras) van Samos (-580/-500) en de Oud-Pythagoreeërs.

De fysiek van de Pythagoreeërs is én Orfisch (godgelijke ziel, die ‘verhuist’) én wiskundig. Ontstaan en vergaan der zijnden wordt dus tweevoudig verstaan. *I. Gobry, Pythagore ou la naissance de la philosophie (Présentation, choix de textes, biographie)*, Paris, 1973, p. 41, schrijft:

“Het Orfisme is een spontane en geheime religie: daarom is zij dan ook eerste-rangsnadruk op Dionusos. De pythagoreïsche religie is een redegelide religie: zij kent dan ook een eerste-rangrol toe aan Apollon.

Toch stelt het Pythagoreïsme, getrouw aan het beginsel der algemene harmonie die zich allereerst in de goddelijke wereld openbaart, Apollon niet tegenover Dionusos: het verbindt ze in zijn eredienst (...) volgens een beginsel van onderschikking dat het niet redelijke onderwerpt aan het redelijke”.

Het Pythagorëïsme zoekt, aldus Gobry, het wezen der Goden en der mensen en de natuur van hun verhoudingen: het Apollinisch rationalisme ligt aan de oorsprong van de pythagoreïsche fysica.

Diep religieus is het wereldbeeld:

“Op de eerste plaats vereert de onsterfelijke goden zoals zij een ereambt hebben gekregen door de wet”.

Aldus beginnen de Gouden Woorden: inderdaad, de goden zijn slechts scheppingen van de allerhoogste, de vader Zeus, die ze aan een eeuwige wet onderwierp, ze hun plaats en rol toekende. “Houd ook de eed in ere”. De eed is de inwijdingseed die de leerlingen van Pythagoras zwoeren, in navolging van de onsterfelijke goden (Hesiodos, Theogonia 784) die trouw zwoeren aan Zeus.

“Daarna: eer de heerlijke helden en de aardse ‘daimones’ (geesten), door wat wet is, uit te voeren”.

Tussen de allerhoogste god, die in stilzwijgen vereerd wordt, en de aardse mens, bevinden zich drie soorten wezens: goden, helden, ‘daimones’. Men heeft hier een soort licht-duisterniswereldbeeld (enigszins dualistisch).

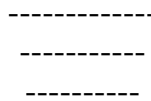
Met dit als achtergrond behoort de aritmosleer, de configuratiegetalkunde, der Pythagoreeërs verstaan te worden.

De getalvormenleer (arithmologie) van het Pythagoreïsme. –

Uitgangspunt is wat *W. Jaeger, Paideia I*, 221, zegt: de lier is het toonbeeld dat tot het hele heelal wordt uitgebreid. Welnu, laat ons de lier ontleden:

zij bevat ‘n aantal snaren (het logismosaspect: computatio, berekening; vgl. wat *Matila Ghyka, Philosophie et mystique du nombre*, Paris, 1978 (//1952-1), pp. 10/11, zegt over de ‘concrete’ of gebruikelijk getallen (logistikè, rekenkunde)): een aantal gegevens (dingen, hier: snaren) weerspiegeld in een getal, vatbaar voor bewerkingen als optelling, aftrekking, vermenigvuldiging, deling, - welke reeds voor Pythagoras beoefend werden;

de lier vertoont een gamma, constructio, bouw: de lijnen gevormd door de snaren:

Dit aspect van getalvorm is blijkbaar niet meer getalwiskundig alleen, zoals het logistisch aspect van zo-even, maar ruimtewiskundig (geometrisch, daarvandaan dat wij ‘arithmos’ door getal VORM of getalconfiguratie dienen te vertalen, om juist weer te geven;

Dezelfde lier behoort niet alleen ontledend bekeken te worden;

1/ zij wordt ook beluisterd: dat is het aspect akousma, auditio, beluistering, hoorbaarheid;

2/ alleen de zgn. passende verhouding tussen de snaren, alleen de passende betokkeling door de speler geven een harmonieuze klanksamenhang (sustèma, stelsel of systeem); zoals *W. Jaegert Paideia, I*, 325, zegt: ritme, maat, verhouding, - harmonie en ‘kosmos’ (geordende verhouding) komen hier bloot en geven wat wij nu noemen het esthetisch- of schoonheidsaspect. Daarom zou ‘arithmos’ vertaald behoren te worden door getalvormharmonie. Het is dus de éénheid van de drie aspecten pas (logistisch, grammatisch (geometrisch) en akoestisch-muzisch) die het juiste begrip der Pythagoreïsche natuurduiding geeft.

De drie aspecten bestonden afzonderlijk in de tijd voor Pythagoras: het in één mathèsis, disciplina, leervak (leerproces) zien is het eigene van deze oorspronkelijke wijsheid. Theano, de vrouw van Pythagoras, van wie nog tekstbrokstukken bewaard zijn, zei: “Hij (Pyth.) heeft gezegd, niet dat alles ontstond uit de getalvormharmonie, maar dat alles gevormd werd volgens de arithmos.”

De basisbewerking van de arithmologie. –

Deze komt bloot in het woord ‘su. stoichia’. Dit betekent, tegengesteld aan ‘anti.stoichia’, het op dezelfde rang of lijn plaatsen van meer dan één, o.m. twee gegevens. Men kan vertalen: tegenstellingspaar. De Pythagoreeërs hadden er zo soorten: arithmologische:

1/ kenbaar / onkenbaar; bepaald / onbepaald; geordend / ongeordend;

2/ regelmatig / afgeweken; gelijk / ongelijk: vast/ veranderlijk; 3/

recht / krom; even / oneven; 4/ vierkantig / rechthoekig;

fysisch: licht/duister; manlijk/vrouwelijk;
ethisch-politisch: goed/kwaad; rechtvaardig/onrechtvaardig, enz. - M.a.w. vergelijking is de basis van het opsporen van verhoudingen of betrekkingen. Het koppel 'gelijkenis/verschil' biedt daarbij de grondslag.

De arithmologische fysiek. –

De Pythagoreeërs voerden, in hun orde of gemeenschap, die zij gesticht hebben in Zuid-Italië (Groot-Griekenland) - zij lijkt op een soort kloosterorde - als leervakken of mathèmata arithmàtikè (rekenkunde), geometriá, (meetkunde) en mousikè, (muziekleer) in. Wat aan de hierboven uitgevoerde analyse beantwoordt. - Maar zij werkten ook een in Milesische zin begrepen fusikè uit: het liermodel werd toegepast en uitgebreid tot het hemellichamenstelsel, zoals zij het toen kenden:

i -- i -- i -- . -- i -- i – i
(punt = centrum; rest = planeten- en zonbanen.)

De aarde als middenpunt van het heelal, de kosmos, om het woord der arithmologen te gebruiken, met op 'passende' (harmonieuze) afstanden, de zon en de planeten, is een afbeelding van het liermodel maar aangepast aan de toenmalige kennis. De "harmonie der sferen" werd aan de getalvorm van het hemelruim toegedicht. Zo ontstond, als fysica, de astronomia als vierde mathèma of leervak.

Benevens deze algemene fysiek, hadden de Pythagoreeërs ook speciale fysieken: zo b.v. werd het huwelijk een arithmos geheten (het had een hem eigen arithmos of, zoals W Jaeger juist zegt: 'kwalitatief wezen' (Paideia, I, 222)); de gehuwden immers zijn:

1/ een paar (aantal / getal), 2/ in een bepaalde sustoichia of bijeen horende tegenstelling (het analogon van het gramna), 3/ geroepen tot huwelijksharmonie (het analogon van akousma of mousikè).

De arithmologische ethiek - politiek. –

Gerechtigheid is een arithmos in die zin dat zij (i) meer dan één gegeven (aantal / getal) veronderstelt, (ii) een verhouding (desnoods in getallen uitdrukbaar; denk aan de ruilrechtvaardigheid of de verdelende), (iii) met een passende noot (het musische dat het aangename van een rechtvaardige situatie vertegenwoordigt). - De polis is een arithmos, d.w.z. haar structuur is

- 1/ getalmatig,
- 2/ verhoudingsmatig en
- 3/ harmonieus.

De arithmologische theologie. –

Het woord 'eenheid' is, ook nu nog in onze taal, veelzinnig. In de rekenkunde betekent het het element waaruit de reeks der getallen (hele) wordt opgebouwd. In ander verband betekent 'eenheid' de gelijkenis, samenhang en onveranderlijkheid van een veelheid gegevens: b.v. in die partij heerst geen eenheid, maar verdeeldheid. De tweede betekenis slaat op de verzameling, niet op het element.

In *Paideia*, I, 220, noteert W. Jaeger dat Pythagoras, later, voortleeft in het Helleense geheugen als “wetenschappelijk ontdekker, politiker, opvoeder, ordestichter, religiestichter en wonderdoener”. Volgens E. Dodds, *The Greek Shamans and Puritanism, in The Greeks and the Irrational*, pp. 146, behoort hij gesitueerd te worden in een religieuze stroming die van twee kanten komt:

uit Skuthia (het land der Skythen, in Azië), via de Hellespont, tot Anatolisch Hellas. Wellicht ook uit Thracië (p. 147: Orfeus’ beeld komt met dat van Pythagoras grootstendeels overeen);

uit Kreta (met z ‘n Minoïsche tradities). Deze stroming loopt uit op Groot-Griekenland (Pythagoras wijkt uit naar daar) en Sicilië (Empedokles).

De ziel, theos of daimon geheten, omwille van haar begaafdheden, - intellectuele, medemenselijke en paranormale, staat centraal

1/ niet samenvallend met het lichaam.

2/ draagster van zonde en zondeschild die om uitboeting

vraagt, 3/ desnoods in meer dan één aards leven).

De bloedziel; ook in dieren, behoort geëerbiedigd te worden: daarvandaan vegetarisme. Ziedaar, ook volgens Dodds, het kernstuk van die sjamanistische religie, waarin de ziele - uittreding, in of buiten de nachtdroom, sluitstuk is.

Dat, zie W. Jaeger, *Paideia*, I, 325, de nawerking van de

1/ getalmatig en

2/ meetkundig of betrekkingmatig

opgevatte 3/ harmonie ‘onoverzienbaar’,

is op alle zijden van het Helleense leven, sedert Pythagoras, is voor wie de beeldende en bouwende kunst, de dichtkunst en welsprekendheid, de ethiek en de religie van Hellas kent, evident, zowel in de klassieke als in de hellenistische tijden. Zonder Pythagoras was Hellas Hellas niet.

-- 2b1. *Parmenides van Elea (-540/...) en de Eleaten.* –

De oorspronkelijke stichter van het ontologische duiden. Trekt nog steeds de aandacht: J. Beaufret, *Le poème de Parménide*, Paris, 1955, geeft een inleiding en de tekst (Grieks/Frans, vert. Riniéri); Cl. Ramnoux, *Parménide et ses successeurs immédiats*, Paris, 1979 (Zenon van Elea, Melissos van Samos worden behandeld, pp. 149 ss.). –

Wij vertrekken van het volgende fragmentje uit het reeds aangehaalde werk van Diels (*H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker (Griechisch und Deutsch, 5)*): “To gar auto noein te kai einai” (vert.: want het (zijnde) zelf denken en zijn is hetzelfde), alsook van b.v. (Diels, 4): “outo gar an gnoiès to ge mè eon (ou. Gar anuston) oute frasais” (want het niet-zijnde kunt Gij noch kennen (gnoiès) (het is onuitvoerbaar) noch uitspreken). Twee dingen: (i) denken, resp. kennen, en spreken gaan samen (D., 4); (2) ‘zijn’ en denken, resp. kennen, gaan eveneens samen. Zo b.v. (Diels, 8: 34/35): “Denken (noein) en het doel van de gedachte (noèma) zijn hetzelfde; want niet zonder het zijnde waarin het zich uitgesproken aantreft, zult gij het denken vinden. Er is immers niets en er

zal niets anders zijn buiten het zijnde, aangezien de Moira, het lot (de Lotsgodin), het gebonden heeft aan onverdeeld en onbeweeglijk zijn.” ‘Moira’ betekent:

deel, aandeel (b.v. door toekenning: lot); - in de religieuze taal der mythen: het verpersoonlijkte’ en tot hypostase (= in hogere sfeer gesitueerde) gemaakt lot; Lotsgodin.

Later wordt deze lotsbepalende ‘macht’ drieledig opgevat: de Moiren zijn dan Klotho, Lachesis en Atrapos, drie Gezusters van Zeus, de Alvader, en hetzij Themis (de Godin der gevestigde orde en haar rechtvaardige wetten) hetzij Nux (de nacht).

Deze Godin(nentriade) controleert de levensloop van de mens (begin, episoden, einde) als een draad die gesponnen wordt. Dit mythisch aspect van Parmenides’ ontologische duiding van ontstaan en vergaan in de natuur, is maar één détail van het feit dat hij, Hesiodos’ leerdicht als model nemend, zijn gedicht opvat als een waarheidsboodschap die hij van de ‘daimon’, de Godin, vernomen heeft, net een profeet. Vgl *W. Jaeger, A la. naiss.*, 103. Hesiodos geeft immers aan het woord ‘alètheia’, veritas, waarheid, de nauwkeurige wijsgerige zin, die bij Parmenides ook te vinden is. –

Besluit:

Als wij de tekst van Parmenides een structuur geven, komt deze hierop neer:

een denkleer (noësis, noëma, enz.) hand in hand met een taalleer (uitspreken, zeggen);

een zijnsleer (‘eon’), maar niet zonder een fysica, nl. het tweede deel van zijn gedicht dat over wordende en vergaande - en in zijn ogen niet-zijnde - fisis of natuurdingen gaat;

een ethica, die de mens stelt voor een het geweten betreffende tweesprong (cfr. *Hesiodos, Werken en Dagen*, 286vv.: de smalle weg van de aretè, virtus, deugd, en de brede weg van de ellende), nl. één weg der opsporing (speurwerk, vorming; hodos dizèsios), die der waarheid, en een andere weg der vorsing, die der schijnmening (doxa), ja, dwaling (die aan het niet-zijnde of aan verwarring van zijnde en niet-zijnde kleven blijft).

τ̄ Ἀ̄ Ἄ̄ □ Dat mogelijkerwijze Hesiodos hem op die ontologische weg gezet heeft mag blijken uit het prooemium van *Hesiodos’ Theogonia: de Muzen* (de dochters van Zeus, de Alvader, en Mnèmosunè (het Geheugen), eerst drie, dan negen in aantal, beheersen

(‘sturen’) de dichtkunst in al haar vormen) hebben Hesiodos een opdracht gegeven, nl. ter sprake te brengen: ‘ta t’eonta, ta t’ essomena, pro t’ eonta’ (de zijnden, de toekomstige zijnden, de vroegere zijnden, - letterlijk vertaald), - een uitdrukking die, in zijn taal, verleden, heden en toekomst van het heelal tracht te verwoorden.

- De tweeledige fysica,

1/ de ene die het éne, onveranderlijke, eeuwige (noch ontstaan noch vergaan kennende), degelijke zijnde naar waarheid ter sprake brengt op noëtische (verstandelijk - kennende) wijze,

2/ de andere die het vele, veranderlijke, ontstaande en vergaande, onbetrouwbare ter

sprake brengt zoals wij het zintuiglijk (met ogen, oren, enz.) ervaren. –
Die tweeledige zijns- en veranderingsfysica zet op weg naar een zwaar probleem, nl.
het wantrouwen in de zintuiglijke gegevens, enerzijds, en
het vereenzelvigen van ‘zijnde’ met “eeuwig, onveranderlijk zijnde”.
Het ene zal de toekomstige relativisten en sceptiekers inspireren, het andere zal de
ontologie in het immobilisme drijven.

De uitdrukking: “op zich”.

Deze komt het eerst voor in Parmenides en zal lange tijd de ontologie beheersen.
Zij wordt opgemerkt door *Silvio Senn, An sich (Skizze zu einer Begriffsgeschichte), in Philosophica Gandensia, New Series, No. 10 (1972), blz. 80/96.*

Op blz. 81 zegt steller: “Inderdaad, reeds Parmenides bepaalt het zijn reeds als:
“hetzelfde en in hetzelfde is het blijvend volgens zichzelf ligt het”. “ ‘Kath’ heauto’,
secundum seipsum, volgens zichzelf, d.i. zijn eigen wezen getrouw, zoals het is uit
eigen aard”.

Senn voegt eraan toe: “ ‘op zich’ betekent, als een groundbegrip van de
wijsbegeerte, het noëmatische correlaat (d.i. de tegenhanger (aan de kant van het
kenvoorwerp of noëma) van de noësis of het kennen) van het theoretische weten, d.i.
een weten dat, in beginsel, het te wetene of de werkelijkheid als onafhankelijk van
degene die weet en van het weten zelf stelt en beschouwt.

Als zodanig bepaalt het er het zijnsbegrip van en in het zo bepaalde begrip van
het zijn, wortelen de basismoeilijkheden der aan het ideaal van theoretisch weten
ontsprongen metafysica.” *Vgl. Diels Fr. 8:29.*

Vgl. W.Jaeger, A la naiss., 96. Daar getuigt Parmenides, net als Herakleitos en
Empedokles, van bekendheid met de zielsopvattingen van het Orfisme, - wat bewijst
dat de mysteriereligie doorweegt op het denken.

-- Zenon von Elea (± -500),

Zenon is de leerling van Parmenides, is de verre voorloper van de Sofistische
dialectiek (redeneerkunst) en van de Megarische eristiek (twistredeneerkunst).

Net als Parmenides splitst Zenon de fysica op in een waarheid en een schijn
(zijnde en niet-zijnde).

De wordende, zich ontwikkelende fisis der Milesiërs is schijn. Maar de logisch
strenge geest van zijn leermeester uitwerkend, ontwerpt Zenon redeneringen, die het
schijnkarakter van de beweging (= ontstaan, vergaan, en ontwikkeling ertussenin)
moet bewijzen.

Een voorbeeld: stelling: Achilleus, de snelvoetige, zal nooit de schildpad, het
traagste dier, eens dat het een zekere voorsprong heeft, inlopen. –

Bewijs: opdat de traagste der twee ingelopen wordt door de snelste, moet het
afstandsverschil tussen beiden ingelopen worden. –

Welnu, telkens wanneer Achilleus de afstand vermindert, vergroot de schildpad
diezelfde afstand; -

iets dat opnieuw door Achilles moet verminderd worden, terwijl de schildpad deze vermindering opnieuw te niet doet. –

Gevolg: dit gebeuren “verminderen/vermeerderen” gaat eindeloos door zodat de voorsprong van de schildpad wel vermindert doch nooit nul word. Achilles benadert wel de schildpad, haalt ze nooit in.

Reeds *Aristoteles*, *Phys.* 6:9 (vgl. *Cl. Ramnoux*, *Parménide*, 162/165), bekritiseert het paralogisme van Zenon. - Zenon, onbewust, als weerlegger van de Parmenides' weerleggers, sticht de latere infinitesimaalrekening (met haar grenswaarde- of limietbegrip, - hier een afstand of interval die wel vermindert doch nooit nul wordt).

Maar, in feite, verwacht Zenon tussen twee soorten beweging als afstandsverdeling: de verdeling in gelijke delen (twee helften, twee vierden, enz.) en verdeling in evenredige delen (twee delen; elk van beide, op hun beurt, in twee delen (helften b.v.), enz.), als benadering van grenswaarde. –

Verder: “Zolang de schildpad voorop ligt”, wordt zij, inderdaad, niet ingehaald; maar zij zal wel ingehaald worden, indien men toegeeft dat de te doorlopen afstand een eindige afstand is”. Aldus *Aristoteles*, *Phys.* 6:9.

Achter Zenon's redeneringen (er zijn er nog: alle richten zij zich tegen de veelheid en tegen de beweging) steekt een bewijs uit het ongerijmde:

- (i) indien de dingen hetzij veel zijn hetzij bewegend,
- (ii) dan impliceren zij elkaar tegensprekende gevolgtrekkingen (ongerijmdheid) (iii) wat bewijst dat de voorzin ('indien') onhoudbaar is.

Cl. Ramnoux, o.c., 166, legt de vinger op de wonde:

door met Parmenides ontologisch te redeneren, heeft men toen de fysiek los gemaakt van de ontologie (die het zijn van een zijnde kath' heauto, als dusdanig, volgens hemzelf, beschouwt).

Door met Zenon bewijzen uit het ongerijmde te construeren, heeft men toen zowel de fysiek als de ontologie losgemaakt van het formeel-wiskundige denken. –

Fysiek, ontologie, wiskunde liepen nog ineen, voor die beginnende denkers; vandaar hun verwarring. Doch zij begonnen de fysiek, de ontologie en de wiskunde, drie zeer belangrijke aanwinsten van de Westerse geest, te ontleden en te onderscheiden.

-- 2b2. *Herakleitos van Efesos (-535/-465) en het mobilisme.* –

Hier is de kennisleer niet meer gecentreerd rond noein en noëois, denken, denk-inhoud, het zijnde in zijn 'zijn' weergevend, zoals bij Parmenides, maar datzelfde denken wordt nu 'fronein' (fronèsis), althans bij voorkeur, geheten. Zoals *W. Jaeger*, *A la naiss.*, 123, opmerkt, betekent dit het juiste denken, gesteund op een werkelijkheidsgetrouwe aanschouwing, - wat ook noësis is; - doch bewust gericht op het praktische gedrag van de mens. O.m. is fronein het matigen van hubris, van zelfoverschatting.

“De bezinning (to fronein) is grootste deugd (aretè). En wijsheid is ware dingen (alèthea) zeggen en te werk gaan (poiein) volgens de natuur (kata fusin), al luisterend.” (*Diels, Fr. 112*).

De ‘fuis’, de natuur is tweeledig.

Tweeledig was voor de Pythagoreeërs de natuur (én hylisch (stoffelijk) én mathematisch);

tweeledig was de natuur voor de Eleaten (én schijnzijn én zijn: fysisch en ontologisch);

tweeledig is zij ook voor Herakleitos: “Fuis kruptesthni filei”. (De natuur houdt ervan zich te verbergen). Gevolg: “Ogen zijn voor mensen slechte getuigen; evenzo oren van wie barbaarse zielen hebben”. (*Diels, Fr. 107*).

M.a.w. Herakleitos ziet de natuur met de ogen van de technè hermèneutikè, de duidingskunst, van de orakel- en wonderduiders (vgl. *P.Ricoeur, Le conflit des interprétations, Essais d’ hermèneutique*, Paris, 1969), waar een toespeling staat op de verre religieuze oorsprong der hermeneutiek, maar dan niet in de brede zin van Aristoteles’ peri hermeneias, de interpretatione (die over ieder oordeel gaat)).

En, inderdaad: “De Sibylle, die met vervoerde (mainomenoi stomati) mond niet-uitgelachen en ongeblankette en ongeparfumeerde dingen uitbrengt, reikt met haar stem doorheen duizend jaren dank zij de god” (*Diels, Fr. 92*). De Sibylle of waarzeggende zienster o.m. te Delfoi (Delphi) is, voor Herakleitos, een teken: “De Heerser, van wie het orakel (godsspraak) te Delfoi is, spreekt niet (klaar) uit, verbergt ook niet (zonder meer), maar geeft een teken (sèmainei).” (*Diels, Fr. 93*).

De taal der ziensterorakels is, zoals de hele fuis, noch duidelijk spreken noch zonder meer verbergen doch tussen de twee in: de tekens (de woorden) leggen bloot, doch in veelduidige zin, zodat de mens die ze duidt, voorlopig meer dan één duiding heeft; totdat de afloop uitsluitel brengt. M.a.w. er is

een voor de hand liggende voorgrond aan de fuis,

maar, daarachter, gaat schuil een slechts door bezinnen mogelijke bloot te trekken achtergrond. Bezinnen in ontcijferen van een code, - de code der natuur. Laat ons dit verduidelijken.

De voorgrond. –

Wat opvalt, is: “strijd (polemos) is de vader van alles, de vorst (basileus) van alles. En de enen deed hij voorkomen (edeixe) als goden, de anderen als mensen, - de enen als slaven, de anderen als vrijen.” (*Diels, Fr. 53*). Toch is die polemische duiding der natuur, niet zonder meer tegenstellingen vooropstellend: “Zij verstaan niet dat wat verschilt (diaferomenen), met zichzelf overeenkomt (homologiei): (palintropos harmoniè) een in tegengestelde zin gekeerde harmonie, net als die van de boog en de lier.” (*Diels, Fr. 51*). De polemische indruk (polemon) verbergt harmonie, in zijn tegenstrijdigheid der dingen.

Wat ook opvalt, is het metamorf(isch) karakter van de veelheid en de verandering: “De god is dag/nacht, winter/zomer, oorlog/vrede, overvloed/honger. (...) Hij verwisselt zich als het vuur, dat, wanneer

het met reukwerken vermengd wordt, een naam krijgt volgens de zintuiglijke eigenschap van ieder (der reukwerk(soort)en erin vermengd)”. (*Diels, Fr. 67*).

Toch is die metamorfe duiding (de verandering van de gedaante) niet zonder meer veelheid van verwisseling: “Hesiodos is de leermeester van de meesten: zij zijn ervan overtuigd dat hij het meest wist, - iemand die dag en nacht niet kende; het is immers één (*esti gar hen*)” (*Diels, Fr. 57*).

M.a.w. dat de tegengestelden, dag en nacht, één zijn, wist Hesiodos in zijn *theogonia* niet. Die eenheid der tegengestelden - die wellicht juist daardoor in elkander over konden gaan (metamorfisme) - benadrukt *Cl. Ramanoux, Héraclite (L'homme entre les choses et les mots)*, Paris, 1968, pp. 1/29 (Introduction), als het leitmotiv: “(...) een karakteristieke zinsbouw, te weten: ‘één’ uitgezegd als gemeenschappelijke eigenschap van twee tegengestelden”.

Ramanoux zegt waarheid waar zij de twee woordenschappen onderscheidt:

1/ die van de archaische kosmo- en theogonie (‘dag’ en ‘nacht’, waarover Hesiodos spreekt in zijn *Theogonia*: de eerste reeks goden zijn Gaia (Aarde), Eros (minnegod) en Ta Tartara (de onderwerelden); uit de Tartara ontstaan Erebos (Duisternis), Nux (Nacht) en Aithér (Daglicht), chaotische wezens), en

2/ die van de nieuwe Milesische fysiek.

Diels, Fr. 32 belicht weerom die neiging anders: “Eén, het alleen wijze, wil niet en wil (wel) met de naam van Zeus genoemd worden.” Of *Fr. 48*: “De naam van de boog is leven; zijn werk dood”. “Hoe kunnen wij deze polemisch-metamorfe eenheidsleer verstaan?”

De achtergrond. - Het is alsof twee thema’s een antwoord geven: het vuur en de logos. *Fr. 30*: “Deze wereldorde (kosmos), dezelfde voor alle zijnden, heeft noch iemand onder de goden noch onder de mensen gemaakt, maar zij was altijd en is en zal zijn eeuwig levend vuur, naar maatstaf opflakkerend en naar maatstaf uitdovend.”

Dat vuur - dat bij Parmenides (in zijn schijnzijnsbeschrijving), verschijnt als licht / nacht-tegenstellingspaar, (vgl. *W. Jaeger, A la naiss., 113*) - ondergaat veranderingen (*tropai*): “de veranderingen van het vuur zijn eerst zee (*thalassa*); de helft van de zee is aarde, de helft vuurgloed (*Diels, Fr. 31*)”. “Uitwisseling van vuur tegen alle zijnden en (uitwisseling) van alle zijnden tegen vuur, net zoals van goud tegen goederen en van goederen tegen goud”. (*Fr. 90*)

M.a.w. vuur is “één” en laat zich tegen “alles” uitwisselen en omgekeerd. Doch dat vuur is een lijdelijk ‘één’: er is een werkdadiger ‘één’, nl. de logos, de wereldwetmatigheid. “Voor deze wereldwetmatigheid die altijd bestaat, brengen mensen geen begrip op, noch voordat zij erover horen noch zodra zij erover horen. Alles geschiedt volgens deze wereldwetmatigheid.” (*Diels, Fr. 1*). “Ofschoon de wereldwetmatigheid gemeenschapsbezit is, toch leven de meesten zo alsof zij een eigenzinnige bezinning

huldigen.” (*Fr.1*). De uitdrukking ‘de meesten’ - wat herinnert aan M. Heidegger’s ‘das Man’ - komt ook in *Fr. 29* voor: “De besten (hoi aristoi) verkiezen één (ding) boven alles, de eeuwige roem boven de sterfelijke dingen. De meesten echter (hoi polloi) liggen daar, vetgemest als vee.” Er is een zeker - niet mis te verstaan - elitisme of geestesaristocratie in Herakleitos’ aforismen,- die men niet met het hedendaags nieuw-links egalitarisme behoort neer te halen; wel integendeel.

De keur die Herakleitos voorstaat, zijn degenen die de logos, wereldwet(matigheid), in beginsel gemeenschapsbezit van allen, niet door ‘idia fronèsis’, eigenzinnige ‘bezinning’, verdoezelen, - die:

1/ doorheen de bedrieglijke polemisch-metamorfe voorgrond,

2/ de éne logos die, doorheen het vuur, (de onzichtbare energie of zielestof die van de logos uitgaat) alle dingen en alle veranderingen ‘stuurt’ (stuurkundig beginsel: “(...) Het vuur wordt door de het heelal beheersende logos of god, doorheen lucht, in water veranderd” (*Fr. 31*)), als achtergrond ontwaart.

J. Rehmke / F. Schneider, Geschichte der Philosophie, Wiesbaden, 1959, sprekend over Herakleitos, gebruikt twee steekwoorden, hylozoïsme en pantheïsme. –

Hylozoïsme

Hylozoïsme (hule = stof; zoè = leven) betekent, aldus *A. Lalande, Vocabulaire*, Paris, 1968, 426, die wijsgerige opvatting die beweert dat alle stof leeft, hetzij op zich-zelf (uit zichzelf) hetzij voor zover zij deelneemt aan het leven van b.v. een wereldziel of zo. - Rehmke beweert dat de oerstof ‘vuur’ door verdichting (hodos kato, de weg neerwaarts) of door verdunning (hodos ano, de weg opwaarts) water, aarde wordt of omgekeerd van aarde water en zo vuur wordt. Het vuur is kracht, levende kracht, in de dynamistische zin van wat uit zichzelf beweegt (het tegengestelde van traag of inert, d.i. wat van buiten uit beweegt): in die zin is Herakleitos Milesiër, als Anaximandros of Anaximenes, die ook hylozoïsten waren. –

Pantheïsme

Pantheïsme betekent het feit dat men godheid aanneemt maar dan een enige godheid die op een of andere wijze met het heelal één enige werkelijkheid uitmaakt.

“Men heeft, aldus Rehmke, ook de Herakliteïsche wereldbeschouwing ‘pantheïsme’ geheten, omdat zij in alles het éne bekijkt dat tegelijk vuur en logos (‘Geist’ zegt hij) is”.

Of Herakleitos pantheïst was, is niet uit de fragmenten uit te maken (het theologische denken begon pas op dreef te komen).

Feit is dat de Stoïekers én het hylozoïsme en de logosleer overnemen, - dat Filon de Jood ze Bijbels tracht te duiden en dat Johannes de Evangelist Jezus als eeuwige wijsheid vanwege de Vader ook Logos (ongelukkigerwijze door ‘woord’ vertaald) heet, d.i. goddelijke wijsheid, ‘Aya Sofia’.

In *Fr. 80* zegt Herakleitos: Men behoort te weten dat de strijd (polemon) het gemeenschappelijke is (dus als de logos) en dat gerechtigheid (dikè) twist

(eris) is en dat alle dingen ontstaan (ginomena) volgens twist en noodzaak.”

Hier zou men zeggen dat strijd (polemos, eris, - noodzaak) a.h.w. logos, wereldwet-(matigheid), zelf is en dus ook ‘genesis’ (vgl. ginomena) van alle zijnden, - zo diep schuilt ‘strijd’ in de genesis der dingen.

Kort gezegd: ‘logos’, net als ‘eris’, enz. lijken nog sterk archaische termen, - hypostasen, tot (min of meer persoonlijke) goddelijke beginselen verheven denkinhouden te zijn. –

Wat vertegenwoordigen deze denkinhouden hier in dit geval? *E. Beth, Natuurphilosophie, Gorinchem, 1948, blz. 35vv.*, spreekt over “sociomorfe kosmologie”, d.i. een ter sprake brengen (logie) van de kosmos als een werkelijkheid die de gedaante (morf) van een menselijke gemeenschap (socio) of, misschien beter gezegd, van een polis (polio-morf) aanneemt.

“De kosmische maatschappij wordt beheerst door een goddelijke wet, waaraan menselijke wetten haar rechtskracht ontlenu. Heraclitus drukt dit uit als volgt: “Alle menselijke wetten voeden zich aan de éne Goddelijke wet.” (*Fr. 114*) –

Deze goddelijke wet nu sluit in:

een regel voor het normale verloop der dingen;

een regel die, voor elke afwijking van het normale verloop der dingen, een compensatie vastlegt.

Deze wet der compensatie (...) waarborgt de kosmische harmonie.” Voor *W. Jaeger, Paideia, 1:12*, is dit een basis voor opvoedkunde als bewust gebeuren. –

Niet alleen vertegenwoordigt logos een xunon, iets gemeenschappelijks in de zo-even aangeduide zin van aan alle menselijke wetten ten grondslag liggende wereldwet, doch iets zielkundigs:

“De grenzen der ziel (psuchè) zou men al rondgaande niet kunnen opsporen, ook al liep men iedere straat af: zo ‘n diepe logos heeft zij”. (*Fr. 45*).

“Een logos die zichzelf vermeerdert, is eigendom der ziel.” (*Fr. 115*).

De Orfiekers hadden een zieleleer ingepast in de Milesische fysiek (nl. de ‘goddelijke’, godengelijke ziel, die, te midden van ontstaan en vergaan, voortbestaat en zich herbelichaamt). Herakleitos past de ziel in het apeiron, het ene alomvattende, en zijn kosmische orde (logos) in: de ziel krijgt daardoor een alomvattende kosmische betekenis en maakt van de fysiek een menskunde met opvoedkundige inslag (denk aan zijn elitisme). - Logos

(1) is uiteraard: (i) meer dan één term; (ii) die termen- of elementenveelheid vertoont eenheid (gelijkenis, samenhang, stuurkundige richting); (iii) deze eenheid in een veelheid kan in woorden of getallen (structuren) uitgezegd worden. Ziedaar de begripsinhoud van logos.

2) Doch bij Herakleitos krijgt logos een heelalkundige draagwijdte die tegelijk menskundig: (sociomorf, zielkundig) is, en niet zonder goddelijke waas. Kosmologie, anthropologie en theologie worden zo gesticht, - nog ineenlopend en toch al daar.

Wat *W. Jaeger, Paideia, I, 247*, te recht opmerkt als Herakleitos’ verrichting.

-- Slotopmerking. --

De uiteenzetting over Herakleitos is nogal lang uitgevallen. De reden is zijn antieke, maar nog meer zijn moderne nawerking. *P. Foulquté, La dialectique*, Paris, 1949, p. 6, verdeelt de dialectiek in twee soorten:

de zgn. oude dialectiek, d.i. redeneerkunst (desnoods identisch met de logica, in alle geval erop gelijkend; gesteund op het beginsel van tegenspraak ('Hetzelfde kan niet tegelijk zijn en niet zijn')).

de zgn. nieuwe dialectiek, d.i. ontologie of werkelijkheidsleer die de 'strijd' (in moderne taal 'tegenspraak' of contradictie geheten) én in de dingen én in het denken zelf inbouwt. Hegel (1770/1831), Marx (1817/1883) en Engels (1820/1895), maar dan in materialistisch-historische zin, stichten deze nieuwe dialectiek. Onder de voorlopers van deze werkelijkheidsleer en denkleer bevindt zich, als oudste, Herakleitos. –

Verwijzen we naar *P. Ricœur, Finitude et culpabilité, II (La symbolique du mal)*, Paris, 1960, pp. 167/198 (Het scheppingsdrama en de 'rituele' duiding van de wereld): "Daardoor juist is de theogonie 'episch': de oorspronkelijke vijand wordt uiteindelijk overwonnen door middel van de oorlog en de doding." (o.c., 170) Herakleitos' levens- en wereldbeeld vertoont Homerische en Hesiodische trekken (de Titanenstrijd).

Het begrip 'vuur'. –

Fr. Krafft, Gesch. der Naturwissenschaft, I (Die Begründung einer Wissenschaft von der Natur durch die Griechen, Freiburg, 1971, s; 342, zegt, sprekend over de wiskundige natuurwetenschap bij Platon, dat, in Paton's taal, 'aarde' het vaste en harde, 'water' het vloeibare, 'lucht' het gasvormige en 'vuur' het lichtend-vluchtige aanduiden.

De drie Milesiërs (Thales, Anaximandros, Anaximenes), de drie grote denkers (Puthagoras, Parmenides, Herakleitos) gebruiken deze 'element'-namen ('aggregatietoestanden' zou modern klinken, maar dat was toen nog vlottend en tastend).

Men voelt dat wij onze moderne fysisch-chemische wetenschap tussen haakjes behoren te zetten, willen wij geen naïeve duidingfout begaan en die Voorsokratiekers verkeerd verstaan.

Nu terzake: 'vuur' wordt als tussenterm tussen 'god', 'Zeus', 'logos', enerzijds, en de zicht- en tastbare voorgrond, anderzijds, opgevat door Herakleitos. Het is a.h.w. de omvormbare oermaterie en -energie waaruit alles ontstaat en waarin alles vergaat (typisch Milesisch). Zij blijkt met de logos (die 'god', ja, 'Zeus' heet, indien nodig) nauw verbonden. - Voor onze moderne mentaliteit geheimzinnig!

Doch luister naar volgend gebed uit de Byzantijnse liturgie (7-de zondag na Pasen, *Stichera Idiomela bij Ps. 148*): "De heilige Geest is licht en leven en levende geestelijke bron: Geest der wijsheid, Geest van het inzicht; de goede, juiste, geestelijke, (be)sturende, van fouten zuiverende Geest. God en vergoddelijkend

Vuur is hij dat uit vuur te voorschijn treedt. Hij spreekt en werkt en deelt uit de charismata (genadegeschenken). Door hem werden alle profeten en Godsapostelen samen met de bloedgetuigen met kransen getooid. Een nieuwe boodschap, een nieuw schouwspel: een vuur dat zich spreidt met het oog op uitdeling van de charismata”. Tot daar het derde sticheron.

Het tweede zegt o.m. “Leven is hij (= de H. Geest) en leven bewerkt hij. Licht is hij en uitdeler van licht. Zelf is hij de goede (= degelijke) en de bron van ‘goedheid’.

Men ziet: eeuwen na Herakleios

1/ spreekt de tekstdichter der Byzantijnse liturgie een taal die leven, licht, ‘goedheid’, vuur en ‘godheid’ a.h.w. zeer nauw verbindt, ja, vereenzelvigd.

2/ Wat meer is: dat vuur (licht, leven, goedheid, godheid) is bron van charismata, paranormale genadegaven. Pinksteren wordt m.a.w. beschreven in de taal van de voorsokratiekers, althans naar zijn grondstructuur: tussen de H. Drie-eenheid en de schepping fungeert het (Pinkster)vuur als tussenterm, zoals, bij Herakleitos, het vuur als tussenterm fungeerde tussen de logos (god, Zeus) en de verschijnselen die ontstaan en vergaan (de zgn. fisis).

-- Opmerking:

Als bilan kan o.m. opgemerkt dat

de Oud-Pythagoreeërs de arithmetica, geometria, musica, astronomia,

de Eleaten de ontologie en de redenerende wiskunde,

de Heraklitianen de drieledigheid kosmologie (fysica), antropologie, theologie, invoerden. Dit zijn hetzij vakwetenschappelijke hetzij wijsgerige vakken, die in ons Westers opvoedingssysteem inburgerden. Wat een afstand t.o.v. de archaische religies! En toch: welke continuïteit tegelijk.

Terloops zij opgemerkt: het verschil tussen de wiskunde der Pythagoreeërs en de wiskunde der Eleaten (Zenon stichtte het doorredeneren, zonder met de zicht- en tastbare fisis ook maar in het minste rekening te houden, wat de Pythagoreeërs, althans van huis uit, niet zo gemakkelijk deden).

Zie daarvoor F. Krafft, *Gesch. d. Nat., I, Die Ber.*, S. 295/356, die te recht oog opent voor de rol die Parmenides, via Zenon, gespeeld heeft in het tot stand komen van een rein deductieve en axiomatische wiskunde, waarin het denkend formuleren van Elea zuiver, zonder empirische correctieven, kan doorredeneren.

De Pythagoreeërs, echter, werkten blijkbaar deze Eleatische axiomatisering uit. Krafft, o.c., 318, vernoemt Hippokrates van Cios (-470/-400), de eerste die een *Stoicheia geometrias, Elementa geometriae, Elementen van meetkunde*, publiceerde.

Ook, ten tijde van Platon, Leon en Theudios van Magnesia, nauw verbonden met Platon's Academie; zij verbeterden en verbreedden Hippokrates' *Stoicheia*. Natuurlijk Platon zelf. Volgt dan Eukleides van Alexandrië (+/- -300), beroemd om zijn *Stoicheia (Elementa) der meetkunde*, waaruit men de oudere delen nog, tot op zekere hoogte, kan distilleren.

B3/ De mechanistische natuurwijsgeren.-

Laat ons eerst nauwkeurig het begrip ‘mechani(ci)sme’ aflijnen.

1/ Mèchanè (Gr.), machina (Lt.), machine, slaat op iedere verzameling van elementen zo onderling verbonden (collectieve structuur) en zo werkend (kinetische structuur) dat een bepaald resultaat eruit te voorschijn treedt (b.v. veldgeschut, boot, strijdwagen, enz.).

2/ De woorden ‘mechanisch’, ‘mechanisme’, betekenen een machine die slechts beweging uitvoert zonder enige ‘kracht’ of ‘doel’, -- d.i. zonder dynamisme of teleologie aan te nemen.

Dynamisme en finalisme (teleologie) staan dus tegenover mechanicisme (dat soms verkort ‘mechanisme’ heet, - wat te vermijden is, omwille van de begripsverwarring): mechanicisme is iedere opvatting die louter op mechanische beweging, zonder enige verwijzing naar:

doelgerichtheid of

kracht die van binnen uit werkt, steunt om veelheid en beweging te verklaren. –

Zo zijn de oudere Milesiërs - Thales, Anaximandros, Anaximenes - hylozoïsten (bezielde hulè, materia, stof, aannemend) en dus dynamisten: de veelheid en de verandering ontspringen aan meer dan louter mechanische ‘beweging’.

Zo is vooral Herakleitos dynamist: de logos via het vuur, is het werkdadige beginsel dat de strijdigheid en de omslag (polemos: het ene tegen het andere; amoibè: het ene omslaand in het andere (metamorf)) beheerst. –

De dynamisten, resp. finalisten (teleologen) gaan ervan uit dat beweging (verandering: ontstaan en vergaan der dingen uit het oerbeginsel en er weerom in) 1) van binnen uit geschiedt en 2) kwalitatieve onderscheiden (veelheid) veronderstelt.

-- De mechani(ci)sten: beweging is uitwendig –

Empedokles, Anaxagoras; 2) zeker de atomisten Leukippos en Demokritos (die het mechanicisme radicaal doorvoeren) - zij verklaren iedere beweging (verandering: ontstaan, vergaan in de fuis) louter uitwendig; de hulè, materia, stof, is, uiteraard. d.i. uit zichzelf (in haar wezen), inert of traag en beweegt maar door van buiten uit inwerkende ‘kracht’ (niet door dynamistische opgevatte innerlijke kracht); meteen is ieder kwalitatief onderscheid overbodig, - althans in beginsel. Want,

↳ Empedokles en Anaxagoras zijn slechts gematigde mechanicisten: zij nemen, nevens mechanica, ook kwalitatief onderscheiden ‘elementen’ aan.

↳ Leukippos en Demokritos, daarentegen radicaliseren het mechanicisme: een onbegrensde veelheid van zuiver kwantitatieve ‘atoma’ atomen, maken het beginsel der fuis uit, zonder kwalitatief onderscheid.

Parmenideïsch uitgangspunt. –

Zoals F. Krafft, *Gesch. d. Nat.*, I, S. 235 vv. klaar maakt, begrijpt men 1) de mechanicisten, net als

2/ de wiskundigen van diezelfde tijd, maar, indien men goed weet wat Parmenides en Zenon van Elea juist zeggen over de fuis, die zij noëtisch-ontisch

(d.i. steunend op rein denkend verstand, en als louter 'zijnde' (niet niets) duiden, zo dat zijnde zuiver denkinhoud is en denkinhoud rein zijnde; vgl. simile simili cognoscitur, hetzelfde wordt door hetzelfde gekend).

Dat betekent dat, voor de Eleaten, de natuur, in haar noëtisch en ontisch, karakter, onzichtbaar of, althans, verborgen aanwezig is.

Wat niet wil zeggen: onstoffelijk of onruimtelijk: de toenmalige wijsbegeerte was nog niet aan dat onderscheid toe; zij mengde stoffelijk (ruimtelijk) en onstoffelijk (onruimtelijk).

Het zijnde van Parmenides is dus tegelijk verborgen (voor de zintuigen) en toch stoffelijk-ruimtelijk. Meer nog: het denkinhoudelijk zijnde is, in zijn ruimtelijkheid, gelijkvormig (homogeen): het 'vult' overal en altijd de werkelijkheid op juist dezelfde wijze.

Er is dan ook maar één (enig, want alomvattend,- numeriek, eenvormig, want alom op identische wijze aanwezig, - kwalitatief) zijnde dat denkbaar en verwoordbaar is. Het is ook belendend, aaneenhangend en dus in die derde zin 'één'- het is 'a.tomon', onsnijdbaar (ondeelbaar).

Die drievoudige 'één'-heid van zijnde (denkbaarheid en zegbaarheid) is zo radicaal voorgestaan dat de manifeste veelheid, veelvormigheid en deelbaarheid, die de fuisis vertoont en die de Milesiërs en vooral Herakleitos benadrukken, voor Parmenides en Zenon, slechts schijn zijn, niet-zijnde, -- dus leegte i.p.v. volheid.

Meer nog: in een vierde zin is 'zijnde' 'één': individuele zijnden (enkelingen, singuliere zijnden) zijn ook leegte en schijn, want hun afzondering strijdt met de ondeelbaarheid en eenvormigheid van het, denk- en zegbare zijnde.

Individuele zijnden zijn dan ook ondenk- en onzegbaar. Denkt men ze toch en spreekt men er toch over, dan geschiedt dit ongerijmd, contradictorisch, vol tegenspraak (denk aan Zenon's bewijzen uit het ongerijmde. –

Het botsen der Milesisch-Herakliteische veelheid (synchronisch: veelheid; diachronisch: verandering, ontstaan en vergaan) met de Eleatische eenheid (synchronisch: enigheid, eenvormigheid, ondeelbaarheid; diachronisch: onveranderlijkheid, eeuwigheid) wordt door de wiskundigen en de mechanicisten opgelost op een typische wijze die wij nu even schetsen.

B3a. De wiskundige oplossing.

De Stoicheia (Elementen) van Eukleides van Alexandrië (± 300) bevatten dertien boeken (1/ rechthoekig begrensde vlakken; 2/ geometrische algebra (algebraïsche vergelijkingen); 3-4/ kring- of cirkelleer; 6/ evenredigheidsleer (proportio); 7-9/ aritmetica; 10/ irrationele grootheden; 11-13/ lichamen).

De wezensbepalingen voor boek 7-9 (Getalwiskunde) zijn allereerst:

“Eenheid is dat volgens hetwelk ieder der zijnden genoemd, wordt”;

“Getal is echter de verzameling die uit eenheden bestaat” (monas - eenheid; plèthos = verzameling; arithmos = getal).

“De Alexandrijnse wiskundige Theon van Smurna - een Platonieker (-115/-40) - verklaart (...): indien de eenheid in het gebied der zichtbare dingen gedeeld wordt, dan wordt zij wel, als lichaam, verkleind, en in delen uiteengelegd die kleiner zijn dan dat lichaam zelf, maar, als getal, wordt zij vergroot, want daar waar de ‘één’ is, komen vele dingen in de plaats.” (*F. Kraft, Gesch. d. Nat., I, 320*).

M.a.w. de eenheid is geen getal. Slechts ‘meer dan één’ (twee, drie, enz.) zijn ‘arithmoi’ of getallen, d.i. verzamelingen (‘plèthos’) van eenheden (‘monades’).

Dit impliceert dat breukgetallen, in de vroeg-Griekse wiskunde, onder Eleatische druk, niet voorkomen, doch wel verhoudingen binnen verzamelingen (‘getallen’ geheten); zo is b.v. $2/3$ niet een eenheidsdeling maar een verhouding binnen de verzameling (‘getal’) drie (proportieeler). Men ‘deelt’ de eenheid niet (= Eleatisch: het éne zijnde is ondeelbaar één); maar men bepaalt, desniettegenstaande, het getal (meer dan één, verzamelingen als veelheid van eenheden: wat zondigt tegen de Eleatische ontologie, maar slechts louter door bij bepaling (als redeneerbegin) ‘getal’ te bepalen.

Zo is de rekenkunde slechts een louter redeneergeheel op zich, zonder directe werkelijkheidsaanspraak (gesteund op een ongerijmdheid (denk aan Zenon)), nl., die een veelheid van eenheden (of ‘arithmos’) vooropzet als louter afgesproken definitie om bemerkingen in de natuur of in de kunst (wat de mens maakt) mogelijk te maken. (o.c., 322/323). Zo was de rekenkunde ‘gered’!

B3b. De mechanicistische oplossing. –

De conflictsituatie, tussen Eleatische eenheidsontologie en niet-Eleatische (Milesische, vooral Herakliteïsche) veelheidsfysiek, wordt door de mechanicisten opgelost door te stellen

1/ dat de stofeenheid ondeelbaar is en

2/ dat veelheid, in de natuur en in de kunst (matigheid), bestaat uit ondeelbare eenheden. Ontstaan en vergaan kunnen zo uitgelegd worden, maar dan toch met prijs-gave van de oorspronkelijke ‘hardheid’ van Parmenides’ stellingen. De enigheid van Parmenides wordt omgeduid tot gelijktijdige eenvormigheid (gelijksoortigheid) van eenheden (begrepen als bestanddelen) van de natuur als stof. (o.c., 241).

b1. De gematigde mechanicisten.

Empedokles van Akragas (Agrigentum, Sicilië: -485/-425) –

‘Puriteins sjamanisme’ (zie hoger, blz. 21), zoals E. Dodds dat heet, - ‘chthonisme’ zou minstens even goede benaming zijn, - heet de strekking waaruit Empedokles komt, net als Pythagoras: rondreizend redenaar, rhapsodos (gedichtenzanger), genezer, verzoeningswijman, magiër, geraakte hij van Sicilië naar Groot-Griekenland en zelfs in Hellas (Peloponnesos). In die zin is hij karakteristiek voor de religieuze ervaring in de VI-de eeuw

die, volgens *J. Pollard, Seers, Shrines and Sirens (The Greek Religious Revolution in the Sixth Century B.C.)*, London, 1965, p.15, bestaat uit drie stromingen:

door goden en godinnen geïnspireerde zieners (zieneressen), waaronder sjamanen, Sibylle, Pythia's, bakchanten (Dionusosvierders), Orfiekers; erediensten van staatswege, waaronder de Eleusinische mysteriën en helden- of heroënmysteriën, zichtbaar in tempels en heiligdommen;

de aandacht (en uitbeelding) voor monsters zoals sfinxen en sirenen in de kunst, *W. Jaeger, A la naissance*, 141 legt er de nadruk op dat de nalatenschap van Empedokles dubbel is - zoals bij Pythagoras b.v. en z' n school –

1/ 'Over de natuur', een Milesisch aandoend gedicht over de fusis, en,

2/ katharmoi (Reinigingen), een Orfisch gedicht (een zieleleer met voorbestaan en zielsverhuizing; een vegetarisme).

Hesiodos, Parmenides staan model. Zijn oplossing is: gezien Elea gelijk heeft (onder ontstaan en vergaan gaat onveranderlijk en één zijnde schuil), kan er geen volle verandering (ontstaan en vergaan) zijn maar slechts mengeling en scheiding van 'stoicheia', elementa, elementen, die, op zich, onveranderlijk zijn. Zo heeft ook Herakleitos gelijk.

Het enige 'apeiron', resp. lucht(ziel) - van Anaximandros en Anaximenes wordt opgesplitst in deeltjes en elementen en hun mengelingen: het heelal is een volheid (gevuldheid, niet-leege) waarin vier rhizomata, radices, wortels, nl. vuur, lucht, water en aarde. Vele huidige occultisten bedienen zich nog steeds van die vierledigheid!

Deze vermengen en scheiden zich onder de invloed van twee mythisch aandoende (zie hoger : de nieuwe theo-, kosmo- en anthropogonieën (blz. 12/13 supra)) hypostasen' (hogere machten), nl. filia, resp. eros (d.i. vriendschap, liefde, op mythisch-chthonisch vlak vooral) en neikos (d.i. strijd, twist, op hetzelfde vlak), die, elk, afwisselend volgens hun tijdvak van overheersing, nu eens verenigen (mengelen), dan weer oplossen (verdelen, afzonderen) de kleine stofdeeltjes die ons oog niet ziet maar die de vier rhizomata of zijswortels uitmaken (en die, op zich, laatste, ondeelbare eenheden zijn).

De vier kwalitatief onderscheiden deeltjessoorten of 'elementen' komen uit Hesiodos, waar hij de 'panton pègai' (de bronnen van alle zijnden) opnoemt: "Daar zijn de (van alle zijnden na elkander) bronnen en grenzen, - van de zwarte aarde en de nevelige tartaros, van de rusteloos golvende zee, en van de gesternde hemel." (*Theogonie* 736/738). Vgl. *P. Krafft, Gesch. d. Rat. I, 251*).

Terloops gezegd: ook de ziel verklaart Empedokles als ontstaan uit mengeling van zijswortels en hun ondeelbare stofdeeltjes.

-- *Anaxagoras van Klazomenai*

Anaxagoras is Ioniër (-500/-428).- Hij is de eerste wereldafgewende heelalbestudeerder: het doel van het leven was, volgens hem, "het hemelruim beschouwen en de orde in het heelal."

Een anekdote maakt zelfs van hem de eerste ‘kosmo.politès’, de eerste ‘kosmos.burger’ (niet te verwarren met wat wij nu kosmopoliet of wereldburger heten, in de zin van “in alle landen thuis”): Daar omhoog is mijn vaderland” (zou hij gezegd hebben, toen men hem verweet z’ n burgerplichten niet te vervullen). –

Anaxagoras is de eerste denker met naam die Athene komt opzoeken, waar Perikles aan het hoofd stond van een bloeiende democratie. Protagoras, de sofist, Herodotos, de vader der land- en volkenkunde, kwamen er ook. Ook Demokritos, de atomist.

Anaxagoras werd bevriend met de ‘verlichte’ (in de zin van rationeel-intellectueel ingestelde) geesten (waaronder Themistokles, Perikles, Euripides), en dat in een Athene dat nog overwegend traditioneel - gelovig was.

De antidemocratische en traditioneel-gelovige aristocraten, in voeling met Sparta, spanden samen tegen Perikles en zijn ‘verlichte’ kring. Zo werd Anaxagoras een proces aangedaan. Maar hij begaf zich naar Lampsakos (aan de Bosporos tussen de Zwarte Zee en de Middellandse), waar hij een school stichtte en zeer vereerd stierf.

-- *Uitweding.* –

De mechanicisten heet men ook wel ‘de Jongere Ionische filosofen’. Inderdaad, *W. Jaeger, A la naiss.*, 168ss, merkt op dat Anaxagoras Milesisch denkt, d.i. vertrekkend van de zicht- en tastbare wordings- en vergaansverschijnselen, naar de ‘archè’, het oerbeginsel, doordenken.

Echter met een opmerkelijk verschil: Anaxagoras besteedt zijn moeite aan de waarneming van particuliere, ja, singuliere en zeldzame verschijnselen, i.p.v. “de fusis in haar geheel ineens” (*Paideia*, I, 460) te onderzoeken.

F. Krafft, Gesch. d. Nat., I, 269, geeft een voorbeeld: “De trage aardstof kan niet in beweeglijke sterrenstof veranderen; beide kunnen niet kwalitatief verschillende gedaanten van één en dezelfde oerstof zijn, doch moeten bestaan uit dezelfde, onveranderlijke stof en dit blijvend.

Anaxagoras voert als bewijs daarvoor aan de in het jaar -468 in Aigospotamoi aan de Hellespont neergestorte meteor, die ter plaatse als fetisj van goddelijke oorsprong vereerd werd.

Hij was, aldus Anaxagoras, omzeggens naar de aarde teruggekeerde aarde, een aardklomp die, ooit uit de aitherwervel losgeraakt, in een betrekkelijk rustige streek van de aither geraakt was, waar zijn ommezwaai hem niet meer tegen neervallen kon bewaren.”

Op grond van dezelfde singuliere waarneming besloot Anaxagoras dat de zon een brandende steen was. *W. Jaeger, A la naiss.*, 168, heet deze methode (om, steunend op particuliere of singuliere waarnemingen, algemeen-fysische besluiten te trekken) Ionisch empirisme.

De geneeskunde was hier baanbrekend: Alkmeon van Kroton (+/- -500), leerling van Pythagoras, geneesheer en vakwetenschapper, Herakliteïsch beïnvloed, sprak reeds van ‘mengeling’ en ‘scheiding’ op grond van geneeskundige ervaring inzake dieet en voeding (o.c., 169).

Inderdaad, -- vgl. *blz. 34 supra*-, reeds Empedokles, genezer, ja, geneesheer, sprak van mengeling (krasis, mixis) en scheiding der deeltjes der vier stofsoorten. Maar bij Anaxagoras is dit zuiverder methodisch (niet Orfisch-mythisch als bij Empedokles) “Opsis ton a.dèlon ta fainomena” (Het zien van de onzichtbare dingen (ligt in) de verschijnselen, - letterlijk: de zich tonende dingen).

Dit Anaxagoreïsch methodisch beginsel dat voor hem wel toegepast doch niet geformuleerd werd - werd door de atomist Demokritos overgenomen. Het is Milesisch!

De homoiomereiai. –

Homoiomereia (enk.) betekent de gelijkenis der delen van een geheel. Anaxagoras gebruikt ‘homoiomerès’, gevormd uit gelijke of gelijkaardige (analoge) delen.

Aristoteles’ term voor Anaxagoras’ stofopvatting is ‘homoiomereiai’ (meerv.). - Net als Empedoklos neemt Anaxagoras, i.p.v. het ene zijnde van Parmenides, een veelheid van eeuwige, ongewordene en onvergankelijke, onveranderlijk ‘zijnden’ aan, die, niettegenstaande hun eenvormigheid, toch de veelheid en de verandering der ontstaande en vergaande fisis verklaren.

Ook kleine, onveranderlijke deeltjes (met mengeling en scheiding) neemt hij aan. Doch, i.p.v. vier grondsoorten van stofdeeltjes te aanvaarden, zegt hij dat “Alles in alles is”. - Zijn Ionisch-empirische basiswaarneming schijnt het voedings-, stofwisselings- en groeiproces te zijn in de biologische wereld:

bladeren, hout, schors, (ii) schelpen, (iii) spieren, beenderen, merg, bloed, dat alles schijnt uit het opgenomen voedsel te ontstaan (dat voedsel bevat alle bestanddelen die zich dan soortelijk verschillend uitwerken); verder: haren, nagels, aders, slagaders, pezen, beenderen, dat alles komt, mettertijd, te voorschijn uit één zaadje (dat ze dus, ergens, alle schijnt te bevatten, vanaf het begin).

Behalve dit natuurprocessueel aspect is er het kunstmatige: de schilder schildert mensen, dieren, planten, voorwerpen, met dezelfde kleuren. Zenon van Elea, met zijn dichotomia (in tweeën delen) van lichamen, vlakken en tijdsduren, en dit tot in het oneindige, zet Anaxagoras ertoe aan tot in het oneindig kleine deelbare en gedeelde deeltjes aan te nemen.

-- De Nous. –

Net als Empedoklos nam hij aan dat, in den beginnen alles dermate doorheen gemengd was dat niets onderscheidbaar was. Vochtig en droog, koud en warm, helder en donker, d.i. alle kwaliteiten (kwalitatieve onderscheiden) - waren ononderscheidbaar in die oermengeling. Aangezien

alles in alles is, heden en
alles doorheen gemengd

ononderscheidbaar was, aanvankelijk, kunnen Empedokleïsche hypostasen als filia (eros) en neikos b.v. niet maken dat in goud overwegend gouddeeltjes, in vlees overwegend vleesdeeltjes zijn: ‘kosmos’ (d.i. een

geordende natuur) ontstaat, in die hypothesen slechts na lange filia-tijd en voorbijgaand (wat Empedokles de god Sphaeros heet, wiens rust, door neikos, weerom verdwijnt).

Neen, Anaxagoras stelt dat de ordenend-doelgerichte en doelbewuste Nous, Intellectus, Geest (als verstand begrepen) door 'krinein' (crisis), schifting, de oermengeling ordent tot kosmos.

Zo ontstaat alwat 1/ het heelal en 2/ de menselijke cultuur ons te zien geeft. W. Jaeger, *A la naiss.*, 167ss., heet Anaxagoras dan ook (met Diogenes van Apollonia, o.c., 177ss.) een teleologisch of finalistisch (finis in het Lt. is doel(einde)) denker. Wat het reine mechanicisme doorbreekt!

Meteen hebben wij de eerste duidelijke poging van een Helleens denker om onstoffelijkheid te omschrijven: "De andere zijnden hebben deel aan iedere stof. De Geest echter is iets oneindigs en zelfheerlijks en hij is met niets vermengd. Want, indien hij niet voor zich alleen doch met iets anders vermengd was, dan had hij aandeel aan alle zijnden, - indien hij nl. met iets vermengd was. Want in ieder zijnde is een deel van ieder zijnde aanwezig (zoals ik hierboven heb uiteengezet).

In dat geval zouden de met Hem vermengde stoffen hem slechts hinderen, met als gevolg dat hij over niets op dezelfde wijze zou heersen als wanneer hij alleen voor zichzelf bestond. Want hij is het fijnste en reinste van alle zijnden en hij bezit van ieder zijnde iedere kennis en hij heeft de grootste kracht. En al wat ziel bevat, het grotere en het kleinere - over dat alles heeft de Geest macht.

Ook over de algehele wervelbeweging bezit de Geest de macht zo dat zij, in de aanvang, begon rond te draaien. En, om te beginnen, begon deze beweging vanuit een zeker klein punt rond te draaien; zij grijpt echter nog verder om zich heen en zal nog meer om zich heen grijpen. En alle zijnden die zich vermengden en afzonderden en van elkander scheidden, hen allemaal kende de Geest.

En hoe alles (i) worden zou - toekomst - en hoe alles (ii) was - (wat nu niet meer voorhanden is) verleden - en hoe alles (iii) nu is - heden -, dat alles ordende de Geest, - ook die wervelbeweging die nu de sterren en zon en maan uitvoeren, alsook de lucht en de aither, die eruit te voorschijn kwamen. Juist die wervelbeweging bewerkte hun afgezonderd te voorschijn komen. En van het dunne scheidde zich het dichte, van het koude het warme, van het duistere het heldere en van het vochtige het droge," (F. Krafft, o.c., 275/276).

Besluit. –

Zoals F. Krafft opmerkt, vertonen Empedokles en Anaxagoras een tweeledigheid: 1/ een werkdadig beginsel (filia, resp. eros en neikos nous) dat, als bewegende oorzaak of beginsel, sturend werkt; 2/ een lijdelijk beginsel dat lichamelijk-stoffelijk (hylisch) is. Reeds Hesiodos had de kosmos beschreven als een mens in het groot (macrokosmos of makranthropos) die een 1/ bezielde 2/ lichaam is. Ook Anaximenes (vgl. blz. 11 supra).

--b2. De atomistische of radicale mechanisten.

Leukippos van Miletos (vijfde eeuw) Ioniër, verhuist naar Elea, waar hij leerling wordt van Zenon van Elea. Rond - 450 sticht hij in Thrakië (in de stad Abdera) zijn eigen wijsgerige school. De stellingen van Empedokles en Anaxagoras waren hem bekend. Hij wordt meestal in één adem genoemd met Demokritos van Abdera (-460/-370).

'A.tomos',

In.divisus, ondeelbaar (ongedeeld) was als adjectief een oud Helleens woord. 'To Atomon', het a.toom, als substantief ontstaat in de vijfde eeuw als terminus technicus. Verandering, beweging;

1/ hetzij als ontstaan en vergaan, groeien en oud worden,

2/ hetzij als kwalitatief omslaan van warm in koud, helder in duister, vochtig in droog, enz. - ziedaar het Milesische thema der fuis. Parmenides, Zenon, hadden dit als ondenk- en onzegbaar en dus onwerkelijk, niet-zijnde, aangezien; alleen zijnde 'was' en 'is' en 'zal zijn'. De atomist gaat daarvan uit.

Empedokles en Anaxagoras - analoog de wiskundigen, - hadden die Eleatische 'een'-heid van zijnde als eenvormigheid, eensoortigheid, opgevat en zo 'gered', maar met een veelheid (getal, plèthos) in die eensoortigheid (denk aan de getallen waaruit de wiskundigen twee en meer deden bestaan als verzamelingen van één). Ziedaar het Empedokleïsch-Anaxagoreïsch correctief op Elea. De atomist gaat ook daarvan uit, om veelheid (kwantitatief, kwalitatief) en verandering 'denkbaar' (mogelijk) te maken.

Doch het laatste 'deeltje' wordt als traag (van buiten uit bewogen) en kwaliteitsloos opgevat. slechts drie onderscheiden gelden nog tussen de atomen:

door hun gedaante of vorm ('Gestalt'), als de letters N en B;

door hun combinatoriek of schikking, als de letters NB en BN;

door hun wending (draaibeweging, aswenteling), zoals N en Z.

Bij die drie Leukippeïsche verschillen voegt Demokritos nog een vierde: de omvang of grootte; als z en Z. Zoals een tekst: uit zulke stoicheia, d.i. letters (later: partikel of bestanddeel of 'element') of bestanddelen bestaat alle zijnde, alle verandering, alle kwalitatief onderscheid. Dit 'reductief' standpunt heet "radicaal of atomistisch" mechanisme.

Maar de dichotomia of tweedeling (Zenon, Anaxagoras) verwierp Leukippos, omdat, volgens hem, dit leiden zou tot een leegte tussen steeds kleinere deeltjes, dermate dat niets 'vols' (gevulds) meer zou overblijven.

Daarmee waren de bestanddelen van de fuis

1/ niet meer 'elementen' en elementdeeltjes (Empedokles),

2/ zeker niet meer grenzeloos deelbare homoiomeraiai (Anaxagoras),

3/ maar a.toma, atomen.

Daarmee was de atomistiek geboren, die, tot in onze eeuw, zou naverken. Met uitsluiting van ordenend beginsel (filia / noikos; nous): toeval beheerst de atoma.

Meteen is het eerste antieke ‘materialisme’ geboren. Zonder actief sturend beginsel, behalve de zwaarte, worden

a/ verandering als 1/ ontstaan of vergaan en 2/ kwaliteitsomslag (van b.v. warm naar koud, van winter naar zomer; vgl. Herakleitos supra), alsook

b/ de bestendigheid in al haar natuur- en cultuurvormen ‘verklaard’. Als men zoiets nog ‘n verklaring (begrijpelijk maken op logische wijze) kan heten.

- Hylisch pluralisme.-

Dat men met het woord ‘materialisme’ zeer voorzichtig behoort te zijn inzake Voor-sokratiekers, blijkt uit de ‘eidola’- leer van Leukippos en Demokritos. ‘Eidolon’, simulacrum, afbeelding, betekent, algemeen, weergave van iets (zo b.v. schim, portret, beeltenis, (afgods)beeld, weerspiegeling (in water, spiegel), inbeelding ken-, denkbeeld).

Volgens beide atomistische mechanicisten geschiedt waarneming (aisthèsis) en inzicht (noèsis) als volgt: afbeeldingen, van buiten af komend, dringen in de waarnemer of kenner binnen.

1/ psychologische verschijnselen als (nacht)droom en telepathie, 2/ occulte (buitennatuurlijke) als het kwade oog en

3/ religieuze als goedaardige goden of daimones, leggen de atomisten uit aan de hand van afbeeldingen (eidola, soms tot idolen vernederlandst).

Dit betekent dat hulè, materia, stof, door deze denkers zoals door alle Voorsokratiekers - op veelvoudige wijze gedacht wordt:

er zijn eerst de dingen die wij algemeen zicht-, tast-, hoor- en voelbaar heten;

er zijn zeldzamer of, althans, niet-algemeen waarneembare wezens, die nochtans van stoffelijke aard zijn en die zicht-, tast-, hoor- en voelbaar op hun wijze. Dit heet men hylisch pluralisme, d.i. een veelvoud aannemen inzake stof.

Dit staat tegenover het hylisch monisme van onze moderne fysica en chemie en van onze daaraan aansluitende moderne materialisten. *G. et L. Gérardin, La magie (Un savoir en action)*, Paris, 1974, pp. 71/ 83, hebben het over “Démocrite et ses correspondances”. Zij bestempelen Demokritos’ stelling als “magisch rationalisme”.

Er steekt waarheid in: de studie van de fisis, door de Milesiërs ‘empirisch’ ingezet, krijgt hier haar paranormologische afronding. De fenomenen als droomgezichten: telepathie, het kwade oog en goden-, godinnenverschijningen, hebben

1/ als onderdeel van worden en vergaan,

2/ als kwalitatief verschillend van andere fenomenen uit de (algehele) fisis, hun eigen ‘natuur’ in de (derde; vgl. blz. 7 supra) zin (van wezen, wezenheid, eigen aard) en dit (zie vijfde en zesde zin; vgl. blz. 7/8 supra) in de zgn. ‘irrationele’ zin van niet-algemeen toegankelijke (en daardoor problematische) dingen uit de fisis. - Alle zijnden der fisis, aldus onze atomisten, zenden afbeeldingen uit die dan, naar gelang van het geval, in de waarnemer doorkomen als

1/ nachtdroombeelden of telepathie-indrukken,

2/ door ijverzuchtigen afgezonden kwaadaardige, schadelijk inwerkende afbeeldingen die “boos oog” zijn,

3/ als verschijningen van goden of daimonos.

Het westerse materialisme voedt zich aan het atomistische mechanisme. De doctoraatsthesis van *Karl Marx, differenz der demokritischen und epikureischen naturphilosophie (onderscheid tussen de demokritosche en epikureïsche natuurfilosofie)*, Berlin, 1841, b.v. bewijst het: “het Franse en Engelse materialisme bleef altijd in innige verhouding tot Demokritos en Epikoeros.”. (S. 47).

Marx ziet in Demokritos ‘n verlicht (intellectueel-rationeel) denker van de antieke democratie. Hij bekritiseert zijn mechanisme: Demokritos ziet enkel noodzaak, d.i. de onverbidelijke natuurdwang van de atomistiek. Epikoeros daarentegen kent zowel aan noodzaak als aan vrijheid een rol toe.

In Marx’ perspectief is dit nodig; zonder vrijheid is geen ‘actie’ (revolutionaire en andere) mogelijk. Aan Epikoeros verwijt Marx dat hij wel de twee ziet, vrijheid en noodzaak, maar ze niet ‘dialectisch’ (ditmaal in hegeliaanse zin van ‘wisselwerking’) ziet.

Marx is immers niet gewoon materialist, zeker niet mechanistisch materialist, maar ‘dialectisch’ materialist. - Marx verzwijgt Demokritos’ hylisch pluralisme, natuurlijk!

-- Toemaatje.-

Demokritos verkondigde ook zedelijke opvoedingswijsheid in archaïsche stijl, - wat de incoherentie van Demokritos bewijst. Zo b.v. (*Diels, vorsokratiker*, Fr. 33): “de natuur (fisis) en het leerproces (didachè) zijn iets gelijkaardigs. Want het leerproces vormt de mens om (metarhusmei), maar, terwijl het omvormt, scheidt het natuur (fusiopoiói).”

Deze tekst toont, voor de zoveelste maal, welk gebruik het natuurbegrip mettertijd kreeg: inderdaad, opvoeding scheidt a.h.w. een ‘tweede’ natuur, een ‘verworven’ natuur.

-- Presofistiek. –

Fr. 125: “Op grond van nomos (afpraak, gewoonte) is kleur, op grond van nomos is zoetheit, op grond van nomos is bitterheid. Op grond van waarheid (etèèi) echter zijn atomen en lege ruimte (konon).”

Aldus zegt Demokritos zijn wantrouwen uit inzake zintuiglijke ervaring (steeds die eleatische trek, maar mechanistisch geduid: de kwalitatieve onderscheiden zijn conventioneel, maar de stofdeeltjes en hun lege tussenruimte zijn werkelijk, ‘zijnde’).

Maar luister nu naar de zintuigen die tot het verstand zeggen: “armzalig verstand (frèn), van ons (d.i. aisthèseis, waarnemingen) betreft gij uw geloofsbrieven (pisteis, ‘bewijzen’) om ons ermee neer te halen. Uw zege is echter uw val.

B4. Neo-Milesische fysiekers.-

W. Jaeger, à la naiss., 35, 177, zegt dat, +/- -450, Melissos van Samos, een eleaat van huis uit, het onbegrensde (a.peiron) van Anaximandros als enig beginsel, vooropstelt, terwijl Diogenes van Apollonia het hylozoïsme van Anaximenes (aër, lucht, als ‘ziel’ van eens en heelal) vernieuwt en ‘aër’, bezielende adem, als enig fisisbeginsel verkondigt. Zo leeft de Milesische eenheidsfysiek weer op.

(III) De natuurwijsgerige vakwetenschappers.

Op blz. 30 supra hebben wij gewezen op de rijkdom aan vakwetenschappen die, hand in hand met de fysiek, ontstonden. Niet dat zij niet vroeger bestonden. Maar zij worden nu geleid door het nieuwe natuurbegrip (in al z'n betekenissen).

'Histor', ooggetuige,

Dit is iemand die door eigen zien (idein) kennis (eidenai) verwerft; hetzelfde woord 'histor' betekent ook scheidsrechter, d.i. iemand die, door het onderzoek der berichten der ooggetuigen, kennis verwerft. Reeds Hesiodos gebruikt het woord (*Werken en dagen*, 790). 'Historeo', ik zoek te weten (*Herod.*, 1:61), ik onderzoek, ik ga na; ik ondervraag; ik weet; ik verhaal wat ik weet, komt zelfstandig in historia, inquisitio, voor (*Herod.*, 2:118; vandaar geschiedenis (*Herod.*, 1:1), d.i. door eigen zien (aut.opsia) of navraag, onderzoek, gewonnen mededeling van werkelijke feiten. –

- De Milesiërs –

Thales, Anaximandros (de eerste die een landkaart maakte; vgl. F. Krafft, *Gesch. d. Nat.*, I, 92/120; 141/199), Anaximenes, hebben de historia, het onderzoek,

a/ op de fuis, de natuur, als geheel 1/ van ontstaan en vergaan, 2/ van wisselingen allerhande, gericht en daarbij

b/ naar de archè, resp. archai, de beginselen, gezocht (het waarom). Doch de Milesiërs waren eenheidsfysiekers: het ging om de natuur als geheel. - Nu komt de bijzondere of speciale fysiek aan het woord.

A. De land- en volkenkunde.

Hekataios van Miletos (-560/-480) is, aldus W. Jaeger, *Paiedeia*, I, 479, "de eerste die het onderzoek van de fuis in haar geheel bijzonder op de bewoonde aarde overdroeg, die tot dan toe slechts als deel van de kosmos en in haar algemeenste oppervlaktengeleding was behandeld geworden."

Deze logografos, logograaf, d.i. prozaschrijver (verschillend van de epische en andere dichters), ook geschiedschrijver, spreekt prachtig het Milesisch persoonlijk onderzoek uit: "Hekataios de Milesiër spreekt zo: ik schrijf neer zoals het mij als waar voorkomt; want de verhalen der Hellenen zijn, zoals zij mij toeschijnen, talrijk en belachelijk."

Hij sluit aan het geometrisch-symmetrische wereldbeeld van Anaximandros aan. Vgl. F. Krafft, o.c., 168/199 (*Das geometrische Erdbild des Hekataios von Milet*).

Door niet zoals Hesiodos van de Muzen zelf de waarheid te ontvangen doch ze zelf op te sporen door 'historiè', onderzoek, sticht Hekataios de aardrijkskunde, als kennis van de bewoonde aarde verstaan.

-- Herodotos van Halikarnassos (-484/-424)

Deze zet de volgende stap: hij bewaart de eenheid van land- en volkenkunde als Hekataios, maar hij stelt de mens centraal en is zo de voorbode van de echte geschiedschrijving (de "vader der geschiedwetenschap").

Hij kende Anatolië, Egypte, Hellas en beschreef de confrontatie tussen Oosten en Westen in de empirische geest der Milesiërs.

De landkaart die Hekataios, aansluitend aan Anaximandros, maakte, bekritiseert Herodotos:

1/ de empirische zijde verbetert hij en

2/ de meetkundig-symmetrische vormgeving verwerpt hij voor zover zij in het groot geldt, maar bewaart hij voor zover zij kleinschalige landschappen betreft (vgl. *Herod., Hist., 2:15vv.; 4:36vv., over de uitgestrektheid van Egypte, over de indeling van de aarde in delen; zie F. Krafft, o.c., 168vv.*)

Daniëls, Religieus-historische studie over Herodotus, Antwerpen/Nijmegen, 1946, laat ons van nabij zien hoe volgens Herodotos de ‘natuur’ (derde betekenis: wezen) van de landen en volken geordend is:

1/ de vele goden (soms de god, het goddelijke) werken volgens één plan;

2/ dit plan volgt als beginsel de kuklos (lus, kringloop): alle gebeuren ontstaan en vergaan, omslag van geluk in ongeluk, enz. (de ‘fusus’ der Milesiërs) begint klein, wordt groter; meestal, niet altijd, komt ‘hubris’, grensoverschrijding: te groot geluk; dat feit is, op zich, reeds, ‘aitia’, culpa schuld (desnoods onbewuste schuld); daarop volgt ‘sumbouliè’ (waarschuwing); daarop volgt, mettertijd, ‘tisis’, straf (boete, herstel).

Die straf, resp. boeteherstel, bestaat eerst en vooral in nivellering, effening (‘ison’, gelijkverdeeldheid); dat is dan de ‘teletè’, afloop, van de kuklos of kringloop, waarbij de goden stuurkundig iedere afwijking, door nivellering vooral, herstellen;

3/ de goden oefenen die kuklos-invloed uit in het plantenrijk, het dierenrijk, maar, inzonderheid, in het individuele leven en in het leven der landen en volken.

Dat is de wereldorde (o.c., 56), die de ‘logos’, d.i. de verhaalstructuur, van het boek uitmaakt. -

Als voorbeelden geeft Herodotos Kroisos, Kuros, Kambuses, Xerxes, Polukrates: de landhonger (gebiedsuitbreiding, imperialisme) leidt, mettertijd, tot hubris (grensoverschrijding); niettegenstaande waarschuwingen, komt toch verblindings, die zich uit in het verwaarlozen van de waarschuwingen en in het duiden van orakels der goden (zestien orakelplaatsen vernoemt Herodotos), waarbij de betrokkene, overhaastig, alleen de voor hem goede interpretatie ziet, zonder te bemerken dat het godsoordeel ook een onheilstichtende duiding bergt.

Misdaden (moord, onredelijke plundering, lijkschending) werken die verblindings af, die tot onheil en ondergang leidt, waarbij de ‘schuld’ geboet wordt. –

De goden, immers, staan op gelijkmatigheid en orde in de natuur, d.m.v. wijze verdeling van geluk; doch ook in het leven der mensen trekken zij bepaalde grenzen, wier schending zij niet dulden.

Gebeurt dit toch, dan komt de mens in aanraking met de ‘ftonos theon’, (de ijverzucht der goden) of ook, de ‘nemesi ek theou’ (de herstellende ingreep van godswege). Vgl. blz. 12 *supra*; ook 14 (Anaximandros’ fragment, maar daar is het de éne archè (oerbeginsel), niet de goden).

Uitweiding:

De orakelduiding.

Op blz. 25 supra spraken wij over Herakleitos' technè hermeneutike, duidingskunst. Het orakel (godsspraak) speelt in het Helleense leven een grote rol. Ook Herodotos schenkt er een centrale plaats aan in de kuklos van

1/ ontstaan en vergaan en

2/ omslag van heil in onheil ('fusus'). –

Een voorbeeld (*Her., Hist.*, 1:66): de Spartanen worden, na Lukoergos' wetgeving, een machtvol volk, doch zij bleven daarmee niet tevreden; zij bevragen het orakel te Delfoi omtrent het land der Arkadiërs. De beweegreden is: zij zijn ontevreden met wat zij bezitten en begeren Arkadië, niet gedeeltelijk maar geheel. Dat is hubris.

Het orakel belooft een deel van Arkadië (als veroveringsbuit) er en zegt dat de Spartanen 'orchèsiathai'. Dit veelduidig orakel duiden zij in hun verblinding, naïef, als "zullen dansen" (van vreugde), doch denken er niet aan dat dit godsoordeel een andere betekenis van 'orchèsaisthai' mentaal verzwijgt, nl. in de orchos, tuin, rij wijnstokken, werken (als krijgsgevangenen). De afloop bevestigt de tweede duiding: hun grensoverschrijding bestraffen de goden door nederlaag. Zo voltrekt zich het godsoordeel. –

Het oude Romeinse Brevier, elfde zondag na Pinksteren (1ste en 2de nokturn) geeft, in aansluiting aan *4 kon 20: 1/11*, een tekst van de H. Hieronymus, *In Isaiem prophetam*, *II*, 38: "non Deo mutante sententiam sed provocante humanum genus ad notitiam sui" (niet dat God van mening verandert, doch Hij dwingt het mensdom tot zelfkennis). Dit bewijst dat het Oude Testament ook dergelijke veelduidige godsspraken kende, begeleid van dezelfde oordeelsstructuur, die, via, misduiding, tot het 'open gaan der ogen' (bewustwording) leidt bij degene die met het orakel omgaat. Vgl. Daniëls, o.c., 71/72.—

Dit wijst erop dat orakels allereerst pragmatisch behoren begrepen te worden, d.i. uitgaande van de afloop (het resultaat), en niet op naïeve 'theoretische' (wat de semiologen nu heten semantische) wijze. Vgl. *Colin Cherry, On Human Communication (A Review, a Survey, and a Criticism)*, Cambridge, Massachusetts, London, 1957-1, 1966², pp. 219ss. (Welby's signfica; Morris' semiotiek (syntaktiek, semantiek, pragmatiek), alsook: *B. Toussaint, Qu'est-ce que la semiologie?*, Toulouse, 1978.

Het is te klaar dat een signfica, een semiotiek, een semiologie - welke variante van tekentheorie men nu ook verkiest, is ondergeschikt - aan de basis van Herodotos' (en Herakleitos') orakelinterpretatie ligt. Het orakel, als godsoordeel, veronderstelt een toehoorder (raadpleger) die niet in hubristoestand is, zoniet is zijn duidingsvermogen gestoord: het orakel:

zegt niet klaar,

verbergt ook niet zonder neer,

doch geeft een tip, een teken tussen de twee in. Iedere hermeneutiek behoort daarmee rekening te houden.

Ionisch en / of Milesisch empirisme. –

Dat Herodotos, zoals F. Krafft, zegt, de Thaletische wijze volgt, blijkt uit volgende tekst (*Hist.*, 7; *G. Daniels*, o.c., 93/94):

“Gij ziet hoe gods bliksem de hoogste schepselen treft en niet duldt dat zij zich in hun hoogmoed verheffen, dit, terwijl het kleine hem niet raakt. Gij ziet hoe zijn inslagen altijd de grootste gebouwen en de grootste bomen neerslaan. Want het is gods gedragsregel alles neer te slaan dat zich vertilt.

Zo wordt ook een groot leger door een klein verslagen, en wel volgenterwijze: nl. wanneer de ijverzuchtige god paniek zaait in het leger of een donder laat dreunen, waardoor het omkomt op een wijze hem onwaardig. Want god duldt niet dat een andere buiten hem hoogmoedig is.

Alles echter dat overijld gedaan wordt, brengt misslagen met zich, die gewoonlijk zware schade tot gevolg hebben; voorzichtigheid echter brengt iets goeds met zich, ook al ziet het er op dat ogenblik niet zo uit, maar stelt men het pas mettertijd vast.” Krafft beweert dat Thales van Miletos niet een omvattende eenheidsfysiek heeft opgevat, doch verschijnsel met verschijnsel, redenerend, als oorzaak en gevolg, als beginsel en verandering, heeft verbonden.

Wat alle Milesiërs doen. Wat ook Herodotos doet, zoals uit bovenhavig uittreksel blijkt: hij heeft vastgesteld dat blikseminslag inderdaad de hoogste gebouwen, de hoogste planten treft, bij voorkeur. In analogie daarmee en steunend op jarenlange orakelduiding (zijn oom was teratioskopos, d.i. wonderonderzoeker, paranormoloog (zouden wij nu zeggen), en bij hem leerde Herodotos de analyse der godsspreuken), ziet hij dezelfde structuur in het menselijke domein werken. Zo wordt verschijnsel met verschijnsel verbonden op verstandelijk-redelijke wijze, maar daarom nog niet religieus, integendeel. Vgl. *J. Feix, vert., Herodot, Historien, Wiesbaden, s.d., S. 446.*

–

Doch ook de Anaximandreïsche denkwijze werkt hier: zelfs dat de gerechtigheid tijd heeft om de adikia, de ongerechtigheid, door tisis, schulddelging, herstel, te (ver)effenen, blijkt hier uit het woordje “op dat ogenblik” en ‘mettertijd’. Zie daarvoor opnieuw *blz. 14*: ‘volgens de orde van de tijd’ (in Anaximandros’ fragment). –

Dat tijdsaspect was ook het Oude Testament bekend: “De vaders eten onrijpe druiven, en de tanden der kinderen worden er stroef van.” (*Jerem. 31s29*; zie ook *Ezek. 18:1*). Dit echter benadrukt het genealogisch (nakomelingschaps)aspect, maar het uitstel van straf is er ook in voorzien en uitgedrukt,- natuurlijk in Bijbelse context. Vgl. ook *H. Klees, Die Eigenart des griechischen Glaubens an Orakel und Seher (Ein Vergleich zwischen griechischer und nichtgriechischer Mantik bei Herodot)*, Stuttgart, s.d..

Het natuuronderzoek is bij de logografen tot mensonderzoek, aspect landen en volken, uitgewerkt.

B. De geneeskunde. –

W. Jaeger, - *A la naiss.*, 168, zegt dat het particulier, ja, singulier empirisme van Anaxagoras typisch is voor de Milesiërs van de V-de eeuw. Herodotos (land- en volkenkunde) en Hippokrates' school, zegt hij, zijn de voornaamste vertegenwoordigers ervan. Maar *F. Krafft*, *Gesch. d. Nat.*, I, S. 76/91, toont aan dat reeds Thales dat particulier (desnoods singulier) empirisme huldigde, door verschijnsel met verschijnsel te verbinden op logische wijze. Jaeger echter wijst terecht op de geneesheren, die, geconfronteerd met menselijk leed en leven, zo'n empirisme bijzonder nadrukkelijk behoorden te beoefenen. Meer nog: tussen de fysiek en de geneeskunde heeft een gedurige wisselwerking bestaan, van dan af.

-- Alkmeon van Kroton (+/- -500),

Pythagoreër, vakwetenschapper en geneesheer, Herakliteïsch beïnvloed, diëtetist, zette reeds de fisis, de wezensaard (derde betekenis van fisis), uiteen door van mengeling en scheiding der voedingsingrediënten te spreken. Zoiets is een mechanicistisch denkbeeld: 1/ kleine bestanddelen 2/ die, door mengeling en scheiding, 3/ het beginsel der voeding (een fisisaspect: ontstaan, ontwikkeling, desnoods de omslag ervan, nl. vergaan, kwijnen) verduidelijken.

- Hippokrates van Kos (V-de e.). –

Tijdgenoot van Socrates (-469/-399), is hij zo goed als onbekend wat betreft biografie. Zijn werken zijn verloren, maar zijn methode en leer zijn grosso modo gekend: hij is de stichter van de Platonisch opgevatte geneeskunde. Platon zegt dat hij het lichaam, in zijn natuur, opvatte als de natuur van een geheel. Pas indien men er een geheel in ziet, kan men weten wat erop inwerkt of op wat het inwerkt, Sinds Platon's tijd was hij erkend en befaamd.

- Corpus Hippocraticum. –

Deze disparate verzameling van medische werken, meestal naamloos, dateert van de V-de en de IV-de eeuwen voor Christus. Het is niet eens zeker welk deel van Hippokrates is, maar het draagt er de naam van, gemakshalve.

- De twee grote types van geneeskunde. –

De gehele oudheid door bleven 1/ de animistisch-dynamistische - geneeskunde (oneigenlijk 'irrationele' geneeskunde geheten, aangezien ook de archaische religie haar logica heeft) en 2/ vanaf de jaren -500, de fysische (Milesische mentaliteit weerspiegelende) geneeskunde, nevens elkander bestaan, - of werden zij verbonden, zoals reeds in *Herodotos, Historiën, III (J. Feix, vert., Herod., Hist., S. 199 en elders)*, over Kambuses' vallende of 'heilige' ziekte, blijkt. Vgl. *W. Jaeger, A la naiss.*, 170, 255, waar blijkt dat Herodotos de twee types ineen verweeft.

Men heet Hippokrates de 'Asklepiaad' van Kos, dit betekent dat hij tot een zeer oude geneesherenfamilie en -gilde behoorde, die haar oorsprong trok uit een geneesheer Asklep(i)os, die apothe(i)osis onderging,

d.i. die, in de VIII-ste eeuw, nog als mens beschreven wordt, maar, in de VI-de en V-de eeuw tot voorouder van geneesherenfamilies, ja, tot voorouderlijke godheid (Aesculapios, Lt.) verheven wordt (apotheose).

C.J. Singer, *Medicine, in The Oxford Classical Dictionary*, 1949-1, 1950², p. 548, zegt dat sporen van wetenschap in de medische praxis van de Homerische gedichten te vinden zijn.

W. Jaeger, *Paideia, I*, 13/14 zegt dat ook de Egyptische geneeskunde meer dan lagere archaische kunst was, tot op zekere hoogte, maar dat de Milesische natuurfilosofie de *historia fusikè*, *inquisitio naturalis*, het natuuronderzoek, van de fisis als het geheel van het heelal op het particuliere van de mens heeft overgedragen, op nl. de fisis *anthropine*, *natura humana*, de menselijke natuur.

Deze heeft haar spelregels, voorgeschreven door haar wezen; de theoretische kennis hierin overschrijdt de fysische geneeskunde der Hellenen in Milesië die der Egyptenaren - der menselijke fisis beheerst de levenswijze van de mens in gezonde en in zieke toestand. Hier ontstaat het begrip “menselijke fisis” in de zin van lichamelijk organisme met zijn eigen ‘natuur’ d.i. wezensaard (derde betekenis van fisis).

1/ In *Paideia, II*, 41, haalt Jaeger, uit ‘*Epidemieën*’, een zinsnede aan: A.paideutos / Eu.paideutos (er zijn twee versies) hè fisis hekousa ou mathousa to deonta poiei” (onopgevoed/goed opgevoed verricht de natuur, uit zichzelf, zonder leerproces wat behoort). Hier ziet men de natuur van de mens als een van binnen uit (dynamisme; - geen mechanisme) werkende cybernetische ‘kracht’(dunsmis) of beginsel (archè), die, onbewust regelend doelgericht werkt.

2/ Vgl. E. Beth, *Natuurphilosophie*, 1948, blz. 56: “Op de wet der compensatie - de term is van Emerson - zinspeelt ook Plato, *Timaeus* 52A: “Al die dingen worden de oorzaak van ziekten, wanneer het bloed zich niet uit spijzen en dranken in stand houdt, maar uit verkeerde dingen zijn gewicht krijgt tegen de wetten der natuur in. “(...) De ziekte is hier de met noodzaak intredende sanctie op een overtreding van de kosmische wet.”

C.J. Singer, a.c., haalt ‘*De heilige ziekte*’ aan (een boek uit Corp. Hippocr.): “Deze ziekte heeft dezelfde profasis (oorzaak) als andere (ziekten) die in het lichaam komen en gaan - koude, zon, wisselende rusteloosheid van pneumata (winden). –

Deze zijn theia (goddelijk). Er is geen reden om deze ziekte in een bijzondere klasse in te delen als goddelijker dan andere (ziekten): alle ziekten zijn goddelijk en alle anthropina (menselijk). Ieder heeft zijn eigen fisis (natuur) en dunamis (kracht).” De termen ‘pneuma’, ‘fisis’, aldus Singer, keren telkens weer terug in de Helleense medische literatuur: zij zijn onvertaalbaar, zegt hij. Hij ontdekt drie wijzen om het goddelijke aspect te ontdekken:

‘goddelijk’ is wat op geen onmiddellijk ontdekbare oorzaak (beginsel) wijst; de rest is natuurlijk’ (er zijn dus twee domeinen die op de mens ziekmakend inwerken); het boek *Decorum, Corp. Hipp.*, denkt zo;

‘goddelijk’ en ‘menselijk’ (‘natuurlijk’) lopen ineen; het boek ‘De heilige ziekte’ (zie tekst hiervoor) denkt zo;

‘goddelijk’, ‘menselijk’ en ‘natuurlijk’ zijn drie (i.p.v. twee) types van ziektefenomenen of -beginselen; zo denkt *Prognostiek, Vrouwenziekten, Corp. Hipp.*; om niet te spreken van die onderdelen van Corp. Hipp. die de drie voorgaande opinies mengen. M.a.w. de Helleense medische wetenschap had meer dan één wijsgerige strekking.

Opm. - Simon van Athene (V-de e.) met Xenofon (- 430/-354), steller van Hipparchikos en Peri Hippikès, staan bekend als voorlopers van de hippiatroi, veeartsen (Hippiatrici). Ook dat is ‘fusus’.

C. De maatschappijleer. –

Solon van Athene (-640/35/-561/60), een veelbereisd man, duidelijk Milesisch beïnvloed, past algemeen - fysische en particulier - medische inzichten toe op een ander deel van de totale fusis, nl. het sociale leven.

Deel-geheelverhouding, oorzaak (beginsel) - gevolgverhouding Milesisch gedachtegoed ziet hij

in het lichamelijke leven van de mens (zie geneeskunde, supra, die hem beïnvloedde) en

in het maatschappelijke leven: crisissen in de polis ziet hij als gelijkaardig aan ziekten in het lichaam (gezondheidsstoringsen in het sociale lichaam). Vgl. *W. Jaeger, Paideia, II*, 14. - In die zin is Solon ‘organicist’, d.i. hij duidt de maatschappij ‘organisch’ (als een lichamenlijk organisme).

Meer nog: Solon tracht de wetmatigheid der medische of sociale natuur wiskundig tot getalverhoudingen te herleiden. Vgl. het gedicht over de ritmische regelmaat van de opeenvolging der menselijke levenstijdvakken (*Paideia, II*, 14).

Deze gedachte leeft heden nog: *G.S. Thomsen, Biorhythmes (Guide des bons et des mauvais jours)*, Paris, 1976, knoopt aan H. Swoboda (Wenen, 1875/1965), W. Fliess (Berlijn, 1859/1928), de vriend van Sigm. Freud, die hem in die bioritmiek steunde; - gedrag, geboorte, geslacht, ziekte, dood, enz. zouden aan ritmen gehoorzamen. *R. Guillot, Les crimes dans la pleine lune*, Paris, 1979, wijst op het lunaire ritme, dat, overigens, in occultistische middens terdege gekend is.

Solon, van adellijke afkomst, kloeg z’ n eigen stand aan (ofschoon hij er de kwaliteiten ook van kent) in de strijd tussen demos, het -volk, en turannis, de alleenheerschappij. Vanaf Solon krijgt Athene een maatschappijbestel dat niet te gebonden is als Sparta en niet te los als Ionië, een gulden middelmaat. Iedere verkrachting van het recht is een storing van de polis als lichaam: degelijk recht voorkomt zulks. (*Paideia, I*, 118/ 194).

Voor het eerst verwoordt Solon het oorzakelijk verband tussen onrecht en storing van de maatschappij, niet zoals Hesiodos, die Dikè (Gerechtigheid) en Eunomia (Goede Wettelijkheid), in zijn *Theogonie*, 902, gezusters heet en als transcendent inwerkende hypostasen opvat, maar reeds Milesisch ‘natuurlijk’, d.i. immanent, in de natuur van de polis zelf werkzaam als stuurkundig beginsel, - zonder daarom een transcendente, goddelijke zijde uit te sluiten, want (*Paideia*, I, 218) gerechtigheid is niet afhankelijk van menselijke en aardse rechtspraak, al is zij ook niet zonder meer goddelijke ingreep.

Integendeel, menselijke rechtspraak is onderworpen, indien zij tenminste verantwoord is, aan eunomia, rechtsorde, in de natuur der maatschappelijke verhoudingen zelf gesitueerd, - natuur die niet ongoddelijk gedacht wordt, zoals W. Den Boer, *De godsdienst der Grieken*, 1965, blz. 65/66, uitstekend zegt: “(In de vloek der geslachten - zie blz. 42, onderaan, supra -) ook de hand der goden te zien, is niet in tegenspraak met het besef van eigen verantwoordelijkheid.

Spreke men toch niet van fasen van godsdienstig bewustzijn, waarin of persoonlijke schuld of schuld der geslachten zou voorkomen. En wachte men zich ervoor het ontwikkelingsbegrip te hanteren en het eerste (nl. persoonlijke schuld) later te stellen en hoger aan te slaan dan het laatste.” Den Boer reageert, te recht, tegen de evolutionistische duiding van Solon.

-- Opm. - De Sofistiek (zie later) en Thoekudides (+/- -470 of 455/-396)

Zij zullen de algemene fysiek der Milesiërs particulier duiden op ‘n nieuwe wijze:

1/ de Sofistiek (-450/-350)

De sofistiek vat de “menselijke natuur” breder op dan de geneeskunde, nl. zij zien het geheel van lichaam en ziel, met een nadruk op de innerlijkheid van de mens, - dit als basis van hun opvoedingsleer, zij zien ook het maatschappelijke aspect op hun wijze, niet Solonisch, fysisch-religieus. maar met sterke nadruk op thesis, stelling (positief aspect), nomos, gewoonte (conventioneel aspect) en techne, kunst (kunstmatig aspect), die het natuurbegrip afzwakken;--

2/ Thoekudides,

De geniale pragmatisch gerichte geschiedschrijver en stille denkersnatuur, die de diepe crisis van de Peloponnesische oorlog beschreef (-431/ -404), doet hetzelfde als de Sofistiek doch benadrukt de sociale en zedelijke natuur van de mens.

Ook beperkte hij de horizon der geschiedschrijving tot de polis (de strijd tussen Athene en Sparta), daar waar Herodotos de wereldwijde horizon van landen en volken bestreek (*Paideia*, I, 387f.).

Wij zien daarmee de uitzonderlijke vruchtbaarheid en uitbreiding van het natuurbegrip dank zij de Milesische natuurfilosofie. Men onthoude de universeel-wijsgerige en de particulier-vakwetenschappelijke perspectieven, - onderscheiden, maar niet gescheiden.

(IV) De lyrische en dramatische poëzie. –

Het mag bevreemdend voorkomen: lyriek en dramatiek horen bij het natuurwijsgerige denken. *W. Jaeger, Paideia, I*, 180, zegt: “Het denken vermijdt niet de vragen van het leven van de mens, zoals de traditionele behandeling van dit tijdvak in de filosofiegeschiedenis het zou kunnen laten uitschijnen: zij beperkt zich meestal tot de kosmologische zijde. Het verovert de dichtkunst die sedert oude tijden de draagster van de ethische gedachten was, en blaast haar zijn geest in.”

M.a.w. het fysische denken dringt door in de poëzie;

1/ niet enkel doordat b.v. een Parmenides zijn ontologie in versvorm uitzegt of een Herakleitos aforismen als uitdrukking van zijn mobilisme gebruikt

2/ neen, “de dichter treedt als levensfilosoof voor zijn toehoorders” (o.c., 180). Zo geeft Simonides van Samos (Amorgos) - +/- -650 in zijn gedichten “reine leervoordrachten over een bepaald onderwerp” en gaat Mimnermos van Kolofon (-630/- eveneens denkend-beschouwelijk te werk in zijn dichtwerk. De geest der Milesiërs - Thales, Anaximandros, Anaximenes - uit zich hier eveneens. Die dichters denken persoonlijk; zij geven een nieuwe richting aan het Helleense leven.

A/ Hedoniek - Hedona, lustervaring;

‘Hedonisch’ is dan ook wat met lustervaring, genieting, uitstaans heeft (collectieve structuur) of erop gelijk (distributieve structuur), ‘hedoniek’ is het ter sprake brengen of beleven van het hedonische, ‘hedonist’ is wie van genieting hoofdzaak in het leven maakt.

De Homerische eposen, *Ilias* en *Odusseia*, zijn weerom baanbrekend: in de laatste zang van de *Ilias* b.v. roept Achilleus op tot eten en drinken (hij verwijst daarbij naar Niobe) en zegt: “Wij allen zijn maar mensen!”.

Jaeger, o.c., 165, spreekt hier van het “menselijk - al te - menselijke” (in het doodgewone genieten gelegen) als tegengesteld aan het streng-aristocratische heldhaftige (heroïek) dat het doorslaggevend ideaal van Homeros is. Ook de held is maar mens en dus hedonisch. Dat betekent, Helleens uitgedrukt, dat het ‘kalon’, het heroïsch edele gedragstype, ook een hèdeu, een gewoon genotselement, als correctief heeft.

Precies dat hèdeu, dat lustmoment, zal, in de doorbraak van het individu (vg1. supra blz. 39, Hekataios’ persoonlijk denken en onderzoek) in de ethiek en de politiek (het stadstaatsleven), een sleutelrol spelen: het aangename (hèdeu) in het leven van het individu heeft af te rekenen, bij de oude Hellenen, met de hoge plicht (kalon).

De Ionische poëzie, sedert Archilochos van Paros, een Cyklade, (+/- -650), maar vooral sedert Simonides en Mimnermos, die het stelselmatig doen, laat het menselijke verlangen naar levensvreugde en bewust genieten volle recht wedervaren.

Luister naar dit fragment van Archilochos:

“In het bezit van een myrtentak en een mooie bloem van de rozelaar, genoot zij. Het haar viel haar als een donkere schaduw op schouders en nek.”

(*Horst Rüdiger, Griechische Lyriker (Griechisch und Deutsch)*, Zürich, 1949, 70/71).

Of nog: (Gugès, Ludisch vorst, -685/ -652 (regeringstijd), door Herodotos ver-
noemd, was spreekwoordelijk rijk; luister hoe Archilochos daarop reageert:)

“Mij is niets gelegen aan wat Gugès met zijn vele goud bezit. Ook nijd of
ijverzucht tegenover godendaden (heldendaden) hebben mij niet in hun greep.

Grote turannis (alleenheerschappij) begeer ik niet, want zoiets is ver van mijn
(verlangende) ogen.” Hier wordt (wat met een actueel woord zou heten ‘tegencultuur’
verwoord (rijkdomverwerving, heroïsche ‘goden’- daden (denk aan Homeros’ epiek)
of machtsverwerving als alleenheerser (turannos) waren in de heroïek schering en
inslag. “Ou moi”, “niet voor mij!” zegt Archilochos! Het ‘gelukt, het ‘telos’ of doel
van het leven ligt, blijkbaar, voor hem niet daarin. De doelgerichtheid van de
menselijke fisis komt hier aan het woord.

Of luister naar Gimonides’ fragment over de dood van de Skopades,

Dat is een herengslacht uit Thessalië; in de stad Krannon kwamen zij door het
instorten van een zaal om het leven:

“Mens als gij zijt, spreek nooit uit wat morgen geschiedt noch, een man gelukkig
ziende, hoe lang hij het zijn zal; want zo snel is het verzwinden (meta.stasis) van de
langgeveleugelde mug niet eens.”

Jaeger zegt: “Simonides is in de grond reeds ‘n typisch sofist (vgl. *Platon, Protag.*,
339A)” (*Paid. I*, 375); luister: “De kracht van mensen is niet veel. Nooit gedaan hun
zorgen. In een kort leven de ene moeite na de andere. Toch dreigt onontloopbaar de
dood. Van haar is ison (even groot) het aandeel voor degenen die goed zijn als voor
wie slecht is.”

Fisis is, oorspronkelijk, worden en vergaan, ‘omslag’ (zou Herakleitos zeggen)
van iets in zijn tegendeel: hier is het vergaan benadrukt!

De spanning tussen adel in gedrag en genot wordt, bij de Sofistiek, tot open
conflict tussen de twee. De Attische wijsbegeerte,

1/ bij Sokrates en Platon, onderwerpt de lustervaring aan het verstandelijk-redelijk
streven naar de deugd (aretè) als plichtsbetrachting,

2/ doch, bij Aristoteles, met zijn eudemonisme, bereikt zij harmonie der twee.
(*Paid. I*, 179).

De Aiolische lyriek van Sappho van Mutilènè (Lesbos) (-630/-560) en Alkaios van
Mutilènè (+/- -620) loopt parallel aan de Ionische, die, met haar, in haar vrije uitspraak
van de enkeling, verschilt van de Dorisch-aristocratische poëzie van een Pindaros van
Kunoskefalai (-518/ -438), die, overigens Orfisch beïnvloed is. Op Lesbos komt het
innerlijke leven ter sprake.

Luister naar Sappfo's fragment (dat even goed 'n volkslied kan zijn):

“Lieve moeder, ik kan dat weven niet meer aan, overrompeld door verlangen naar de knaap door de slanke Afrodite,”

Of: “Zoals de honigappel rood wordt op de uiterste top, de uiterste op het uiterste (van de appelaar). Hem vergaten de appelplukkers.

Of liever zij vergaten hem niet. Zij konden hem niet bereiken”.

Of: “Zoals herders de hyacint op de bergen met de voeten neertrappelen, zo ligt de paarse bloem (te sterven).”

Of: “Avondster, gij brengt terug wat de stralende Morgenster wegvoerde, - gij brengt het schaap terug; gij brengt de geit terug; gij brengt het kind bij zijn moeder terug.”

Of nog: “Rondom vloeit koele dauw langs de takken van de appelaars; terwijl de bladeren trillen, stroomt diepe sluimer naar beneden.”

Dit laat W. Jaeger vragen: “Waar is tot aan Goethe in de Westerse kunst iets te vinden dat ermee kan vergeleken worden?” (Paid., I, 186).

In tegenstelling tot de metafysische bovenzinnelijkheid van het opstijgende verlangen der Platonische ziel naar de idee, zegt Jaeger, is de Sappfische eros steeds zinnelijk doorleven.

Beiden hebben wel gemeen dat hun ziel diep betrokken is in de eros, hij weze nu Sappfische minne of Platonische liefde (o.c., 135).

“De enen beweren dat soldaten te paard, de anderen, voetvolk, anderen weer, schepen, op de donkere aarde het schoonste zijn (kalliston) ik echter (ego de), wat iemand minnend begeert.(...). Zo ben ik nu vol van Anaktoria, hoe ver deze ook is. Ik verkoos haar geliefde schreden. En ik zag liever de lichtende glans van haar gelaat dan de strijdwagens der Ludiërs en hun voetvolk in de wapens.” -- “Mij behoort een meisje, met een uitzicht (morfà) gouden bloemen gelijk, Kleïs, de geliefde: voor haar jaag ik noch het gehele Ludië noch het lieflijke Lesbos na.” “Hij jaagt mijn binnenste op, Eros, als een wind die, in de bergen, zich op eiken stort.” -- “Eros, de in-slaapwieg, hij laat mij niet los, hij, het bitterzoete, heilloze dier dat mij bekruipt.” “Verzonken is de maan, verzonken de Pleiaden: het is midden in de nacht. Voorbij gaat het uur, ik echter lig alleen.”

Anders dan de moderne romantiek, door het Bijbelse Christendom beïnvloed, met haar spanning ‘natuur/kunst’, ‘natuur/cultuur’, / ‘natuur/mens’, - dat doet aan de Sofistiek denken en het Scepticisme, - is de Oudgriekse lyriek natuurverbonden: “ongebroken en naadloos komt uit de fuis te voorschijn” (*H. Rüdiger, Griechische Lyriker*, 1949, 15).

Deze poëzie die slechts door gestileerde taal, ritme, muziek (lier of dubbelfluit (aulos)) en dans in edeler vorm giet wat de fuisnabije belevensnaïef ervaart. Ook bij Alkaios is dit het geval, niettegenstaande de politieke situatie meer doorklinkt in zijn dichtwerk. Ook bij hem is geen sofistiek-technische woordkunst.

Sapfische eros is geen Lesbische liefde in onze moderne zin. -

Zoals H. Rüdiger zegt, o.c. 28, is er “cultueel bepaalde Aiologisch - Oosterse zede” mee gemeend. Dit betekent dat nog de archaische religie (die ook in het strenge vermaken doorweegt) hier aan het woord is, maar verwoord door iemand die Milesisch-persoonlijk denkt i.p.v. op te gaan als naamloos wezen in de collectiviteit. - De Sapfische eros is opvoedingseros meteen.

Sapfo onderrichtte in

A/ musische kunsten, d.i. 1/ voordracht van lyrische poëzie, 2/ muziek (lier en oboachtige dubbelfluit), die het recitatief van de woorden begeleidde, 3/ dans en, meteen B/ adellijke welvoeglijkheidsvormen. In haar ‘Huis der Muzen’ is Eros, de minnegod, maar nog meer de (wel van oudsher op Lesbos gecultiveerde) Afrodite-eredienst die fuisnabij en schoonheidslievend was, - een chthonische religie rond een hemelkoningin, - de grondslag der opvoedingsverhouding tussen haar en de meisjes.

Afrodite, zo zegt Rüdiger, o.c., 26, gold als de beschermvrouwe der rijpende meisjes en van het huwelijk. De meisjes bleven bij Sapfo totdat zij trouwden. Wat dus iets anders is dan zgn. Lesbische liefde in onze zin. Pas later, na de Sofistische crisis, komt het kokette, onzedige en sceptisch-lucide erotisme op: sedertdien wordt zij dan ook geduid als stichteress van de gemene Lesbische liefde. -

Luister naar het gebed tot Afrodite, die, als Cyprische, blijkbaar in rechtstreeks verband staat met de Oosterse Hemelkoningin Astarte en dergelijke.

“Onsterfelijke Afrodite met de bonte bloemen, listenspinnende dochter van Zeus, u roep ik aan: breek mij nooit het hart met wee en kommer, hemelse heerseres, maar kom tot mij, gij, die de verre roep van mijn stem reeds bij andere gelegenheden hebt verhoord, het huis van uw Vader verlaten hebt, de gouden wagen bestegen, mij verschenen zijt. Mooie glinsterende vogels in zwerm begeleidde u over de velden der donkere aarde, gonsden met zware vleugels uit de hemel neer, door de aither heen. In de vlucht kwamen zij tot mij.

Doch u, gelukzalige (makaira), speelde een glimlach op het onsterfelijke gelaat, toen gij mij vroeg waarom ik u opnieuw riep, wat mij bedrukte, wat mijn hart, in zijn ver-voering, zo verlangend wenste: “Wie zal de kracht der vleierende werving van uw liefde overhalen? Sapfo, wie doet u onrecht aan? Straks zal degene die u vlucht, u opzoeken; degene die uw geschenken versmaadde, brengt u gaven; straks zal degene die u mint, tegen wil en dank u minnen.” Kom nu ook tot mij : verlos mij uit de zwaarwegende droefenis; bezorg mijn hart al wat het verlangend begeert; gij zelf, wees mij een bondgenote in de strijd.” -

Men vergete niet dat de filia, de vriendschap, waarin steeds archaische eros, fuis - maar nog meer god(in)verbonden, meespeelt, als sfeer van opvoeding, ja, van medemenselijkheid een Helleens gegeven was van voorname rang, - wat ook Platon beaamt.

Wat ook *P. Lévêque, L'aventure grecque*, Paris, 1964, p. 224, bevestigt: In feite gaat het archaische lyrisme ver voorbij een alledaags *Carpe diem* (geniet van de dag).

Men kan, in een eerste benadering, gevoelig zijn voor de gedurige oproeping van de lente, de bloemen, het licht, de minne, die, ongetwijfeld, de bewonderenswaardige en schitterende achtergrond van het eerste lyrisme zijn. Maar, gnomisch (d.i. spreekwoord-vorm aannemend) of niet, deze poëzie is heel en al gericht naar een wijsheid, die, alleen, ertoe in staat is de enkeling zijn algehele ontplooiing te bezorgen, een wijsheid die uit maat bestaat, die een nieuwe deugd bezingt, die reeds bij Hesiodos opduikt en die haar volle ontwikkeling bereikt bij Pindaros: de gerechtigheid.”

Inderdaad, behalve het genotsaspect, spreekt de lyriek ook de klassenstrijd uit: Archilochos, Alkaios, Theognis, Solon, nu eens aristocratisch dan weer democratisch nu eens eenzijdig, dan weer met zin voor Pythagoreïsch evenwicht, zeggen de geladen gevoelens van de klassenstrijd uit.

Klassenstrijd die niet zover van de hedoniek af staat: iedereen vecht om zijn aandeel gerechtig of niet, aan wat deze aarde aan bezit, macht - en wat deze aan genietingen bieden - te bieden heeft maatschappijkritiek - om nu een modewoord te bezigen - staat niet zo ver af van lyriek (als hedoniek, als maatschappijkritiekers wel naïef denken. –

Luister naar Alkaios van Mutilene (Lesbos) (+/- - 620), jonger dan Sappho, die, als aristocraat, met zijn broer, stelling nam tegen Nursilos, die turannos, alleenheerser, werd en de sofos, sapiens, wijze, P(h)ittakos, de zoon van een immigrant uit Thrakië en een Lesbische volkswrouw: “... P(h)ittakos, van gemene afkomst, stelden lieden van een lauwe en van ongere geest bezeten stad aan als turannos, terwijl zij hem, nauw verenigd, geluk toewensten.”

B/ Dramatiek.-

‘Drama’ is een Dorisch woord. Het betekent ‘handeling’. Wat, volgens P. Lévêque, o.c., 224, vaststaat, is dat de literaire vormen van het drama –

1/ tragedie,

2/ saterdrama,

3/ comedie - uit zuiver religieuze ritens zijn geëvolueerd.

Maar hoe, dat is omstrede.

1/ Wel zegt Aristoteles (Poëtica) dat de tragedie geboren werd uit de dithurambos: deze was, oorspronkelijk, een Dionusosliturgie, gevierd door koren in kringvorm rond een altaar dansend, in collectieve mania (begeestering) en afgezonderd van het publiek, waarbij een koorleider een lied inzet, improviserend, misschien dronken van de wijn.

2/ In dezelfde zin trad het Saterskoor op.

3/ De komos was een bakchische (Dionysische) processie, gevierd door boeren, bij het einde van de oogst, die elkander aangebrande moppen en dergelijke toeriepen, alle taboes negerend (denk aan de Saturnaliën te Rome; denk aan carnaval, heden). –

Kort voor -550 voert Thespis van Ikaria, nevens het koor, de eerste hupokritès, antwoorder, in, die op het koor antwoordt en dus verstandelijk - redelijk spreekt.

De Attische tragici.-

Aischulos van Eleusis (-525/-456), Sofokles van Kolonos (-496/-406), - de twee traditioneel-religieuze dramatiekers; Euripides van Salamis (-485/-406), - de Sofistisch beïnvloede, sterk irrationaliserende der grote drie.

Volgens *W. Jaeger, Humanisme et théologie, Paris, 1956* (// *Humanism and Theology, Marquette University Press (USA), 1943*), draait de thematiek en problematiek der tragici rond de goddelijke leiding der geschiedenis:

Aischulos, diep religieus en profetisch, gelooft dat de goddelijke sofia, sapientia, wijsheid, alles leidt wat de fisis, de natuur, ons biedt, niettegenstaande de tragiek;

Sofokles, minder theologisch, zet het evenwicht tussen goden en mensen in de verf, terwijl hij de grootheid van de lijdende mens benadrukt; -

Euripides, echter, breekt, humanistisch als hij denkt net als Protagoras, de Sofist, met de religieuze duiding der natuur als door goddelijke leiding bestuurd en zet antropocentrisme in, niet echter zoals *Dodds (The Concept of Progress)* verbeterend opmerkt, zonder mystisch scepticisme, dat zowel de aloude fysiek als de nieuwere sofistiek voorbijstreeft.

Verwijzen we met nadruk naar wat gezegd werd (supra blz. 42/44) over Herodotos' geschiedopvatting; alleen:

1/ het oordeel van de goden of van de godheid als collectieve eenheid van stuurkundige aard inzake wording en vergaan der dingen in de fisis, zoals de mythe dit reeds (zie supra blz. 11bis/11quater) uiteenzette, kan

2/ samen met de orakelduidingswetten (zie supra; Herakleitos' duiding, blz. 27: hermeneutiek; Herodotos' duiding, blz. 43/44), een inzage geven in de structuur van het drama bij Aischulos en Sofokles.

Wanneer *P. Ricoeur, Finitude et culpabilité, Paris, 1960*, pp. 199/217, het heeft over "le dieu méchant et la vision 'tragique' de 'l'existence' ", zegt hij dat al de elementen van het tragische zijn:

(i) goddelijke (d.i. door goddelijke invloed veroorzaakte) verblindings, daimon, lotsaandeel;

(ii) ijverzucht ('jalousie') en grensoverschrijding.

"Het is de tragedie van Aischulos die deze themata heeft gebundeld en er het quid proprium (het typische) heeft aan toegevoegd dat het tragische van de tragedie uitmaakt." (o.c., 205).

Het ineenlopen van voorbestemd zijn tot het kwaad met de heldhaftige grootheid (heroïek), van noodlot en vrijheid, geeft aanleiding tot de fobos, de vrees, die de tragische beleving bij uitstek is. –

Ricoeur onderscheidt, niet geheel ten onrechte:

1/ de tragische uitleg van het kwaad (fysisch en ethisch - politisch verstaan) van

2/ die van het scheppingsdrama (Gilgamesj - epos in Babyloë), van

3/ die van het zondevalverhaal (Adamsmythe in Israël) en van

4/ die van de Orfische verbannen - zielmythe (zie blz. 15/16 supra (nieuwe theogonieën), blz. 10/21 (sjamanisme)); hij zoekt naar een éénmakende visie: deze is o.i. het oordeel van God (zie cursus 1-ste jaar).

C/ Hymniek. –

W. Jaeger, *A la naiss.*, 37/38, merkt op dat, vanaf Anaximandros (sprekend over het apeiron, het onbegrensde, als archè, begin, en teleutè, einde, van alle wording en vergaan) tot Anaxagoras en Diogenes van Apollonia, de fysiekers een aan de humnos, de hymne, verwante taal gebruiken, met haar liturgisch-plechtige herhaling: “onvoortge-bracht, onvergankelijk”, “alles omvattend, alles besturend”.

Ook dat is poëzie! En wel in het hart van de Milesische natuurfilosofie! Als het oerbeginsel - sprekende gelijkenis vertonend met de Aardmoeder, uit wie alles voortkomt, in wie alles vergaat, der chthonische religie - ter sprake komt, komt het lyrisme boven.

Opm.: Het woord ‘paideia’

1/ dat bij Aischulos het eerst voorkomt en kinderverzorging en -opvoeding betekent,
2/ krijgt, in Sofokles’ tijd, voor het eerst, de betekenis van hoogste menselijke aretè deugd, vormingsideaal (als kalokaigathia begrepen).

Voor Isokrates, Platon en hun tijd heeft het woord ‘paideia’ reeds die gevestigde zin (die Rome, later, door humanitas zal vertalen). Vgl. W. Jaeger, *Paideia*, I, 343ff.

Opm.: - U. von Wilamowitz - Ebllendorff, *Einleitung in die Griechische Tragödie*, Berlin, 1910, S. 124, zegt dat, volgens Aristofanes van Athene (-450/-385), de enige komediedichter van wie werken beschikbaar bleven, in ‘*De kikkers*’ (*Batrachoi* (-405)), de werken der tragiekers als uitgegeven boeken in de handen van het publiek zijn: “Die ersten wirklichen Bücher sind die Attischen Tragödien gewesen” (o.c., 121). Voordien liepen wel teksten rond doch niet als boek met titel uitgegeven.

Uitweiding over de mythe m.b.t. Oidipoes. –

Deze uitweiding heeft hier haar plaats omdat:

- 1/ in de tragedie (b.v. Sofokles’ tetralogie Laios, Oidipoes, Zeven tegen Thebe en (het saterspel) De Sfinx - in -467 opgevoerd,
- 2/ in de poëzie (b.v. Pindaros, die bericht dat hij paiderastia beoefende en ‘n ode aan z’ n ‘eromenos’ (d.i. beschermminnaar) Theoxenos dichtte),
- 3/ in de wetgeving (b.v. Solon, die, kort na -500, de Atheense maatschappij hervomde en daarbij gedragsregels voor de paiderastia (die hij hoog schatte) voorzag), de paiderastia, knapenliefde een merkwaardige rol speelde, die, voor ons, moderneren, onbe-grijpelijk is.

En eveneens omdat de Oidipoesmythe, sedert de psychoanalyse van S. Freud, begin dezer eeuw, een sleutelrol speelt in de dieptepsychologie.

Th. Vangaard, *Phallos (Symbol und Kult in Europa)*, - *Vorwort v. Alex. Mitscherlich*, München, 1971 (Deense uitg.: Kopenhagen, 1969), S. 22, zegt dat, van +/-750 tot +/- -300, de paiderastia, een (vooral Dorische) gevestigde instelling was, die met het huidige begrip ‘pederastie’ weinig gemeen heeft, tenzij de louter behavioristische vorm.

-- Rotsopschriften.--

Vangaard geeft 'n voorbeeld: "Onder aanroeping van de Delfische Apollon voltrok ik, Krimon, hier met een knaap, de zoon van Bathukles, de liefdesdaad."

In Dorisch dialect geschreven staat deze tekst te lezen op de rotsmuur, nevens de tempel van Apollon Karneios, op het eiland Thera (Santorin) in de Egeïsche Zee. Datum: de VII-de eeuw voor Christus. Apollon Karneios is 'n Dorische godheid. Het Dorische woord 'ofein' (de liefdesdaad voltrekken), coire (Lt), betekent ook geslachtsgemeenschap met vrouwen. –

Zo zijn er vele gelijkaardige opschriften, die, aldus Vangaard, de publieke verkondiging door een man van zijn anale coïtus met 'n knaap bevatten als een liturgisch-culturele daad, en niet als onzedige, wulpse zinnelijkheid. - Zo zijn er talrijke literaire getuigenissen (Xenofon's Anabasis, Platon's werk, enz.). –

De paiderastia wordt niet alleen onder godenbescherming uitgeoefend: de goden en heroën bedrijven zelf, op voorbeeldige wijze, de paiderastia. "Volgens Bethe betekent het Thera - opschrift, dat Krimon's copula met de zoon van Bathukles in het heiligdom van Apollon verkondigt, dat daarmee de knaap op culturele wijze adellijke mannelijkheid of, zoals men in het Grieks zegt, 'aretè' (deugd(elijkheid)) verleend werd." (o.c., 31). 'Aretè', virtus, deugd, is het geheel van eigenschappen dat een man 'deugdelijk' maakt met het oog op zijn rol in het leven en het geluk eraan verbonden, zowel lichamelijk als geestelijk.

De 'erastès' (beschermminnaar) was 'n volwassen man; de 'eromenos' (beminde knaap) was 'n onmondige knaap, zonder baard, voor zijn seksuele rijpingstijd. De beschermminnaar behoorde, voor de rest van zijn leven, als 'peter' op te treden t.o.v. zijn knaap-lieveling: een goede vrouw zoeken, een degelijk huwelijk stichten, een mannen-ideaal huldigen, - ziedaar waarin hij de knaap behoorde bij te staan. Zoniet was hij desnoods wettelijk strafbaar. -- Met dit voor ogen kan nu de mythe begrepen worden zoals. Zij behoort verstaan te worden, wil men cultuurhistorisch juist te werk gaan.

-- De heldensage. –

Poseidon, de god van de Middellandse Zee, had als eromenos gehad Pelops, de heros (held), naar wie de Peloponnesos heet en die met Hippodameia gehuwd was. Hij kreeg bij haar een zoon, Chrusippos. Op zekere dag bezoekt Laios, koning van Thebe en man van Iokaste, Pelops. Laios leerde Chrusippos met 'n viergespan rijden. Hij werd erop verliefd "met onstilbare eros". Hij ontvoert de knaap, ZONDER zijn vader, die zijn gastheer was, te verwittigen (dubbele hubris of grensoverschrijding).

Gevolg: conflict tussen Pelops en Laios. Pelops, beledigd-woedend, vervloekt Laios EN DIENS GESLACHT (genealogische vloek; vgl. 12 *supra*, blz. 42 eveneens). -- De uitwerking; van die lotsworp geschiedt als volgt: Laios wordt door zijn zoon Oidipoes gedood (beiden doen dit zonder het

te weten, onbewust) op de weg van Thebe naar Delfoi. Oidipoes huwt daarop de weduwe Iokaste (hij en zijn moeder doen dit onbewust).

Onbewuste vadermoord en onbewuste bloedschande zijn dus de uitwerking van de magische vloek, niet omdat knapenliefde bedreven werd doch omdat de heilige rechten van vader en gastheer geschonden waren. –

Daaruit heeft Freud het Oidipoescomplex gepuurd: de ijverzucht van de zoon t.o.v. zijn vader die, bij zijn moeder, een plaats inneemt, die hij benijdt. Naijver is er indien die plaats reeds is ingenomen; afgunst, indien die plaats nog niet is ingenomen. Nijd - in de engere zin is die ijverzucht (hetzij naijver hetzij afgunst) die de macht, roem, eer niet verdraagt die iemand bij anderen bezit of mogelijk bezit. Hoewel 'benijden' gewoonlijk met ijverzucht samenvalt. –

R. Girard, *La violence et le sacré*, Paris, 1972; -, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Paris, 1978, heeft, hierbij, op de ijverzuchtige mimèsis of nabootsing gewezen: de zoon bootst de vader na bij één en dezelfde persoon, nl. de moeder, die hij, net als zijn vader, voor zich wil bezitten (conflictueuze nabootsing, anders dan de Platonische die voorbeeldigheid wil zonder botsing omtrent hetzelfde). –

Men voelt hoe ver, net zoals voor de Narkissosmythe, de psychoanalyse of aanverwante van de oorspronkelijke mythe staat. Wat bewijst hoe veelduidig zij is! Vooral dat het onbewuste gedrag van Oidipoes, Laios en Iokaste magisch bepaald is, wordt, psychoanalytisch, vervangen door de "mechanismen van het onbewuste": een soort mechanica komt in de plaats van magisch-fluidieke structuren.

- *Fallische cultus.* –

Om enigszins de knapenliefde te begrijpen, zou men werken als J.-A. Dulaure, *Les divinités génératrices (Le culte du phallus chez les anciens et les modernes)*, 1805-1, Marabout, 1974; J. Marcireau, *Le culte du Phallus*, Nice, 1979; en ook b.v. J. Conrad, *Le culte du taureau (De la préhistoire aux corridors espagnoles)*, Paris, 1978, behoren te raadplegen, niet echter zonder de chthonische achtergrond erbij te betrekken.

(V) *De techniek.*

Eén voorbeeld zij aangehaald: Hippodamos van Miletos, een generatie jonger dan Hekataios van Miletos (-560/-480; zie blz. 39 supra), droeg het geometrisch beeld der aarde van Hekataios over op stedenbouw, in de lijn, overigens van vroegere Ionische stadsplanning; die schaakbordmodel volgde, om kolonisten land toe te wijzen. In -479 b.v. ordende hij de in een opstand verwoeste stad Miletos ruimtelijk. In -446 ordende hij de haven Pireüs (Athene) ook ruimtelijk, op vraag van Perikles. In -444/ -443: Thurioi (Golf van Tarente). Kenmerkend: zijn stadsplannen zijn

- 1/ schaakborden (rechthoekig zich kruisende straten),
- 2/ georiënteerd, meestal, volgens de hemelrichtingen,
- 3/ met als model de wiskundige regelmaat van de fuis in het groot, maar klein uitge-werkt.

II A. Attische filosofie (-450/-320): Protosofistiek (-450/-350).

Attika is de streek rond Athene Ionië, Groot-Griekenland en Sicilië waren totnogtoe centraal, hoewel niet enig als wijsgerige middens. Athene wordt nu centraal. Daarvandaan de naam. –

De geest van Ionië was reine theoria (W. Jaeger, *Paideia I*, 405); fysiek en historia, alomvattend natuurinzicht en particulier natuuronderzoek, geschieden theoretisch, op de eerste plaats.

De mentaliteit van Attika is “durch und durch tätig und politisch” (door en door actief en politisch) o.c., 405 zelfs het theoretisch natuurbeschouwen en natuuronderzoeken. –

De Sofisten hebben die tegenstelling tussen Ionische mentaliteit en Attische helpen overbruggen: zij hebben het Ionische weten, fysisch en historisch, aan Attische opvoeding tot actief-politische vorming dienstbaar gemaakt.

***Bibliografische opmerking.* –**

J.-P. Dumont, *Les sophistes (Fragments et témoignages)*, Paris, 1969, een parel van een boekje, dat basisgegevens verschaft; althans wat betreft de Protosofistiek, van -450 tot -350; want er is ‘n tweede of Deuterosofistiek, onder de zgn. ‘goede keizers’ (van Nerva tot Marcus Aurelius, nl. +96/+180): zie daarvoor b.v. O. Schönberger, *Herausg., Philostratos, Die Bilder (Griechisch - Deutsch)*, München, 1968, S. 7/10: - verder over de Protosofistiek: E.R. Dodds, *Der Fortschrittsgedanke in der Antike*, Zürich / München, 1977, S. 113/129, over de sofistieke beweging als het falen van het Helleense liberalisme,

***Actualiteit van de sofistiek.*-**

J. Parrain - Vital,

Tendances nouvelles de la philosophie, Paris, 1978, schrijft een boek dat de huidige wijsbegeerte sedert Marx, Nietzsche en Freud overziet; schrijfster deelt de tijdgenoten in

1/ sofisten (Sartre, Derrida, Deleuze) en

2/ filosofen (christelijke humanisten: Thibon, Weil, enz.; fenomenologen: Marcel; existentieel-fenomenologen: Heidegger, Jaspers, Merleau - Ponty; nawerking van de twee vorige: Boutang (vooral)) in; ‘sofist’ is voor stelster een theoreticus die, “à partir de la sophistique antique”, logisch aanleiding geeft tot praktisch nihilisme (geweld en antihumanisme) niettegenstaande ‘de mens’ ergens maatstaf van alle dingen geproclameerd wordt.

B.J.H. Ovink,

Philosophie und Sophistik, ‘s Gravenhage, 1940, bestudeert als Kantaanhanger, de sofist als type van denker dat, vanaf Thales van Miletos en Anaximandros van Miletos, zich verwijderend van het “gezonde verstand”, begrippen en oordelen hanteert die, in hun aanwending op concrete dingen, nergens controleerbaar zijn, maar toch met veel welsprekendheid, verkondigd worden, als persoonlijk denken; daarbij polemiseert Ovink fel tegen Aristoteles (hij is ervan overtuigd dat de studie der Helleense filosofie onontbeerlijk is)

J.-W. Lapierre, Qu' est-ce qu 'une ideologie?, in Les ideologies dans le monde actuel, DDB, 1971, pp.11/32, zegt dat 'n ideologie een logisch samenhangende wijze van spreken is die de wensdromen van een sociale groep vertolkt alsof deze wetenschappelijke of wijsgerige waarde hadden.

Onderscheiden (...) van de mythe en de utopie, is (de ideologie) reeds aanwezig in de lessen van de Griekse sofisten en de redevoeringen van Cicero, maar kenmerkt zij vooral de moderne tijden. Zij is gebonden aan de opkomst, daarna aan de triomf van het rationalisme en het sciëntisme.” (a.c., 18). Wij zullen straks zien welke ideologie of, liever, welke ideologieën de Sofistiek dekt.

Besluit: van drie verschillende gezichtshoeken blijkt dat de Sofistiek hetzij nog voort-leeft hetzij ergens bruikbaar is, hoe dan ook.

Woordenschat. - Sofos, sapiens, wijze, betekent iemand die met overleg te werk gaat; sedert de opkomst van de fysiek en de historia in Milesië, betekent dit woord ook 'wijsgeer' (Pythagoras benadrukte het 'goddelijk' karakter van wijsheid, als rustig bezit van kennis inzake goddelijke en menselijke dingen en processen op juist handelen gericht, en daarom sprak hij slechts van filo.sofia, van wijs.gerigheid i.p.v. wijsheid).

Sofistès, sophista, wijsheidsleraar, betekent iemand die opvoeder is en wel intellectueel maar toch berekend op vooral politieke bruikbaarheid.

'Sofisma', drogreden, is 'sofisme' of verkeerde redenering, bewust bedreven. Iets waarvoor sommige sofisten niet terugschrokken.

Orthoëpie, het juiste woord, is wel een opvallende trek van de sofistieke paideia, aangezien retoriek (politieke welsprekendheid) zo centraal stond. Daarvandaan dat 'Sofist' ook wel steeds het welsprekendheidselement omvat, nevens het leraarschap, - woordkunstenaar is hij steeds in allerlei vormen. - Wijsheid, redeneerkunst, woordkunst,- ziedaar de drie kentrekken.

- I - Cultuurhistorische situering.

Deze is dubbel de uitwendige factoren, die de crisis der Helleense vrijheid bepalen, en de intellectuele factoren, die in de innerlijke groei van de fysiek leggen.

(a) De vrijheids crisis.-

Dodds, Der Fortschrittsgedanke S. 124/125, beschrijft de Sofistiek als 'n 'liberale' beweging, die dezelfde typische kentrekken vertoont als het liberale denken van de XVIII-de en XIX-de eeuwen, bij ons: hetzelfde individualisme, hetzelfde humanisme, dezelfde wereldlijkheid of secularisme, dezelfde zelfzekere aanklacht tegen de overlevering voor het gerechtshof der rede, hetzelfde grote vertrouwen in de toegepaste rede als sleutel tot grenzeloze vooruitgang.

Een groot tijdvak van intellectuele, sociale en politieke ontvoogding lag er potentieel in: "Maar wij weten dat het niet zo was", zegt Dodds (o.c., 125). De sofistiek is een mislukt liberalisme.

W. Peremans, *De Griekse vrijheid (Boodschap en waarschuwing)*, Hasselt, 1978, schetst de ontwikkelingsgang van de eleutheria, libertas, vrijheid, in Hellas.

(i) Een eerste fase uit zich, begin VI-de eeuw, inwendig, dubbel:

a/ Solon, reeds vernoemd (blz. 47/48 supra), is een der eerste staatslieden in Europa die het grootgrondbezittersvraagstuk (d.i. de conflictsituatie tussen de grootgrondbezitters die schuldenaars met vrouw en kinderen tot slaaf maakten, en de oproerige volksmassa) bemiddelend oploste “met krachtige hand, geweld aan recht parend”;

b/ de turannis, de alleenheerschappij, werd desnoods met turannosmoord beslecht, vooral het Ionische vrije denkklimaat schiep de sfeer gunstig voor de vrijheid op zijn Helleens; doch ook uitwendig zet de Helleen zich af en wel tegen de Oosterse onderworpenheidsstelsels, in de Perzische oorlogen (begin V-de e.), zoals Herodotos (zie hoger) ze beschreef, - zoals *Aischulos, De Perzen*, verwoordde.-

(ii) Een tweede fase is die der zelfstandige stadstaten (poleis),

Denken we aan Athene (+/- 30.000 inwoners), Sparta, Korinthe, Milete, met hun directe (parlementloze) democratie en onbezoldigde staatsambten, - althans voor zover het Perikleïsche type, dat niet Spartaans is, zich doorzet:

“Zijn naam is volksregering, omdat invloed op staatszaken bij ons niet ‘n voorrecht van weinigen is maar van velen” (aldus Thøekudides).

Doch, hoe vrij, zelfs zorgeloos lichtzinnig vrij ook, toch is de nomos, de wet met diep ontzag omgeven. Vrijheid en wetseerbiediging zijn - Pythagoreïsch - in harmonie.

W. Schilling, *Religion und Recht*, Urban Bøucher, 1957, S. 15ff, zegt dat, oorspronkelijk, goden stichters, bewakers en wrekers van recht zijn; dat Hesiodos zegt dat Zeus, de Alvader der huidige rechts- en heealorde, niet aan de dieren doch aan de mensen het recht als de edelste gave geschonden heeft.

De polytheïstisch volksreligie der Hellenen spreekt in *Xenofon, Herinneringen aan Sokrates*, IV: 3,16: “Doch wees daarom niet moedeloos, Euthudemos, sprak hij; gij weet immers dat de god te Delfoi, indien iemand hem vraagt, hoe men de goden welgevallig zijn kan, daarop antwoordt: ‘Volgens de wet van de stadstaat (nomoi poleos)’. (vgl. *E. Jaerisch*, herausg., *Xenofon, Erinnerungen an Sokrates*, München, 1962, S. 278/279).

Die religieuze geest beheerste de Hellenen: religie en polis zijn ongescheiden. –

(iii) De derde fase heet ‘crisis in ‘n vrije wereld’;

De heilige schroom voor de nomos, de wet, sterft uit tussen -431 en -420, want de Peloponnesische oorlog, 431/404, stort de polis in een cultuurcrisis en bereidt de weg voor de Sofisten, die

1/ de jeugd aantrekken

2/ doch vooral de politieke élite tot de machtsstaat bekeren. De ‘liberale’ sofistiek geeft aan het vrijheidsbegrip een andere inhoud: individualistisch, los van ‘hinderende’ beginselen, wetten.

Platon, De Staat 294a, beschrijft de situatie: “Leiders die niets, en onderdanen die alles te

zeggen hebben: dat is het parool (...) De vader went eraan, zich op gelijke voet te plaatsen met zijn zoon en bang te zijn voor zijn kinderen; de zoon acht zich even goed als de vader en ontziet noch vreest zijn ouders, want vrij wil hij zijn! (...)

In zo'n staat is het de leraar die de leerlingen vreest en vleit, terwijl de hoge lerenden vanuit de hoogte hun leraars bekijken en met de huislesgevers is het al niet beter gesteld. Jonge elementen plaatsen zich helemaal op gelijke voet met bejaarden en nemen het in woord en daad, tegen hen op; en de bejaarden passen zich aan de jeugd aan en putten zich uit in grapjes en scherts: om ten allen prijze niet de indruk te wekken kniezerig en bazig te zijn, komen zij ertoe de jeugd zelfs na te apen"! Men denkt niet zonder reden aan het Rode boekje voor scholieren! –

Het vraagstuk van sterke leiders hield de Sofisten bezig; doch ook niet-sofisten als Platon en Aristoteles zien uit naar een 'koninklijke mens' (*De Staatsman* 294a), aan een sterke leider b.v. in Macedonië 's Filippos.

Inderdaad, deze overwint de Hellenen te Chaironeia (-338), wordt -336 vermoord en opgevolgd door Alexandros, door Aristoteles opgevoed, die de Hellenistische tijd inluidt.

(b) Het sceptiserend relativisme der Sofisten. –

“Sommige sceptiekers beschouwen, aldus Diogenes Laërtios, Homeros als de voorloper van hun strekking omdat, meer dan wie ook, hij dezelfde onderwerpen in verschillende meningen duidt, zonder ooit iets te bepalen of uitdrukkelijk te bevestigen.” Prachtig typeert steller het sceptiserend relativisme dat, bij de Hellenen, een oud zeer is.

-- Woordenschat.-

Scepsis, onderzoek, scepsis, scepticisme, - die termen hebben meer dan één betekenis.
- Twijfel kan 'n verschijnsel van traagheid zijn: men oordeelt niet, schort z'n oordeel op uit onvermogen. Twijfel kan 'n teken van vindingrijkheid zijn: men reageert nieuw op oude situaties, die men betwijfelt. Tot daar de prereflexieve twijfel. –

Reflexieve of bewust doorgevoerde twijfel

Deze is in twee graden mogelijk:

men schort, voorzichtig, zijn oordeel op (theoretisch, praktisch of technisch) uit vrees zich te vergissen (d.i. feilbaarheidsbesef of fallibilisme);

niet alleen twijfelt men; niet alleen twijfelt men bewust (= reflexief weten dat men twijfelt); men twijfelt bewust omwille van beredeneerde beweegredenen: dit tweede fallibilisme is aan alle echte vakwetenschap en wijsbegeerte eigen (methodische twijfel); - zelfs in het grensgeval waarin iemand beweert dat niets waar is, gaat hij nog steeds als zekerheid bezittend te werk in die bevestiging en is hij nog geen echt scepticist. –

Scepticisme is:

1/ twijfelen,

2/ welbewust twijfelen, en wel om algemene beweegredenen,

3/ aan alles twijfelen, behalve de verschijnselen (als enige waarheid)

4/ zich daartoe beperken.

Kort gezegd, aldus *V. Brochard, Les sceptiques grecs*, 1887-1, Paris, 1969³, p. 2, er zijn drie graden:

1/ bewust twijfelen aan verscheidene waarheden,

2/ bewust twijfelen aan alle waarheid (het grensgeval),

3/ bewust niet weten of iets waar is en niets bevestigen behalve de verschijnselen, ta fainomena, zodat oordeelsopshorting (niet weten of ook maar iets waar is) en fenomenisme (zich alleen aan de fenomenen houden, aan dat wat zich toont) typisch scepticisme zijn. Een tweedeling wordt voltrokken in de fuisis:

1/ de verschijnselen (die onmiskenbare indrukken uitwerken en in die zin waar zijn),

2/ de rest, ta adèla, de niet-verschijnselen, waarbij het oordeels wordt opgeschort.

- *Relativisme.* –

Betrekkelijk, relatief is wat niet is tenzij in betrekking tot iets anders; - het tegengestelde van volstrekt, absoluut, dat betrekkingsvrij betekent. - De relativist is diegene die alle waarheid als betrekkelijk of relatief beschouwt, nl. afhankelijk van iets anders dan zuivere waarheid, vooral van de kennende en denkende men zelf, zodat mensbetrokken waarheid centraal staat.

- *Sceptizerend relativisme*

Hzt bestaat daarin dat men neigt tot scepsis (nl. fenomenisme) zonder het ten volle te worden - sceptische inslag - en dat men alle waarheidsuitspraken of aanspraken op waarheid als relatief, d.i. van degene die ze uitspreekt, afhankelijk en ertoe beperkt, opvat.

Dit leidt ertoe alle beweringen als evenwaardig nevens elkander te laten gelden, zonder positie te kiezen. Denk aan Homeros' veelheid van meningen omtrent éénzelfde thema, Dat was, grosso modo, de positie der Sofistiek, die daardoor de weg tot het latere, volle scepticisme opent.

Vooraf de inzet of geëngageerdheid in politieke zaken maakt dat van echte scepsis bij hen nog geen sprake is: de echte scepticus geraakt niet eens tot inzet op praktisch of technisch gebied, zo onzeker, zo opgeschort leeft hij.

Wegbereiders.

1/ Nooit worden de eerste Milesiërs (Thales, Anaximandros en Anaximenes) of de Paleo- of Oud-Pythagoreërs genoemd als wegbereiders van het sceptisch geneigde relati-visme der Sofistiek. Hun naïef-archaisch opgaan in de fuisis zelf belet hun iedere scepsis. Of hun Orfische religie.

2/ Anders is het gesteld met Xenofanes, de verlichte, Godgelovige met zijn kritiek op het volksgeloof, met de Eleaten en de Herakliteanen en met de denkers, wiskundigen of mechanicisten die de tegenspraak tussen eenheids- en veelheidsdenken, sedert Elea en Herakleitos, trachtten op te lossen. –

Parmenides' onderscheid tussen denken (noësis) van zijnde en (zintuiglijk) ervaren van niet-zijnde (die hij als alètheia, waarheid, en doxa, schijn(mening), tegenover elkaar stelt), Herakleitos tegenstelling tussen 'de meesten' die eigenzinnige bezinning kennen en 'de besten' die zuivere bezinning (fronèsis) beoefenen

inzake natuurduiding (hermeneutiek), ontzenuwt de zintuiglijke ervaring en redt het denken (hetzij als noësis, (Parmenides), hetzij als fronësis, (Herakleitos).

Het wantrouwen in de zintuiglijke ervaring is de invalspoort van wijsgerig-wetenschappelijk scepticisme.

Het conflict tussen reine syn- en diachronische eenheid en dito veelheid, sedert Parmenides en Herakleitos, dat de eenheid als waar en de veelheid als onwaar of omgekeerd deed voorkomen - en wat tot twijfel noopt wordt door de mechanisten, gematigde (Empedokles, Anaxagoras) of radicale (Atomistiek), opgelost door het aannemen van een veelheid van éne (niet naar getal maar naar soort, aanwezigheidsgraad en zo) beginselen (elementen, homoiomerieën, atomen), die de zintuigen niet zien, maar die, gelukkig door redenerend verstand ontdekt worden.

Zo onderscheidt Demokritos tussen de skotiè, duistere zintuigenkennis, en gnësiè, gewettigde verstandskennis. Zijn deze denkers sceptisch t.o.v. de zintuigen, zij zijn steevast overtuigd en dus 'dogmatisch' (zoals men later zal zeggen) t.o.v. het verstand.

Maar de tegenstellingen tussen hun respectieve 'verstandelijke' (en dus zagezegd zekere) posities dwingt tot twijfel, nu niet meer aan de zintuigen maar aan dat onenige verstand zelf. Daarmee is de scepsis in het fuisdenken zelf aanwezig, tegen wil en dank.

Besluit. - Veelduidigheidsbesef (multi-interpretabiliteitsbesef) gaat schuil achter dit denken: één thema, vele meningen, zonder beslissing.

O. Willmann, Geschichte des Idealismus, I, 135, zegt dat

1/ geïsoleerd denken, d.i. zonder gemeenschapsbesef,

2/ vooropstellingsloosheid ('Voraussetzungslosigkeit', d.i. zonder enig vooropgezet beginsel, vooroordeelvrij, denken) en

3/ kritiek op overgeleverde overtuigingen het 'aufgeklärt' of 'verlicht' (nl. door de rede voorgelicht) karakter van de Sofistiek bepalen, net zoals van het moderne rationalisme der XVIII-de eeuw.

-- Hoofdfiguren. - Twee mannen domineren, Protagoras en Gorgias.

(a) Protagoras van Abdera (-480/-410).

Succesrijk sofist, die de aretè, virtus, deugd, verkondigt, d.i. de deugdelijkheid om, in het leven het doel, d.i. het geluk in de polis, te bereiken.

Hij vatte dit sterk doeltreffend op. Gerespecteerd als hij was, werd hem gevraagd, bij de stichting van Thurioi (-444) door de Atheners, 'n grondwet op te stellen voor de kolonie. –

Platon, Kratulos 385e, zegt dat hij beweerde dat de mens het metron, mensura, de maat(staf) of regel van allen was: "Zoals de dingen mij toeschijnen, zo zijn zij voor mij; zoals zij u toeschijnen, zo zijn zij voor u." (J.-P. Dumont, Les sophistes, p. 34),

Bepaling en rechter (beslisser) over de dingen is de mens, enerzijds, inzake de zintuiglijk waarneembare dingen in hun bestaan, anderzijds, inzake de niet-zintuiglijk waarneembare dingen in hun niet-bestaan (o.c., p. 35).

Volgens Sextus Empiricus beweert Protagoras dat de stof, voor zover het van haar afhangt, alle dingen zijn kan die als voorstelling tot allen overkomen; dat de mensen, op grond van de verschillen van hun toestand nu eens dit dan weer dat waarnemen: de normale mens neemt de dingen die in de stof zijn, waar op normale wijze; de niet-normale mens op niet-normale wijze, ziekelijkerwijze.

Zo gaat het ook ten gevolge van ouderdom, waaktoestand of slaap en dergelijke. Zo wordt de mens de maatstaf, metron, van alle dingen –

Indien Protagoras zich goed uitdrukt, dan kan daaruit afgeleid dat ieder oordeel - of het nu dat van een normale of dat van een krankzinnige is, b.v., - steeds aan een of ander waarheid beantwoordt, maar dan, om het, met Nietzsche's woord te zeggen, een perspectivische waarheid, d.i. iets werkelijks maar gezien doorheen het waarnemingsvermogen van de mens die, volgens Herakleitos, die voor Protagoras model staat, steeds wisselt naar subjectieve toestand. Er is dus iets fenomenistisch in zijn kennisleer, maar zij is niet rein fenomenisme.

Wat op die wijze 'waar' is (perspectivisch waar), kan nu ook goed, nuttig of slecht, onnuttig zijn op dezelfde perspectivische wijze: is 'goed' wat voor die mens in zijn toestand (die wisselt

1/ van moment tot moment en

2/ van de ene mens tot de andere, - steeds dat Herakliteïsme) 'goed' is (perspectivisch goed).

Wijsheid is dan ook voor Protagoras kiezen uit vele mogelijkheden volgens uw 'perspectief'

1/ subjectieve toestand

2/ momentane toestand). Dat is een soort pragmatische.

(b) Gorgias van Leontinoi (-480/ -375).-

Deze Siciliaan was benevens sofist ook retor (-427 te Athene beroemd om zijn welsprekendheid). In zijn verloren gegaan "Over de natuur of over het niet-zijnde" toont zich de invloed van Zenon van Elea, de redenerende Eleaat (bewijs uit het ongerijmde) drie stellingen ('theses') typeren zijn positie, nl.

er is niets,

indien er iets was, dan was het onkenbaars

indien iets kenbaar was, dan was het onuitzeggbaar.

Men ziet de triade 'zijnde, kennen (noësis), uitzeggbaarheid' van Parmenides en Zenon. –

Wat betekenen deze theses? De titel is 'Over de fisis'. Voor Parmenides is de fisis van onze zintuigen 'niet-zijnde', schijn, mening: wellicht heeft Gorgias, Zenonisch redenerend, daarop voort gesponnen.

In alle geval: men heeft die drie stellingen 'nihilistische' (nihil, Lt, niets) stellingen geheten; doch, in de XIX-de en XX-ste eeuw, betekent 'nihilisme' wat anders dan Sofistiek, wat niet wil zeggen dat uit de Sofistiek en haar relativisme (perspectivisme) geen nihilisme kan voortvloeien. In alle geval zou Gorgias beweerd hebben dat de fysiek voor hem geen wetenschap (epistèmè) maar slechts overreding (peitho) was: men voelt de retor.

Samengevat:

een dubbele ‘omslag’ (‘tropè’ zou Herakleitos zeggen (*Fr. 31*) want,

1/ legt Herakleitos de nadruk op de logos (heelalverstand, - wetmatigheid) die allen gemeenschappelijk is, ten nadele van de eigenzinnige bezinning. Protagoras keert de nadruk om (hij benadrukt het eigenzinnige van de meesten) en,

2/ legt Parmenides de nadruk op het zijnde (als ken- en uitzegbaar, ten nadele van de niet-zijnde fisis (als onkenbaar en onuitzegbaar), Gorgias verplaatst en keert om (hij legt de nadruk op het niet-zijnde, niet-kenbare en niet- zeg- of niet mededeelbare zelfs van zijnde - wat bewijst hoe veelduidig een wijsgerige leer kan zijn.

- II - Sofistische leer.

(A) De fysiek.

Vanaf de tijd der sofisten bestaan fusikoi (natuurwijsgeren of - onderzoekers) nevens sofistai, doch, zoals *Dodds, Der Fortschrittsged.*, 115/116, zegt, beide denkersoorten hielden zich zowel met de fisis in haar geheel als met een of ander onderdeel, vooral de menselijk fisis, bezig. Meer nog, de fisis, universeel of particulier, resp. singulier, wordt nu steeds meer en meer niet op zich maar in tegenstellingspaar gezien. Dit leggen wij uit.

(A)1. De sustoichia (tegenstellingspaar) ‘fisis/thesis (nomos,technè)’.

1a/ De tegenstelling ‘natuurlijk / stellig (positief)’.-

Thesis, positio, stelling (thesis) is plaatsing van iets; thetikos, positivus, positief, stellig, is het adjectief.

1/ Parmenides is de eerste die iets ‘kath’ heauto, secundum seipsum, volgens zichzelf (op zich, zoals het zelf is) beschouwt en sticht zo de ontologie; wie naïef in de fisis opgaat zoals de fusikoi (en de dichters die natuurnabij leefden), gaat op in de fisis op zich (in haar ‘zijn’); wie vanuit die houding spreekt, spreekt fusikos, naturaliter, natuurlijk;

2/ Doch wie vanuit zichzelf als kennend, waarnemend, toekennend wezen spreekt, spreekt thetikos, positieve, stellig, d.i. hij kent iets aan een zijnde toe, ZONDER dat dit toegekende wellicht in de natuur op zich aanwezig is.

Wanneer de normale mens b.v. zegt dat wat de geneesheer voorschrijft, ‘goed’ is, doch de niet-normale van dezelfde geneesheer, en hetzelfde voorschrift zegt, dat het ‘slecht’ is, dan spreekt ieder van beiden vanuit zijn ‘perspectief’ (‘toestand’ zegt Protagoras), doch één van de twee moet het verkeerdt voor hebben ‘kath’ heauto’, nl. objectief gezien, hoewel subjectief beiden oprecht spreken (en in die zin ‘waar’). –

Dit onderscheid leeft nog voort in het onderscheid ‘natuurrecht/positief recht’: iedereen leeft ergens vanuit een ongeschreven wet (b.v. men doodt niet zonder voldoende reden, want het leven ‘is’ (kath’heauto, op zich) onschendbaar), doch gehoorzaamt ook aan de grondwet van zijn polis (die mensenwerk is en dus ‘stellig’, ‘toegekend’).

Dit is taalkundig van belang: de woorden, oordelen kunnen dubbel

opgevat worden: ofwel hebben zij betekenis uit zichzelf, fusei, natura, op grond van hun natuur, voor iedere menselijke tussenkomst, ofwel hebben zij betekenis thesei, positione, op grond van stelling (toekenning als menselijke tussenkomst).

In het eerste geval geven zij etumon, het echte wezen (kath'heauto) weer; in het tweede, een fenomeen of perspectief. –

Meer nog, wanneer het objectieve (fuis) niet bestaat of geldt, dan is ieder woordgebruik (uitzegging van iets over iets) niet fusei, van nature, doch slechts thesei, louter stellige toekenning, want dan hebben de dingen der fuis geen betekenis uit zichzelf doch slechts door toekenning van menswege.

1b/ De tegenstelling 'natuur/nomos'.

Nomos, zede, gebruik, wet, d.i. dat wat gemeenschappelijk als gedragsregel aanvaard wordt. Doch opgelet,

1/ voor de vrijheids- en Sofistiekcrisis werd nomos, zede, wet, als erfgoed, van min of meer goddelijke oorsprong en dus heilig, onschendbaar, opgevat.

2/ in de dagen van Protagoras en Gorgias echter geschieden voortdurend wetswijzigingen en kon men wetten vergelijken doordat men reisde; gevolg: de betrekkelijkheid (veranderlijkheid, zowel synchronisch als diachronisch) viel op; meteen werd het 'stellig' karakter ervan duidelijk: de groep had de wet opgevat, verwoord en doen gelden - door toekenning aan de gemeenschap, maar dan een groeps-of sociale toekenning (zodat nomos tenslotte sociale thesis betekent). Menselijke tussenkomst kon dus veranderend ingrijpen, - wat de onschendbaarheid afzwakte.

1c/ Het paar 'fuis / technè (natuur / kunst(matigheid)). –

Zoals Dodds, *Fortschrittsgl.*, 19, zegt, betekent 'technè', ars, kunst(matigheid), de stelselmatige aanwending van menselijk verstand en rede op een of andere werkdadigheid en haar domein. Technè, kunst, is tenslotte cultuur, tegengesteld aan natuur: scheppende menselijke werkdadigheid, menselijke tussenkomst in de natuur, doch, is nomos hetzelfde maar met de nadruk op gemeenschappelijke afspraak, technè benadrukt het kunnende vermogen.

Besluit: de drie (stelling, afspraak, kunst) betekenen, in de grond, hetzelfde maar onder verscheiden oogpunt:

1/ toekenning,

2/ afspreken: onderlinge toekenning,

3/ kunnen toekennen.

De menselijke ingreep is centraal: de mens is metron, maatstaf.

(A)2. De stelligheid van de natuur. –

Niet alleen is er paar: er is ineenvloeiing (fusie). Zie supra blz. 40 (Demokritos' fragment): "De natuur en het leerproces (didachè) zijn iets gelijkaardigs; want het leerproces vormt de mens om, maar, terwijl het dit doet, fusiopoiei, scheidt het natuur."

Dat is het opvoedingsgeloof, dat ook de Sofistiek huldigt. Het is uitgaan van de kneedbaarheid, veranderbaarheid, stelligheid (afgesprokenheid, kunstmatigheid) van de fuis, vooral de menselijke fuis.

(B) De fysiek van de mens.

Dubbel hebben de Sofisten de fisis omgeduid:

1/ door ze met thesis te koppelen, ja te vereenzelvigen;

2/ door ze vooral menskundig te beschouwen (en in die zin te verenigen). Dit herinnert aan L. Feuerbach (1804/1872), een der inspiratoren van Marx, die de antropologie (mens-kunde) het hartstuk van de filosofie heette.

(B)1. De medische zijde. –

De sofisten, aldus *W. Jaeger, Paideia I*, 387/ 388, werden door de toenmalige opkomende geneeskunde beïnvloed, die fysiek en historia (onderzoek) combineerde:

“In die kringen der wetenschappelijke geneeskunde ontstond het begrip “menselijke fisis”, dat wij bij de sofisten en hun tijdgenoten zo vaak aantreffen.” De medici beschouwden de natuur als “haar plicht doende” (ta deonta poiei) uit zichzelf. Doch ook rees bij hen de vraag “Fisis of nomos?” Want, worden ziekte en gezondheid veroorzaakt door aanleg (fisis) of door gewoonte (nomos), b.v. eetgewoonten, lichaamsbewegingsge-woonten, enz.?

In alle geval *G. Racer, Hypnoses sophrologie et médecine*, Paris, 1973, pp. 180/181, merkt op de medische bezorgdheid: Antifon van Athene (-480/ -411), retor, aristocraat, opent te Korinthos een lokaal dat uitgaf op de agora (markt) en laat prospectussen in omloop brengen waarop stond dat hij over middelen beschikte om mensen te genezen door middel van de taal en dat het volstond dat de zieken hem hun kwalen toevertrouwden naar haar oorzaken opdat hij ze zou genezen. Later gaf hij die praktijk op omdat hij die taak te moeilijk vond. Hij werd retor. - Hij was ook droomduider. Hij moet dieptepsychologische tendens bezeten hebben.

(B)2. De psychologische zijde. –

Antifon's geneesmethode d.m.v. het woord wijst op de retoriek, waarover straks. Zij is reeds psychologie. Doch het psychologisme (d.i. de neiging om gegevens uit de fisis louter of hoofdzakelijk psychologisch te bekijken) slaat allereerst op het logisch-mathematisch vermogen van de mens.

Inderdaad, door als beginsel te nemen: één thema, meer dan één stelling (mening), zonder te beslissen, werd het redeneren psychologisch bekeken en is denken een psychologisch (en geen zuiver logisch) fenomeen.

De logica wordt eristiek; d.i. twistlogica. Dit uit zich in de zgn. iso.stheneia, gelijkmatigheid van twee tegengestelde meningen omtrent een onderwerp (pro en contra, leiden tot onbeslisbaarheid).

De Dissoi logoi of Dialexeis (*H. Diels, Die Fragmente*, 1922, II, S. 334ff.; *J. Dumont, Les sophistes*, pp. 232ss) geven daarvan voorbeelden. Goed en kwaad zijn ofwel niet-identisch (en dus taalverschil wijst op werkelijkheidsverschil: de thesis der taal steunt op de fisis) ofwel identisch (nu eens goed/kwaad voor de ene, dan weer kwaad/goed voor de andere (in werkelijkheid zijn zij ononderscheiden (fisis); het verschil is louter thesis (taalverschil), meer niet).

Gorgias (verdediger van de identiteit)

Hij beweert b.v. dat de mens bezorgd is om eten, drinken, liefde; welnu, die drie zijn voor de zieke een kwaad maar voor de gezonde een goed; de ziekte is een kwaad voor de zieke maar 'n goed voor de geneesheer. Hippias (verdediger van het onderscheid) beweert b.v. "Zeg mij of uw ouders u ooit goederen hebben bezorgd? –

Ja, en vele en belangrijke. -- Dus zijt gij aan uw ouders verplicht omwille van vele en belangrijke slechte dingen. Reden: goed en kwaad zijn identisch." (Opm.: Hippias rede-neert uit het ongerijmde, want hij vertrekt van de stelling van zijn tegenstander en leidt er ongerijmdheden uit af; vgl. Zenon v. Elea). –

Dergelijke psychologische logica leidt ertoe

1/ het eikos, het waarschijnlijke, 2/ de doxa, de mening, en 3/ het tekmerion, de aanduiding als vervanging van:

1/ het ware, 2/ de wetenschap en 3/ het bewijs (der b.v. Pythagoreïsche wiskunde) te stellen. Axiomatica wordt retoriek, ja, eristiek.

- Retoriek (welsprekendheidsleer). –

Retor, redenaar; rhètorikè (technè), ars oratoria, spreekvaardigheid. -- De psychologie, doch ook de sociologie (zie verder: politieke leer der sofisten) der Sofistiek toont zich in de retoriek. Daarom een kort overzicht.

K. Fuhr (C. Rehdenz F. Blass), Demosthenes (Ausgewählte Reden), I (Die neun Philippischen Reden), Leipzig / Berlin, 1909, S.-18ff., zegt dat retoriek als leervak (mathèma) ten tijde van de Peloponnesische oorlog in voege kwam, nadat Gorgias van Leontinoi (-427) de Atheners verbluft had door zijn redekunst, waarvan de lexis, elocutio, uitzegging, bijzonder verzorgd was. Daardoor voerde hij aldaar, behalve

1/ de volks(vergaderings)rede (die in de ekklesia of volksvergadering haar plaats had, politisch dus) en

2/ de gerechtsrede (die op het gerecht haar plaats had, - juridisch dus),

3/ de praal-, pronk- of feestrede in. –

De psychologische kant komt bloot in de zgn. gemeenplaatsen (topoi): Trasmachos van Chalkedon b.v. vernoemt medelijden, ophitsing, resp. kalmering der gemoederen, verdachtmaking (van de tegenstander en z 'n argumenten), verantwoording. –

De ordening (taxis, dispositio) der onderdelen van 'n rede werden door boven genoemde Antifon als volgt geschikt: (i) inleiding; (ii) omstandighedenbeschrijving, feitenverhaal;- argumenten en bewijzen; (iii) slot.

Isokrates van Athene (-436/-338),

Hij was retor, studeerde bij Prodikos van Keos, tijdgenoot van Socrates en sofist, en bij Protagoras en bezocht Gorgias (op Sicilië). Hij deelde als volgt in:

(1) inleiding (welwillendheid opwekken);

verhaal (de narratio, diègèsis, wil overreden); thesis (de stelling die men verdedigt) met de bewijsvoering (apodeixis) of de geloofwaardigmaking (indien men geen streng bewijs kan leveren); desnoods de weerlegging (van de tegengestelde mening of thesis);

samenvatting (anakefalaiosis, recapitulatio); het slot (woede of medelijden).

Opn.: Aristoteles van Stageira (-384/-322), de latere denker, volstrekt geen sofist, maar voor retoriek geïnteresseerd, onderscheidt drie aspecten in de genesis (wording van de rede: **1/** heuresis, inventio, vinding (denkinhouden opsporen), **2/** taxis, dispositio, en **3/** lexis, elocutio), vormgeving.

W. Jaeger, *Paid*. I, 368, merkt op dat de bedoeling der sofisten niet volksoopvoeding was, maar leidersvorming (elite): zij wilden ‘n politikos, ‘n staatsman vormen, die de polis leiden kon. Dat was de aretè, kwaliteit (‘deugd’, bruikbaarheid) bij uitstek. Daartoe behoorde de opvoeding over de ‘gave van het woord’ te beschikken. Gevolg: retor betekent praktisch, politieker.

(B)3. De sociologische zijde. –

De polis was ‘alles’. Dat weten wij al. De wetten van de polis zijn de code ervan. Doch die wetten staan met de moraal en de religie in verband. Daarvandaan de menskundige behandeling van moraal en religie. –

Wij behoren onderscheid te maken tussen twee soorten sofisten inzake politiek (wetgeving moraal, religie), **1.** de aristocratische (Thrasumachos van Chalkedon (zo-even genoemd), Kallikles (de gast van Gorgias te Athene), Kritias (de oom van Platon)) en **2.** de democratische (Antifon, - zie hoger).

3a/ De aristocratische sofisten (leerlingen). –

De fuisleer der sofisten passen zij toe op de polis en haar bevolking (fuis / thesis; mens = maatstaf). –

Thrasumachos van Chalkedon.- : ‘Gerechtig’ is ‘wat de sterkere nuttig is’, want hij zet zijn macht door en is dus de gelukkige; de turannos is daarvan het ideaal. –

Kallikles, Gorgias’ gast, denkt dit adellijk machtsdenken fysisch door: hij keert Hesiodos’ standpunt om (die zegt: “Vissen en landdieren en vliegende vogels moeten elkander verorberen, want zij ontbereren het recht. Aan de mensen echter gaf (Zeus) het recht dat de edelste gave blijft.”) en wat Hesiodos aan de roofdieren toeschrijft, in hun rechteloosheid, dat draagt Kallikles over op de (met recht begaafde) mens! De fuis der roofdieren en - vogels er een van het ‘recht’ van de sterkste. Het fuisgetrouwe, ‘natuurlijke’ leven is een leven van overheersing van de anderen, Wat **1/** de dierenwereld te zien geeft, is ook aan het werk in **2/** de stadstaten en in **3/** het verzwegen denken van de enkelingen, nl. een netwerk van roofdierlijke verhoudingen, als gedragsregel. De nomos, wet, van de fuis is geweld, overweldiging.

Menon, ‘n ideëngenoot van Kallikles, beweert, aldus *Xenofon, Anabasis* 2:6, 22, dat morele bezwaren een teken van verkeerde opvoeding zijn. –

Thoekudides, de vervalbeschrijver, laat de Atheners (tot de Meliërs) zeggen: “Wij geloven dat de mensen duidelijk (en vermoedelijk ook de goden), ‘n natuurwet gehoorzaamend, over dat heersen waarover zij zich meester maken.” (5:105). Dat is de immoralistische fysiek.

Deze immoralistische duiding der natuur (en der cultuur) doet denken aan F. Nietzsche (1844/1900), die de sofisten ‘realisten’ noemde, in de zin van N. Macchiavelli, nl. “zij bezitten de moed die alle sterke geesten bezitten, nl. zich van hun immoraliteit (gewetenloosheid) bewust te zijn.” Ook hij was aristocratisch materialist.

Kallikles trekt uit zijn fysiek twee besluiten:

de wetten zijn het product (‘thesis’) van de machtelozen, doch dezen in hun eendracht (die macht maakt); zij stellen zich door wetgeving veilig (die wetten zijn dan ook machtsmiddel); als louter ‘stellige’ toekenningen in groepsverband, miskennen zij veel van wat van ‘natuur’ (de a- en immorele fisis van Kallikles, natuurlijk) ‘goed’ en ‘gerechtig’ is;

net als Thrasumachos, knoopt ook Kallikles een geluksfilosofie aan zijn fysiek vast: doen wat men graag (lustvol,- hèdeu; vgl. blz. 49vv. supra: hedoniek) doet, doen wat men, machtig als men is, kan doen, ziedaar echte ‘vrijheid’, echte ‘heer’-schappij over alle anderen, meteen ook echte hèdonè, echte genieting (d.i. uitleving van alle lust en begeerte); gevolg: de turannos (blz. 53 supra) is de gelukkige.

Anakreon van Teos (-572/ -487), lyrisch dichter (Teos is Ionisch Anatolië),

1/ vanaf -530 aan het hof van Polukrates, ‘n Oosters despoot op Samos, net als Anakreon verzot op schone jongemannen en - meisjes,

2/ na -520 te Athene, op uitnodiging van Hipparchos, (één der zonen van de turannos Peisistratos (-560/-527)), in -514 vermoord door de turannoimordenaars Harmodios en Aristogeiton, even hedonistisch als Anakreon. –

Anakreon geldt als de stichter van de ontwijde erotiek, die liefde als loos spel en genieterij samen met een groep verwijfde eroten opvatte. Vgl. *H. Rüdiger, Griechische Lyriker*, 1949, S. 33/57. Het erotisch verval, dat zich bij Anakreon aankondigt, zet zich, onder de sofistieke immoralistische fysiek, door: machtsmensen verglijden in Anakreon-tisch erotisme, één andere vorm van hedonisme en lustmoraal. Hier is iedere goddelijke inspiratie, iedere chthonische religie afwezig; hier geldt de gedesacraliseerde eros. Vgl. blz. 50 supra. Vgl. de Attische komedie, de Romeinse elegie en de anakreontika.

3b/ De democratische sofisten (leerlingen). –

Met Antifon van Athene als leider, met Protagoras als voorganger, wordt de tegenstelling “fisis/thesis” en het antropocentrisme (mens = metron) anders uitgewerkt.

Antifon was pragmatieker: een wet wordt (door de fisis zo gestructureerd) getoetst op haar waarde dank zij het nut of de schade die de gehoorzaamheid eraan of de afwijking ervan met zich brengt.

Gevolg: een hele reeks stellingen zijn waardeloos; de reden: het involgen ervan of de afwijking ervan brengt maar effectieve schade of nut, niet van nature doch indien de overtreding of de gehoorzaamheid bemerkt en publiek gekend wordt.

In die zin zijn dergelijke positieve wetten slechts ‘banden’, tegennatuurlijke ballast.

Antifon trekt daaruit besluiten:

“Van natuur zijn wij allen gelijk. Zoiets blijkt uit het onderzoek der natuurlijke en voor alle mensen noodzakelijke levensvoorwaarden. (...) Wij ademen toch allen door-heen mond en neus (...) en eten allen met de handen.”

Tot daar de regel; nu de toepassingen:

- a/ Antifon bekampt de voorrechten van de bezittende en machtige klasse;
- b/ hij bekampt de nationale eigenwaan der Hellenen die zich hoger achten dan de ‘barbaroi’.

In zo’n democratisch denkklimaat groeit een internationalisme, dat van meet af aan, versterkt werd door het feit dat sofisten rondreizende, van stad tot stad zich verplaatsende leraars waren die aan vergelijkende culturologie deden, willens nillens. –

Ook wat wij nu “sociale gevoeligheid” zouden heten, ontstaat: de gelijkheid van boeren én adel, van bastaard én echt kind, van vrouw én man, van slaaf en vrije noopte tot politieke gelijkberechtiging.

Achter dit alles de waardering voor de enkeling (het individualisme), zoals *Dodds, Fortschrittsged.*, 124, opmerkt.

Achter dit alles, ook, wat *Jaeger, Paid. I*, 379/380, opmerkt, Protagoras’ uitgesproken ‘humanisme’ dat, behalve

1/ de Prometheusgave (het vuur als basis van louter technische beschaving) en 2/ de Dikègave (het recht als basis van ‘recht’-vaardige verhoudingen), ook nog 3/ de politieke technè voorstaat als hoger dan de twee vorige: de echte politikos acht mensenvorming (agologisch humanisme) hoger dan louter technisch weten en louter juri-disch oordelen.

Opm.: - De democratische sofisten (leerlingen) zijn in voeling met wat de vroegere Helleense volksmens ‘iso.nomia’, distributieve of verdelende rechtvaardigheid heette: gelijk met gelijk vergelden; wat men kreeg, in gelijke maat teruggeven; schade met gelijke vergoeding herstellen, - dat was Dikè, gerechtigheid, aldus *Jaeger, Paid. I*, 145/

Maar de traditievaste religieuze huiver was eruit verdwenen, bij de sofisten.

Commune. –

Dit actuele woord - dat de oorspronkelijke kern van het XIX- d’ eeuws woord ‘communisme’ uitmaakt - is van toepassing op één soort sofistieke sociologie, nl. die welke vrouwen- en kindergemeenschap voorstond in communevorm. Gedachte die én Platon (voor de klasse der militairen) én de Kuniekers, in Socrates’ spoor, zullen voortkoesteren (antiek communisme).

- Mensenrechten. –

De rationeel uitgewerkte natuurrechtsleer der Franse Revolutie gaat er groot op de “droits de l’homme” te hebben voorgestaan. Nochtans zijn reeds aanlopen ervan te vinden zelfs binnen de archaïsche religies (asielrecht b.v.) en is zeker de ontdekking der mense-lijke natuur, voorsofistisch en sofistiek, de stichting ervan.

(B)4. De agologische (opvoedkundige) zijde. –

Zoals W. Jaeger, *Paid. I*, 206, zegt: pas in de opvoedingsgeschiedenis kunnen de sofisten ten volle gewaardeerd worden; want de leidende rol in de vorming van het Helleense volk verschuift van dichters (Homeros, Hesiodos, lyriekers), wetgevers (Solon) en staatslieden naar sofistai, wijsheidsleraars.

Want de aretè, kwalificatie, van de mens baseren zij het eerst op weten - in die zin zijn zij rationalisten maar deze tweevoudig omgebogen:

zij wordt polumathia, omdat de sofist in alles deskundig wil zijn en op alles een antwoord wil, - ideaal dat door Hippias van Elis, een jonger tijdgenoot van Protagoras, leraar in geschiedenis (van het heldentijdvak), wiskunde, sterrenkunde, grammatica, dichtkunst, muziek en allerlei vaktechnieken (vgl. *Dumont, Les sophistes*, pp. 18/19);

zij wordt wat men nu zou heten 'strategie', sofisma, sofisteia, nl. handige list- (igheid), want de sofist wil sofos zijn in de nieuwe betekenis van 'deskundig' desnoods wijs, maar steeds handig man, desnoods geslepen optredend pragmaticus voor wie het resultaat telt, (vroeger was sofos sacraal, in archaische gewijde sfeer badend); hij wil beltion, 'beter' in de zin van machtiger, doeltreffender, handiger, sluwder dan de anderen zijn; vgl. J. Dumont, *Les soph.*, *vocabulaire*, pp. 247ss.

Dat encyclopedisch en doelgericht weten is 'ethisch-politisch' in zijn opzet, zoals uit het sociologisch gedeelte blijkt. Het is ook, wat Jaeger heet (*Paid. I*, 371/72) 'formeel', d.i. woordelijk verbaal, wat aanleiding geeft tot drie nieuwe vakken: "In het verbond met de grammatica en de dialectiek is de retoriek de grondslag van de formele vorming van het avondland geworden" (o.c., 399).

"Samen vormen zij het sedert de late oudheid zogeheten trivium, dat met het quadrivium (arithmetica, geometria, musika, astronomia) tot het systeem der zeven vrije kunsten versmolten werd en hebben zij, in deze schoolse vorm, alle glans der antieke cultuur en kunst overleefd." (o.c., 400).

De sofisten zelf kenden niet het zevental als zodanig, maar de opneming van de mathèmata in de hogere vorming "is werkelijk het werk der sofisten" (o.c., 400).

Hippias heeft daarin een grote baanbrekende rol gespeeld (nl. door bij het sofistich trivium de Pythagoreïsche arithmologia en geometria te voegen, wat de verdere sofisten afwerkten). Deze fusie van Pythagoreïsche en sofistich mathèmata wordt de enkuklios paideia te Alexandrië (Hellenistische tijd), maar dan veeleer theosofisch (mystisch-platonisch) geduid. In alle geval: getalvorm en woord zijn de twee opvoedingspolen.

-- De vakwetenschappelijke zijde. –

Het omvattende en doolgerichte weten, 1/ in woord- en, even later, 2/ in getalvormleervakken georganiseerd, met politich technè als doel, is slechts één aspect van de toenmalige tijdsgeest die het leven opsplijste in een aantal theoretisch-doelmatige mathèmata, disciplinae, leervakken, specialiseringen. De specialistich

tendens uit zich in personen en geschriften voor de wiskundige ‘technai’ (het theoretische weten, door de Ioniërs ingevoerd, de fisis, universeel of partieel, verwoordend in haar beginsel(en), behoort doorgeefbaar en praktisch-technisch toepasbaar te zijn: van mathè-ma wordt het technè), voor geneeskunde, gymnastiek, musicologie, toneelkunst, enz. Zelfs de beeldende kunstenaars beginnen, aldus Jaeger, o.c., 379, theoretisch te schrijven over hun vak.

Natuurlijk behoort hier opgemerkt dat de sofisten ‘wetenschap’ sterk mechanicistisch opvatten (het combineren van elementen, die niet in hun ‘zijn’ doch in hun associeer-baarheid (taxeologisch dus) en in hun gedrag (behavioristisch of louter functioneel).

Dit is voor zover zij functioneren) bekeken worden, is hoofdzaak). Vooral de atomisten stonden hier model, maar dan menswetenschappelijk toegepast (wat Demokritos’ opvoedkunde reeds insinueerde). –

Die elementen komen niet uit het reine verstand doch uit de zintuiglijke ervaring: ‘wetenschap’ vatten de sofisten dan ook sens(ual)istisch -- sensus, Lt, is zintuig -- en empiristisch (empeirikos, Gr, wat met ervaring verband houdt) opvatten.

In die zin zijn zij niet intellectualistisch (intellectus, nous, verstand, als onderscheiden van dianoia, ratio, rede: intellect is intuïtief, schouwend; rede is uiteenzettend, combi-nerend), maar rationa-listisch: de rede ‘ordent’ enkel de zintuiglijke gegevens, combina-torisch. -

Mechanicisme, sens(ual)isme (empirisme), doch ook materialisme: tot nog toe was materie, zelfs bij Parmenides, de werkelijkheid, al was die materie veelvoudig opgevat (hylisch pluralisme: zo b.v. Anaxagoras die de ‘nous’ (het Wereldverstand) ‘zeer fijne’ stof, noemt.

Denk aan Demokritos’ parapsychologische eidola-leer); de sofisten ontwijden die materie en komen, door dat desacraliseringsproces, veel dichter bij het moderne fysicale materialisme te staan. Vgl. *J. Dumont, Les sophistes*, pp. 10/13 vooral.

Dit materialistisch en mechanicistisch sens(ual)isme geeft aanleiding tot empirische wiskunde bij Protagoras, die beweert dat het voorwerp der meetkunde niet bestaat (‘bestaan’, bij hem, is zintuiglijk-materieel bestaan, natuurlijk).

Geen enkele lijn, kromme kring- of cirkelvormige en rechte (lijnrechte), is, in feite, zoals de meetkundige ze definieert (nl. rein regelrecht, rein cirkelvormig); de zintuiglijk ervaarbare cirkel wordt niet gesneden door een raaklijn (tangens) in één (ideëel) punt, maar in vele (sensibele, zintuiglijke) punten. M.a. w. reine denkinhouden van immateriële aard bestaan niet. –

Tot daar de epistemologie of wetenschapsleer der sofisten, die b.v. nog naleeft, gemoderniseerd, in *G. Klaus, Herausg., Et. Bonnot de Condillac, Die Logik oder Die Anfänge der Kunst des Denkens.- Die Sprache des Rechnens*, Berlin, 1959, waarin gepoogd wordt logisch-mathematisch denken te herleiden

tot zintuiglijke indrukken “die doch die enige Quelle alles Wissens bilden” (aldus de flap rond het boek, dat de Duitse vertaling is van *La logique (Les premiers développements de l’art de penser)* en *La langue des calculs* van de Franse illuminé Condillac (1715/1780) door Oost-Duitse marxistisch-materialisten).

-- De religieuze zijde.-

De fusikoi (fusiologoi) van Miletos hielden zich op met de fuis of genesis (natuur, wording) en haar oorsprong, resp. beginsel.

De naam ‘fysiek’ (‘genetiek’ zou even goed zijn) is dan ook de juiste weergave van de hele cultuurbeweging die in de VI-de eeuw op gang kwam. Deze was steeds dubbel gericht:

enerzijds, wat wij nu ‘meta.fysisch’ zouden heten (sedert de werken van Aristoteles zo geordend werden, na hem), d.i. het denkend ingaan op de natuur en haar proces (beweging van ontstaan en vergaan) in hun geheel (de universele natuur of genesis);

anderzijds, wat wij nu rationele fysicale natuurwetenschap zouden heten met al haar deelwetenschappen (de particuliere, ja, singuliere natuur- en wordingsfenomenen), de zgn. historia. –

De universele fysiek heeft het vooral op de oorsprong, het beginsel, gemunt dat de zintuiglijke ervaring overschrijdt (en dus, in die zin, meta- of trans-fysisch is).

De particuliere historia heeft zich steeds met deelgebieden, die meer zintuiglijk toegankelijk waren (‘ta onta’, de zijnden in het meervoud, in de zin van “voorhandene dingen”, staande tegenover “het éne zijnde” van een Parmenides, ja, tegenover het éne ‘onbegrensde’ van Anaximandros). –

Welnu, 1/ met de Leukippisch-Domokriteïsche atomistiek, 2/ met de Sofistiek, scheidt de historia, de particuliere fysiek, zich duidelijker dan ooit te voren af van de universele, zgn. metafysische natuurduiding.

-- De theologie der Sofistiek. –

De Gods- en godenleer der sofisten leggen de seculaire (d.i. naar deze aarde toe gekeerde) tendens duidelijk bloot: i.p.v. ‘n theologie komt, in de grond, bij hen religiewetenschap als onderdeel van de studie der menselijke fuis, want niet de godheid op zich doch de religieuze natuur van de mens (of liever zijn religieuze thesis, nomos, technè) komt ter sprake. Dit, in verschillende tinten.

Agnosticisme. -- ‘A.gnosis’ (kennis) geeft ‘afwezigheid van kennis’, hier inzake godheid. Protagoras zegt: “Van de goden kan ik niet weten of zij er zijn of niet noch hoe zij eruit zien. Veel belet mij dit te weten, o.m. het feit dat zij nooit gezien worden en de korthed van het menselijk leven.” Zijn agnosticisme is zintuiglijk gegrond (sensualisme: zelden zien mensen ‘goden’ en, indien zij ze zien, dan blijft dit één thema gevolgd door vele meningen, al of niet onbeslisbaar).

Atheïsme.- ‘A.theos’, ‘godvrij’, geeft ‘ontvoogding uit de greep der godheid’. Dit kan psychologisch of sociologisch of zelfs ethisch opgevat.

(b)1 Prodikos van Keos,

Tijdgenoot van Socrates, bekend om zijn diplomatieke opdrachten, zijn orthoëpeia, zijn gebruik van het juiste woord en z'n hoge erelonen voor onderwijs, bekijkt het godengeloof psychologisch.

De psychische fisis van de mens is zo dat nuttige en weldadige dingen, die het menselijke bestaan bevorderen, 'nomisthènai' (beschouwd worden; - het woord 'nomos' steekt erin) als goden door de zgn. eerste mensen (een beschavingsontwikkeling of cultuurgenesis wordt hier geformuleerd):

a/ natuurdingen als de zon en de maan, de meren, rivieren en bronnen, de weiden (o.m. in verband met nimfen),

b/ doch ook kunstingen als vuur (Hefaistos), water dat gebruikt wordt (Poseidon), wijn (Dionusos), brood (Demeter), worden,

ad a, hetzij vergood (the(i)osis, apotheosis, als men wil, of hypostasiëring) of,

ad b, hetzij met goden of godinnen in gewijd verband gebracht; zo 'ontstond' (fisis = genesis d.i. oorsprong) het godheidsbegrip; vgl. De Bakchanton van Euripides.

(b)2 Kritias van Athene,

Kritias is een tijdgenoot van Prodikos, Platon's oom, die zich op gegeven ogenblik tot gewetenloos politisch avonturier ontpopte, niettegenstaande z'n mooie cultuurhistorische analyses over "het verdwijnen van de gerechtigheid op de wereld", mist de psychologische ernst van Prodikos en is fictionalist (d.i. aanhanger van de stelling dat cultuurwaarden reine 'ficties', uitvindzels, zijn, maar met een of ander nut).

Zijn werk *Sisufos*, in de lijn van Demokritos, Protagoras en Prodikos overigens, beweert dat het godengeloof 'ontstaan' (genesis = fisis) is binnen het kader der oerhorde, d.i. de barbaarse 'eerste' mensen die nog geen polis bezaten.

Een sluw politikos heeft goden uitgedacht om rust en orde in de polis te verzekeren. Immers, wat de gezagsdragers niet zien of kunnen beheersen, dat juist wordt nog gezien en beheerst door een daimon, 'n god, die onsterfelijk is en allesziende, alleshorende, als de stille, onzichtbare getuige van ons geweten.

Zo heeft die geslepen politicus zijn burgers door hun naïef geloof in een daimon én strafrechterlijk én religieus gebonden in een autoritair stelsel; maar, behalve die pure thesis, nomos en technè, beantwoordt, in de fisis, niets aan zoiets als goden: zij zijn een puur gebruikelijke leugen.

(b)3 Diagoras van Helos,

Tijdgenoot van de vorige, dus tweede helft V-de eeuw, lyrisch dichter, kon niet begrijpen dat de goden een man die, in zijn bereik, zijn eed brak, niet straffen op zichtbare wijze, werd dan ook 'a.theos', godenvrij, maar agressief: hij haalde de mysteriën neer en werd zelfs ter dood veroordeeld doch vluchtte.

"Alle schakeringen van vrijzinnigheid op religieus gebied" (aldus *Windelband, Geschichte der alten Philosophie*, 1888, S. 73), agnostische, psychologische, politieke of ethische, geeft de Sofistiek te zien. Bij hen wordt het 'humanisme' (de 'antropologie') areligieus, 'a.theos'.

- III - Waardeoordeel over de Eerste Sofistiek.

H.J. Blackham, *Humanism*, Penguin Books, 1968, p. 9, zegt “Humanisme is de durende wisseloplossing voor religie” en bestaat, in een gekerstend Europa, aldus steller, in “n verwerping van de christenheid” want “humanisme komt voort uit ‘n vooropstelling dat de mens op zich bestaat en dat dit leven alles is en ‘n vooropstelling van verantwoordelijkheid voor het eigen leven en voor het leven van de mensheid.” (o.c. 13). J. Alleman, *De leidende grondgedachten van het moderne a-godsdienstige humanisme en hun onderlinge samenhang*, in Tijdschrift voor Filosofie 21:4 (1959), blz. 615/680; 22/1 (1960), blz. 13/76, vertolkt deze gedachten in het Nederlands.

Blackham, o.c., 103ss., heeft het over de Griekse verlichting, die haar hoogtepunt beleeft in de V-de eeuw, het Athene van Perikles.

1/ te beginnen met Homeros, als heroïsche vorm van ‘humanisme’, d.i. uitmuntendheid in alle menselijke verrichtingen (athletisme, toneel, bouwkunst, beeldhouwkunst, welsprekendheid, politiek, denken, leven) waarbij Blackham verzwijgt dat Homeros een goddelijke achtergrond kent die zeer levendig is en niet strijdt met een humanisme, -, gaande

2/ over Thoekudides’ *Geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog* (inzonderheid Perikles’ rede),

3/ het Corpus Hippocraticum (de bibliotheek van de Hippokratische school, die steller ‘n onovertrefbaar voorbeeld van humanisme heet, wij weten (blz. 44/45 supra) hoe ook deze geneeskunde niet exclusief stond tegenover goddelijke werkelijkheid, - wat steller opnieuw verzwijgt) –

4/ Demokritos, de atomist (“een naturalistische visie”, d.i. een zienswijze die het boven- en buitennatuurlijke tot het natuurlijke herleidt)

5/ Protagoras, “de man die het eerst het regnum hominis (rijk van de mens) proclameerde”, looft steller de ‘humanistische’ aard van de Grieken en hun cultuur. Voor Demokritos (behoudens zijn hylisch pluralisme) en Protagoras is dit juist, - en dan nog: het exclusieve ja, agressieve tegenover de religie is niet zozeer bij hem doch bij andere sofisten te vinden. - *Dodds, Fortschr.*, 125, die nochtans met sympathie staat t.o.v. de sofistiek, is minder geestdriftig: “(De Sofistiek) had ‘n groot tijdvak van intellectuele, sociale en politieke ontvoogding moeten inleiden. Wat zij in feite inzette, was

1/ vooreerst ‘n tijdvak van burgeroorlog- en oorlog tussen steden, met ‘n bewuste vreugde aan brutaliteit uitgevochten, - brutaliteit die, tot voor kort, onder volkeren van hoog cultuurpeil nauwelijks ooit overtroffen was;

2/ en daarna een tijdvak van dictaturen (de zgn. ‘tweede turannis’), voor de welke Dionusios van Surakousai voorbeeld stond. (...) In de wereld van het denken dook

a/ voor het eerst, enerzijds, de theorie van de Uebermensch op, dat politiek immoralisme dat Kallikles in Platon’s *Gorgias* zo glanzend naar voren brengt en

b/ anderzijds, Platon zelf, wiens filosofie

Crossman te recht als “de gruwelijkste en grondigste aanval op liberale ideeën, die de geschiedenis te kennen geeft” beschreven heeft.”

W. Jaeger, *Paid. II*, behandelt na de Sofistiek, drie figuren, die wij even vernoemen: Euripides, Aristofanes en Thoekudides.

Euripides van Salamis (-485/-406),
waarover straks;

Aristofanes van Athene (-450/-385),

Hij was de enige vertegenwoordiger van de ‘oude komedie’, d.i. die komedievorm die tot +/- -400 gaat, van wie integrale werken zijn bewaard gebleven. –

De oorsprong is: **1/** enerzijds, (vgl. blz. 51 supra), de komos, de uitgelatene Dionysische dorpsliederschat, **2/** doch, anderzijds, de Ionische burlesk-volkse novelle, zoals Homeros’ *Odusseia* ze te horen geeft in Demodokos, de Faiakische verteller, wanneer hij over de echtbreuk van Afrodite met Ares, de krijgsgod, die Hefaistos, de smedende god, bedriegt, vertelt (vgl. *J. Werner, Erzählungen der Antike, Birsfelden / Basel, s.d., S. VII*). Demodokos doet het gewone volk op de agora lachen, meer niet, en contrasteert zodoende met de aristocratische aoidos, zanger, die hij, overigens, ook is.

Via **a/** Italische fluakes, **b/** Siciliaanse komedie en mimos, komt het tot de fameuze Attische komedie, vooral sedert -486, met Kratinos (-520/ -423), Eupolis (wat jonger) en Aristofanes.

Aristocraat en behoudsgezind, bekritiseert Aristofanes de democratisering en iedere vernieu-wing, zet zich voor vrede in en bekampt het Atheense imperialisme, doch, in dat alles, vertolkt hij de momentane volksstemming te Athene (vgl. *E. von Tunk, Kurze Geschichte der altgriechischen Literatur, Einsiedeln / Köln, 1942, S.29*).

Politische onderwerpen zijn schering en inslag, doch ook filosofische: in “De Wolken” karikaturiseert hij de reeds lelijke figuur van Socrates zoals, jammerlijk genoeg, het Atheense publiek hem, oppervlakkig, met een sofist verwacht. Vgl. *G. G. Toudouze, pres., Aristophane, Les Guêpes, Paris, 1943, PP. 5/10*. –

(c) *Thoekudides van Athene* (-460/455 /-359/396),

In de geest der Sofistiek, beschrijft hij de Peloponnesische Oorlog. Hij maakt onderscheid tussen aanleiding en echte diepere oorzaak van politisch gebeuren, steeds, in iedere polis, de macht als het wezenlijke aan het werk ziet, alsook, iedere ethisch-stichtende bezorgdheid uitschakelend, als Machiavelli (Ital. Renaissance), louter het later technisch bruikbare (ktèma te es aei, verworvenheid voor altijd, in de pragmatische zin) naar voren haalt als een fysisch proces, maar niet in de buitenmenselijke fisis doch in de politieke fisis.

Koel-objectief, als behaviorbeschrijver, van buiten uit bekijkend, legt hij het verval der Atheense democratie vast als was het een natuurgebeuren, dat volgens eigen aard, wetmatig, verloopt. Daarvandaan zijn actualiteit: **a/** neutraliteit der zwakke steden in de strijd der grote poleis, **b/** nationale eenheid in steden die verdeeld waren, **c/** vrede op grond van zege of verzoening, **d/** politisch immoralisme, staan centraal. (Tunk, o.c.35/ 36).

IIB. Klassieke Attische filosofie: Socratiek (-450 / -320).

Inleiding.

Volkenkundige Encyclopedie, Zeist / Gent, 1962, blz. 27vv., deelt, naar *G. Tarde's* mimetisme op sociaal gebied, de culturen in in

- 1/ primitieve (goden zijn voorbeeld),
- 2/ antieke (heroën zijn voorbeeld) en
- 3/ Klassieke (mensen zijn voorbeeld).

“De Griekse, Romeinse, Indische en Chinese cultuur hebben duidelijk een antieke grondslag. Homeros is een antieke, Socrates een klassiek figuur. (...)”

Socrates en Plato waren radicale vernieuwers. De cultuur was overwegend antiek. Herodotus belijdt zijn verwantschap met de Egyptenaren. (...) Wat Kristensen (in “Het Leven uit den Dood”) “de verlichte kringen” noemt, waren de klassieke denkers van Hellas. Zij stonden in vele opzichten buiten de antieke wereld. Het vonnis van Socrates is slechts begrijpelijk vanuit de antieke wereld. (...) Vanuit de antieke conceptie werkte Socrates inderdaad ondermijnend voor de officiële godsdienst. (...) Het is namelijk een historisch feit dat het klassieke denken steeds ondermijnend gewerkt heeft op de religie. (o.c., blz. 28/29).

In feite zijn er twee soorten ‘klassiek’,

het sofistieke type, vrijzinnig, en

het socratische type, religieus. Dodds, *Fortschrittsged.*, S. 98, zegt dat ‘rationalisme’ drie denkinhouden omvat:

- (i) de rede is - logisch - het werktuig dat de waarheid opspoort;
- (ii) de diepe aard der fisis, werkelijkheid, is ‘rede’-fysisch -;
- (iii) de rede is - ethisch-politisch - het middel der (persoonlijke) verlossing.

a/ De voorsocratische wijsbegeerte is het loskomen, zegt Dodds, uit het oude hylozoïsme (de fisis is materie en deze ‘leeft’), van het rationalisme dat in de Sofistiek culmineert:

b/ De figuur echter die expliciet en doortastend ‘rationalistisch’ denkt, is Socrates. Inderdaad, “*ho an.ex.etastos bios ou biotos anthropoi*”, “het ononderzochte leven is voor de mens niet het leven waard”. De Attische filosofie, met haar rationeel en/of intellectueel antropocentrisme, is, in feite, de kern van het door Dodds geïndiceerde rationalisme.

De ‘klassieke’ mens is rationeel en/of intellectueel; hij komt, daardoor, los uit de archaïsche religie en is niet los te denken van de ziekte van de filosofie die ‘Attisch’, ‘klassieke’ is, nl. de twijfel, de sceptis, zoals wij bij de Sofistiek zagen, zoals wij bij de Socratiek c. s. zullen zien.

Meteen behoort een tweede correctief aan het woord ‘klassiek’ toegevoegd te worden: zoals op blz. 8 reeds gezegd, in de lijn van K. Leese, met z’n ‘irrationeel’, beter ware ‘transrationeel’, begrip van fisis, en zoals schitterend aangetoond in *Dodds, Fortschrittsged.*, 97/112, Euripides als Irrationalist, is er een natuurduiding die noch ‘filosofisch’ (fysisch zoals bij de voorgangers der sofisten) noch ‘sofistisch’, noch ‘Socratisch’ is. Zij is ‘sofron a.pistia’, verlicht ongelooft en mystiek tegelijk. Zo bij Euripides, zo bij Platon zelfs, hoewel heel anders.

-- Euripides van Salamis (-485/-406).-

K. Kuiper, *Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides (Bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven der Atheners ten tijde van Pericles)*, Haarlem, 1888, nog steeds 'n boeiend en degelijk werk, zegt dat de kritiek op de polytheïstische religie Euripides maakt tot 'n Bellerofontes, de twijfelaar, die hij in één van zijn drama's tot centrale figuur maakte (o.c., 247/249):

“ 't Is waar. Men zegt dat in de hemel goden zijn. - Ik zeg u: Neen, Zij zijn er niet. Tenzij de mens in trage dwaasheid steunen wil op oud gezag. Zie zelf eens toe: ik eis niet dat ge uw mening richt naar mijn beweren!

Ik zie dat vorstenwillekeur de meeste burgers plundert of hun 't leven neemt.

Ik zie hoe meened staten (poleis) ten verderve leidt en wie zo handelen, zijn gelukkiger, voorwaar, dan hij die, stil, in godsvrucht zijn dagen slijt.

Ik zie kleine steden, god vererend, slaafs geboeid door groter staten waar de goddeloosheid heerst, geboeid door kracht van wapenen.” (Fr. 288).

Bij die ellende voegt zich het ontbreken van iedere betrouwbare openbaring der goden, die ofwel volstrekt zedelijk goed behoren te zijn ofwel gewoon onbestaande zijn (wat betekent dat de mythische goden er niet zijn).

Gevolg van die radicale geloofscrisis, sedert de Sofistiek:

de mantiek, d.i. de zienersgave is niet goddelijke openbaring doch paranormale begaafdheid in de mens zelf (want Euripides gelooft aan paranormale begaafdheden: Cassandra, Kalchas, Teiresias zijn daar het bewijs van in zijn werken; o.c., 234vv.);

de fysiek en de sofistiek zijn zijn nieuwe levensbasis: Anaxagoras (de theologisch denkende mechanicist), Protagoras en Prodikos (de sofisten en Socrates zijn zijn vrienden. Benevens Anaxagoras is vooral Herakleitos met zijn wisselingsgedachte hem bekend. Doch

1/ de scepsis weegt sterk door: het denken verzandt in onzekerheid (logisch);

2/ de natuur wordt beheerst door 'machten' (onpersoonlijk en irrationeel gedacht) als Kupris (= Afrodite) en Artemis, doch deze niet als godinnen maar als godinnenamen voor eeuwige kosmische machten of polen tussen dewelke het leven heen en weer slingert, door en door orgiastisch (*E. Dodds, Fortschritts. ged.*, 108), niet rationeel, ook niet traditioeneel op te vatten, mysterieus; vergeleken bij die irrationele macht die, tegenstrijdig, de fuis doorvaart, is

a/ wat de Sofistiek denkt, 'dwaasheid' en

b/ wat de filosoof (hij weze fysieker of Socratieker) denkt, slechts tastend inzicht (fysisch irrationalisme)

3/ gevolg: het menselijk gedrag in de polis is door donkere boze aandringen gestoord (en zeker niet intellectueel zoals bij Socrates). –

“Een mengsel van destructief scepticisme met een niet minder destructief mysticisme”, zegt Dodds, o.c., 111, van Euripides' denken, dat vooruitloopt op latere mystische denkwijzen, die het klassieke rationalisme en intellectualisme terugdringen. Deze wijsheid wordt vooral

door vrouwenfiguren (Medeia, Hekouba, Elektra zijn bijna de enige denkende figuren) verkondigd. Dit maakt, aldus Dodds, o.c., 112, dat Euripides voor onze generatie een der meest sympathieke figuren is uit de ganse antieke literatuur.

A. di Nola, *La prière (Anthologie des prières de tous les temps et de tous les peuples)*,

Paris, 1958, pp. 348/349, biedt 'n uittreksel uit *Euripides' De Kretenzers*, waarin de Orfische liturgie ter sprake komt:

“O gij, geboren uit een Tyrische, zoon van Europa (de dochter van Foinix en Zeus), o koning van Kreta met zijn honderd steden, ik kom, na dat ik deze goddelijke tempel heb verlaten, die de cipressen van het eiland, gehakt door de stalen bijl, bedekken met balken, kunstig aaneengevoegd en nauwkeurig aangepast de ene aan de andere.

De reinheid is de wet van mijn leven sedert de dag dat ik ingewijd werd in de geheimen (mysteriën) van Zeus van het Idagebergte.

Na deelgenomen te hebben aan de (h)omofagiën (d.i. de ritus van het eten van rauw vlees om met de godheid één te worden), volgens de regel van Zagreus (d.i. de naam van Dionusos voor dat hij door de Aardzonen of Titanen werd verslonden; zie blz. 15/16 supra), die de vriend der nachtelijke tochten is, en, ter ere van de Grote Moeder, de fakkel van de berg te hebben gezwaaid, heb ik daar (d.i. in die mysteriën) op heilige wijze de dubbele naam van Koereet en Bakchant (die aan de optocht deelnemen) gekregen.

Bedekt met gewaden van een volmaakte witheid, vlucht ik de geboorte der stervelingen, benadert mijn hand niet het lijk dat men begraaft, en duld ik tussen mijn spijzen niets dat geleefd heeft.”

E. Eybon, *De religieuze beleving van de jongeman tijdens de Romeinse oudheid, in Onze Alma Mater* (Leuven), jrg 27 (1973): 3 (blz. 172/188), vermeldt de figuur van Hippolotos, die, omtrent achttien jaar oud, weigert de minnegodin Afrodite te eren en zich wijdt aan Artemis, de maagdelijk levende godin van de jacht, die de vrouwe van zijn gedachten en leven wordt en hem voortdurend, net Athena t.o.v. Odusseus in Homeros' *Odusseia*, toespreekt en begeleidt.

Hippolotos gaat ten onder aan de tegenstrijdige machten van Artemis en Afrodite, - op z 'n Euripideïsch. Maar dat religieuze model blijkt, later, in de Hellenistische tijd, navolgers te hebben gekend onder de jeugd.

Besluit: in volle klassieke vijfde eeuw is Euripides allesbehalve rein rationeel denkend. Hij is noch fysieker noch sofist noch socratieker:

“Het hele leven is smart en er is geen ophouden aan het verdriet. Maar het andere - wat dat ook zij - is kostbaarder dan het leven: het verbergt het omhullende duister in wolken. 'n Naamloos iets dat licht geeft over de wereld heen: duidelijk is dat wij ons ziek verlangen daarnaar (Hippolotos).

Socrates van Athene (-469/-399). –

Ch. Bühler / M. Allen, *Inleiding tot de humanistische psychologie*, Bilthoven, 1972, handelt over die zielkunde die, in 1962, o.l.v. Abraham Maslow, de naam ‘humanistische psychologie’, koos, om zich af te zetten tegen

1/ de gedragspsychologie en 2/ de psychoanalyse, 3/ als ‘derde’ macht.

Zij is die psychologie die past bij het Human Potentialities Movement in de USA (Beweging voor de menselijke mogelijkheden) en Sensitivity Training. Eén van de histo-rische wortels is Socrates (o.c., 24), doch existentialistisch geïnterpreteerd (o.c., 27vv.).

Inderdaad, de filosofie van G. Marcel, de katholieke existentiëdenker, werd ooit gekenmerkt als ‘socratisme’. Dit bewijst de actualiteit van deze begripsethiek, de stich-ter van het hoge intellectualisme.

Sedert Fr. D. Schleiermacher (1768/1834) stelt zich het probleem van de Xenofontische Socrates die burgerlijk ‘braaf’ is (vgl. E. Järisch, ed., *Xenophon, Erinnerungen an Sokrates* (Griechisch - Deutsch), München, 1962) en de Platonische die ‘n hoge, geniale geest is.

Een andere tweeledigheid inzake Socrates is z’n conceptualisme (begripsdenken: Nietzsche brandmerkt hem als “schoolmeesterachtig begripsmens”) en z’ n ethicisme (z’ n zedelijke bezorgdheid).

Vgl. W. Jaeger, *Paid. II*, 69ff. -- De terdoodveroordeling van Socrates door de rechtbank van vijfhonderd burgers steunt op

(i) bederf van de jeugd, (ii) verwaarlozing van de goden en (iii) invoering van nieuwe daimonia, als beschuldigingstitels.

Hetgeen 1/ op de misvattingen van het Atheense publiek (zie Aristofanes supra blz.

berust, alsook 2/ op kwaadaardige juridische drijfverij (die altijd iemand die onschuldig is, kan op gewetenloze wijze schuldig stellen). Hetgeen wijst op de problematiek die H. Kesters, *Kérygmes de Socrate (Essai sur la formation du message socratique)*, nl. het juiste overkomen van ‘n wijsgerige boodschap naar het publiek toe. Men denke aan de uitgesproken vijandschap van Platon’s oom Kritias (de sofist) die, antidemocratisch als hij was, alles deed om Socrates het zwijgen op te leggen.

- Socrates en de Sofistiek.

“Dat Socrates de eerste was die de sofisten met hun eigen wapens op hun eigen terrein bekampte, maakt zijn roem uit,” (O. Willmann, *Geschichte d. Ideal. I*, 359).

Ook V. Brochard, *Les sceptiques grecs*, 1969³, p. 20ss., zegt dat Socrates ‘fundamenteel dogmatisch’ is, maar met ‘sceptische inslag’. Wat ook Willmann onderstreept. ‘Wetenschap’ is voor hem niet fysiek (“Dat gaat het menselijk verstand te boven. God onttrekt dat aan onze ogen”) doch ethiek, maar dan zo dat de praktische belangstelling groter is dan de theoretische (wat typisch sofistich is). Zijn methode, om die ethische wetenschap op te bouwen, is

ironie (“Wat ik het best weet, is dat ik niets weet”) en

wat Platon later heette dialectiek, d.i. discussiërenderwijze begrippen ontleden, wat Socrates vaak haarklieverig en retorisch doet.

Weerom ‘n sofistich trek.

(A) Teleologie. -

Teleologie is het ter sprake brengen van telos, finis, doel. Welnu, in de lijn van Anaxagoras van Klazomenai (blz. 34 supra) en Diogenes van Apollonia (de Neomilesiër, die onder Anaxagoras' invloed de lucht(ziel), die het beginsel van alle zijnden is, als met doelgericht verstand begaafd opvatte; vgl. blz. 40 supra), stelt Socrates het telos of doel (bestemming) van het leven centraal.

1/ Anaxagoras en Diogenes beweerden dat de fisis als geheel (universeel) doelgericht was door de nous of Heelalverstand;

2/ Socrates zegt dat de menselijke fisis (particulier), met haar lichaam en haar ziel, ingericht is door een goddelijke pronoia, providentia, voorzienigheid, en zo doelgericht.

Socrates' fysiek. –

Socrates was, net als de sofisten, erg fysiek afgekeerd. Doch heeft ook hij, net als de sofisten, een fysiek: de wereld is, volgens hem, zo ingericht dat alles tot nut en welzijn van de mens strekt en wel door 'n goddelijk verstand. Veel verder dan dat gaat zijn fysiek niet, maar het is iets essentieels, nl, die teleologie, dat finalisme, dat strijdt met Demo-kritos die de atoma door louter toeval 'gestuurd' (als dat nog stuurkunde is!) ziet (blz. 36/37 supra).

Socrates' ethiek - politiek. –

Negatief. - Tegencultureel ingesteld predikt hij een ideaal van autarkeia, zelfgenoegzaamheid. Zijn stadsgenoten zetten zich in voor bezit, aanzien en levensgenot. Hij, daarentegen, komt eens op de agora met haar rijkdom aan koopwaren en roept uit: "Hoeveel is er toch dat ik niet nodig heb!". Dit heeft ergerlijk op z'n medeburgers ingewerkt.

Positief. - De mens behoort alle krachten in te zetten voor:

a/ ethische doelstellingen: de ziel in hem, haar innerlijkheid en haar doelgerichtheid, is beslissend; met die ziel de aretè, virtus, deugd, niet Homerisch of sofistich doch ethisch, nl. het gedrag dat objectieve normen getrouw is en dat de verworven eigenschap van de ziel behoort te worden; die deugd(elijkheid), d.i. geschiktheid om geluk(zaligheid) te verwerven, is drievoudig :

1/ rein ethisch (gewetensvol) - en dan is zij zedelijke goedheid;

2/ wettelijk (juridisch) - en dan is zij gerechtigheid;

3/ religieus (godgelovig) - en dan is zij vroomheid; de deontologie of plichtenleer van Socrates vloeit uit die drieledigheid voort;

b/ politieke doelstellingen: alleen zo' n deugdelijk mens is geschikt als stadsstaatsburger, want hij alleen gehoorzaamt aan de positieve wetten (nomos) van de polis en sticht polisharmonie. -- Die ethisch-politische boodschap (kerugma) was het resultaat van Socrates' 'Gefühl einer Mission' (Nietzsche).

- Theologie.-

Max Scheler (1874/1928) in zijn conformiteitssysteem zei dat wijsgerig denken niet de grondslag is van religie doch in zijn resultaten 'conform' (isomorf, gelijkvormig, overeenkomstig) kan zijn met religie. Anders dan de Sofistiek is Socratiek religieus: dieper gelegen

dan de positieve wetten van de polis, die mensenwerk (thesis) zijn, zijn daar de ongeschreven en dus in de fisis of wezensaard zelf gelegen goddelijke wetten, die het heelal en de mens erin doelrichtend beheersen.

Reeds Herakleitos (blz. 28 supra), ja, alle fysiekers, in de grond, benadrukten in hun socio- of poleomorfe natuuropvatting die dieper gelegen goddelijke wetten (die slechts de wijsgerige formulering zijn van wat Homeros en Hesiodos mythisch verkondigden als de door Zeus, de Alvader, gestichte heelalorde). - Wat de Sofistiek die niet-conform dacht, verwaarloosde.

(B) Methodeleer. –

De teleologie, ethisch begrepen, is het doel.

1/ Het middel:

De dialectiek, die met haar eironeia, ironie, het overtuigend bewijs tracht te leveren van het feit dat de mens (Socrates, zijn gesprekspartners) onwetenden zijn: **a/** zowel het gevestigde weten der Helleense traditie **b/** als het nieuwe weten der Sofistiek zijn voor hem schijnweten, waaruit de dialexis, de samenspraak, verlost, dank zij twijfel. Deze socratische twijfel was gemeend: “Ik zoek pas betrouwbaar met u wat wij voor ogen hebben, omdat ik zelf niet weet.” (Charmides). –

In de crisissfeer van die dagen moet die methodische twijfel tot misverstand hebben geleid. “Socrates heeft de glanzende instinctzekerheid van de Griekse mens met betrekking tot het leven en zijn ordening vernietigd”, aldus F. Nietzsche. Dat is slechts zeer gedeeltelijk juist, want **a/** de verdeeldheid der wijsgeren en vooral **b/** de relativisering der sofisten had reeds grondig die instinctieve zekerheid aangetast.

2/ Het middel, ditmaal positief, in die dialexis gelegen, is de maieutiek (vroedvrouwkunst) die de epagogè, inductio, inductieredenering, is gericht op begripvorming en begripsdefinitie. Dit is het conceptualisme van Socrates.

-- Maieutische methode.--

Deze heuristiek (vindingskunst) laat de gesprekspartner zelfwerkdadig meezoeken (de vroedvrouw is slechts subsidiair, hulpverlenend), en dit volgens een schema dat regelmatig terugkeert: het ironische niet-weten is uitgangspunt; inductief gaat men

1/ hetzij van concreet voorbeeld (applicatief model) naar abstracte definitie (regulatief model) **2/** hetzij omgekeerd. Inderdaad,

a/ methodisch niet-wetend ondervraagt Sokrates de andere:

b/ antwoordt deze met ‘n algemene definitie, dan toetst Socrates deze aan concrete gevallen, antwoordt hij met ‘n concreet geval, dan werkt hij het algemene begrip los.

1/ Epistemologie, ‘Wetenschap’ is **a/** zintuiglijke ervaring **b/** ware mening **c/** verantwoord waar oordeel (Theaitetos).

2/ Ethiek:

‘Deugd’ is **a/** goed stadsstaatsbestuur (manlijk), **b/** degelijke huishoudkunst (vrouwelijk), **c/** iets anders (kind, ouderling), waarbij de enige alle soorten omvattende deugd niet ter sprake komt (Menon). - ‘Rechtvaardigheid’ is **a/** het bestaande recht van Athene eerbiedigen (reflexief), **b/** het recht

van Sparta doen eerbiedigen (transitief); het begrip (horos, conceptus) ‘gerechtigheid’ kan dan ook in een wezens- of natuurbepaling (horismos, definitio, definitie) als volgt worden samengevat: “rechtvaardigheid is het recht in de polis hetzij eerbiedigen hetzij doen eerbiedigen” (zelf = wederkerig of reflexief; de anderen = overgankelijk).

3/ *Religie*: –

De *Platonische dialoog Euthufren* toont ons situatief hoe de dialexis verliep: Socrates is aangeklaagd wegens a.sebeia, onvroomheid. In Athene nu is een waarzegger Euthu-fron: dagelijks werkt hij, met grote zekerheid, met begrippen als eu.sebàs / a.sebès (vroom/ onvroom), hosios/an.(h)osios (toegelaten/verboden).

Socrates, voor wie alle overgeleverde niet-onderzochte woorden schijnweten zijn, vraagt aan Euthufren wat die woorden nu juist betekenen.

De waarzegger zegt dat hij zijn eigen vader aanklaagt wegens moord, - waarop Socrates, ironisch, vraagt of hij er wel zo zeker van is dat hij vroom handelt; wat is ‘vroomheid’?

Eerste antwoord van Euthufren is “Doen zoals ik, nl. naar mythisch voorbeeld”. Inderdaad, in Hesiodos’ theogonia komt Kronos, de zoon van Ouranos, tegen z’ n vader in opstand. Zeus, zoon van Kronos, op zijn beurt, komt in opstand tegen z’ n vader: naar die goddelijke ‘nomos’ (wet, gedragsregel) handelt Euthufren. Socrates toont het foutieve in Euthufrens antwoord: het is maar één type van vroomheid.

Tweede antwoord: “Vroom is wat de goden welgevallig is”, - wat inderdaad een algemene denkinhoud bevat toepasselijk op alle mogelijke gevallen. - Is die algemene bepaling nu geldig? Euthufren antwoordt: “dat alle goden het erover eens zijn dat onrechtmatig doden straf eist”.

Socrates verplaatst de vraag: zo algemeen gesteld is Euthufrens antwoord juist; de vraag is: “Welk doden is onrechtmatig?”. Waarop Euthufren antwoordt dat het antwoord daarop onbewijsbaar is in weinig woorden.

Socrates geeft dit toe, maar hij gaat verder in op ‘vroom’ en verbetert de bepaling: “Vroom is het aan ALLE goden welgevallig”. Dit, om het Helleense volksgeloof en zijn toevalligheden (de ene god is het oneens met de andere) uit te schakelen.

Opnieuw verbetert Socrates de bepaling: het feit dat men in de smaak der goden valt (welgevalligheid) is niet het wezen (ousia, essentia; de natuur) doch slechts pathos, accidens, bijkomstigheid. Het theofilès, godwelgevallig, is niet het hosion, vrome.

Het vrome is wel een soort dikaion, iustum, rechtmatigheid: rechtmatig is onder meer vroomheid, doch het is meer dan dat (vgl. later Aristoteles’ onderscheid tussen geslacht (rechtmatig) en soort (vroom) op grond van een soortelijk verschil).

Dit leidt tot een derde bepaling: “Het vrome is dat deel van het zedelijke dat uitstaans heeft met therapeia, servitium, dienst, der goden”. Wat is nu ‘dienst’? Euthufren weet het niet. Wat leidt tot Socrates’ voorstel: “Vroomheid is kennis, en wel van het vragen en geven aan de goden.” Op het einde heeft Euthufren geen tijd meer. Socrates is teleurgesteld.

Men ziet dat Socrates streng het VELE, d.i. singuliere en / of particuliere, van het ENE, d.i. het algemene of universele, onderscheidt: **1.** zo b.v. waar Euthufron op zijn eigen voorbeeld van vroomheid wijst als antwoord op de wezensvraag; **2/** zo waar Socrates het vrome (particulier) een ‘deel’ (pars, meros) van het zedelijke (dikaion, rechtmatige) heet.

Meteen is duidelijk dat de ep.agogè, inductio, veralgemening, inzake goed, gerecht, vroom niet tot hetzelfde soort algemeenheid leidt als inzake louter fysische werkelijkheden:

1/ een natuurwet, buiten de mens, omvat streng, al het particuliere en singuliere; **2/** de zedewet, in de polis omvat ook al het particuliere en singuliere, doch hier beheerst het universele niet zo nauwsluitend het particuliere en het singuliere, doordat **1/** onwetendheid en **2/** onwil (die voor Socrates’ intellectualisme herleidbaar is tot onweteken. –

Dit brengt met zich dat de ontleding van het gedrag (dat van Euthufron b.v. of van de goden) slechts benaderend het universele blootlegt. M.a.w.:

a/ handelden ALLE mensen volgens de zedewet, dan zou de analyse van het gedrag der mensen reine inductie zijn, zoals in de buitenmenselijke natuur;

b/ doch, zoals de sofisten hadden duidelijk gemaakt, de menselijke natuur bevat thesis, (collectief;) nomos, (productief;) technè, die afwijking met zich brengen. –

Indien Aristoteles schrijft: “(Socrates) beschouwde de zedelijke dingen met verwaar-lozing van de natuur als geheel. In die zedelijke dingen zocht hij to katholou, het algeme-ne, en richtte zijn denken op begripsbepalingen,” (*Met I: 6*), dan is die natuurverwaarlo-zing blijkbaar gesteund op het inzicht dat buitenmenselijke natuur en menselijke natuur verschillen door de eigen inbreng; (thesis, nomos, technè) van de wetende en willende mens zelf. –

Indien de dialexis, samenspraak van maieutische aard, meermaals op een onbevredigend antwoord uitloopt, dan is dit het fallibilisme of feilbaarheidsbesef inzake menselijke werkdadigheid, dat werkt:

de mensen wijken af van de zedewet;

het onderzoek wijkt af van de waarheid. Daaraan beantwoorden de verbeteringen en de opvoedbaarheid als cybernetisch correctief.

Besluit: “Dit Socratisch ‘intellectualisme’ is voor de hele verdere antieke ethiek kenmerkend: wanneer b.v. later, in de leer der Stoiekers, aan de ‘wijze’ (wetende) zonder meer de kenmerken van het goede, het gerechte (rechtmatige), het vrome worden toegekend, dan berust dit tenslotte op Socrates’ opvatting dat deugd weten is.” (*E. Järisch, ed., Xenophon, Erinnerungen an Sokrates, München, 1962, S. 346*).

Opm.: - Was het metron, mensura, maat(staf) of norm, voor Protagoras de mens, voor Socrates **1/** die mensgericht is, **2/** is dat het goede, gerechte en vrome op zich, d.i. onafhankelijk van de mens. Dat goede (ethisch), rechtmatige (politisch) en - vrome (religieus) op zich is iets goddelijks.

Opm. - Socratische mystiek. –

Euripides is transrationeel, ja, irrationeel (in die zin dat hij het onzinnige in de fisis benadrukt, nevens het mantische); Socrates is ook transrationeel, doch niet irrationeel (voor hem is de fisis doelgericht door de godheid). Hier stelt zich de kwestie van het daimonion.

A/ Volgens Xenofon,

Herinn. I: 2, offerde Socrates aan de goden, vaak bij hem thuis, vaak op de publieke altaren van de polis. Ook stak hij niet weg dat hij zich met mantiek, voortekenduiding, ophield, want hij placht te zeggen dat to daimonion, het daimonion, hem sèmainein, tekens gaf. Hij stelde dit tegenover de praxis van gehoor te geven aan vogelvlucht-, godsspraak-, zinnebeelden- en offersduiding, omdat de duiders zelf weten dat het de goden zijn die doorheen die uitwendige tekens richtlijnen geven. *In IV:* 8, 5, staat dat Socrates ondervond dat het daimonion ertegen was toen hij, eens beschuldigd voor het gerecht, zijn verdediging overdacht. - Socrates gebruikt steeds het enkelvoud, en dit **1/** in de zin van ‘het goddelijke’, **2/** maar dan zo dat dat goddelijke zich, in zijn binnenste, paranormaal laat horen door een persoonlijk daimonion dat tekens geeft.

B/ Volgens Platon,

Apologia 31d, wordt dit als volgt beschreven: “Iets kan vreemd voorkomen. Hoe komt het dat ik, terwijl ik, hier en daar aan iedereen afzonderlijk raad gevend, mij met zowat van alles bezig houdend, niet publiek durf te handelen, tot het volk te spreken of aan de polis raad te geven?”

Dat komt - zoals gij mij reeds vaak en op vele plaatsen hebt horen verklaren - doordat mij iets goddelijks als ‘n daimonion ten deel valt. Dat is iets dat mij sinds mijn kinder-jaren bijhoudt, een stem die, wanneer het zover is, mij altijd belet te doen wat ik zou willen doen doch mij nooit tot iets aanzet. Dat is het wat mij belet aan politieke zaken te doen.”

M.a.w. gedurende heel z ‘n levensloop, dank zij een hemelse gunst, liet zich een waarzeggende innerlijke stem horen, die, volgens Platon, alleen belettende richtlijnen geeft, volgens Xenofon ook aanmoedigende.

Wat betekent dat het Socratische intellectualisme allesbehalve uitsluitend staat tegenover mystiek.

Wat opvalt echter is dat deze mystiek ‘klassiek’ is: immers **1/** de Pythia te Delfoi komt in vervoering als zij godsspraak doorgeeft, **2/** terwijl Socrates heel rustig, zelfbeheerst, vervoeringsvrij, hoort wat de stem hem ingeeft. Dat zijn twee verschillende types van ingeving; archaisch en klassiek.

Opm.: - Onder de Hellenen gold ‘n oude spreuk: “Gezondheid is het hoogste goed voor de sterflijke man; het tweede is schoonheid; het derde is eerlijke rijkdom, het vierde, het leven met de zijnen genietend doorbrengen.”

Als men ziet wat Socrates voorstond, dan is hij, in de grond niet minder revolutionair als de sofisten doch anders.

De kleine Socratikers (Socratici minores).

Socrates heeft twee soorten leerlingen, eenzijdige en veelzijdige. Eerst de eenzijdige. Dezen vervallen in twee strekkingen ten gevolge van de twee aspecten van zijn denken.

(A) De dialectiekers. - Twee tendensen.

(A)1. De Megariëkers (School van Megara).

Eukleides van Megara (+/- -400) zet de traditie van Parmenides en Gorgias voort (Eleatisch immobilisme): de zintuigen vatten slechts het niet-zijnde; het verstand vat, betrouwbaar, het zijnde. - Eukleides, aansluitend aan Socrates (en Platon) aanvaardt begrippen (ideeën); hij stelt vooral de zgn. transcendentale of ontologische begrippen in het licht: het ene en het ware van Puthagoras, het zijnde en het goede van Platon; - hetgeen het volgende wil zeggen: het zijnde (dat alomvattend of transcendenteel) is is één (d.i. het hangt samen als 'n stelsel), waar (d.i. het beantwoordt aan denkinhoud die werkelijkheidsgetrouw is), goed (d.i. het is waardevol, degelijk).

Eukleides, als Eleaat, discrediteert, in Zenon's zin, het niet-zijnde of zintuiglijk waarneembare, door uit het ongerijmde te redeneren. Dit leidt tot twee merkwaardige denkvormen:

(a) Euboulides van Miletos

Euboulides sticht de verfijnde vorm van dialexis, de eristiek of twistgesprekredenering. Het beroemdste voorbeeld is ho pseudomenos, mentiens, de leugenaar: "Epimenides beweert dat alle Kretenzers leugenaars zijn. Welnu, Epimenides is zelf Kretenzer. Dus liegt Epimenides.- Indien Epimenides liegt, dan is zijn bewering: "De Kretenzers zijn allen leugenaars" ook een leugen. Dus zijn alle Kretenzers niet leugenaars. --Doch, indien dit waar is, dan is ook Epimenides geen leugenaar. Maar dan is zijn bewering "Alle Kretenzers zijn leugenaars" waar. Enz." Men ziet dat deze Megarische redenering een bijkomstigheid verwacht met het wezen.

(b) Filon, de Megariëker,

Filon sticht een niet-aristotelische redeneerkunst ("Megarische logica" geheten). G. Jacoby, *Die Ansprüche der Logistiker auf die Logik und ihre Geschichtschreibung*, Stuttgart, 1962, S. 77/88, geeft de zgn. 'waarden' - tafel aan die van Filon de Megariëker komt:

- 1/ Wanneer het dag is, schijnt de zon (voorzin: waar; nazin: waar);
- 2/ Wanneer de aarde vliegt, heeft de aarde vleugels (vz.: vals; nz.: vals);
- 3/ Wanneer de aarde vliegt, bestaat de aarde (vz.: vals; nz.: waar);
- 4/ Wanneer de aarde bestaat, vliegt de aarde (vz.: waar; nz.: vals).

De 'implicatie' die hier werkt, is grondig verschillend van die van het Aristotelische syllogisme:

1/ bij Aristoteles is de formulering analytisch (indien, dan), gesteund op de begripsinhouden en hun verhoudingen;

2/ bij Filon de Megariëker is de formulering retorisch: een soort inductie die let op waar of vals karakter van oordelen (niet van begrippen) en dit theorieeloos. - De Stoiekers hebben zich daaraan geïnspireerd. Ook de moderne logistiekers.

Samengevat: de Megarische filosofie omvat (i) een retorische logica, ja ‘n sofistieke eristiek, nevens ‘n begripsleer in Socrates’ geest, maar Eleatisch; (ii) een Eleatische fysika; (iii) een Socratische ethica.

(A)2. De Elisch - Eretrische school. –

Faidon van Elis (-417/...), later Menedemos van Eretria (-319/-265). Zij stichten een soort dialectische kritiek.

(B) De ethiekers. - Twee tendensen.

(B)1. De Paleokuniekers (Oudere kunische school).

1/ Antisthènes van Athene (-455/-360),

Antisthènes was leerling van Gorgias, de sofist, en Socrates, onderwerpt de wetenschap (dialectiek, fysiek) aan de ethiek.

Logiek: “Het paard loopt” is ‘n oordeel dat, volgens Antisthenes ongerijmd is, want “paard zijn” en ‘lopen’ verschillen al te veel. Later zal Stilpon de kunische Mega-rieker dit herhalen.

Fysiek: Eleatisch (zijnde is waar; niet - zijnde (d.i. zintuiglijke wereld) is onwaar.

Ethiek: het tegenculturele zelfgenoegzaamheidsideaal van Socrates wordt doorgezet tot cultuurpessimisme. Dit blijkt b.v. uit zijn uitspraak tegen Kuros, de Perzische vorst: “Hebt gij niet vernomen, Kuros, dat het het lot is van de koning, goed te handelen en toch slecht befaamd te zijn?”: - Het onderscheid “volgens natuur (kata fusin)/ volgens wet (kata nomon)” past hij toe op de theologie: volgens de natuur is er maar één god, volgens de wet (gewoonterecht van de volksgodsdienst) zijn er vele goden.

2/ Diogenes van Sinope (-400/-325)

Diogenes zet dit anticulturele aspect radicaal door. Zijn vader en hij werden ooit beschuldigd van muntvervalsing (met ballingschap). Hij leefde in uiterste armoede, - daarin vergelijkbaar met de hippies. Zijn ethiek-politiek is merkwaardig: zij steunt immers op het sofistiek onderscheid “fusus/thesis”. De fusis (het natuurlijke in de mens en de polis) is minimaal; de thesis (het door de mens ingevoerde) is maximaal.

De geluksdefinitie vloeit daaruit voort: geluk bestaat daarin dat men slechts aan zijn natuurlijke behoeften voldoet en wel volgens het economie- of spaarzaamheidsbeginsel. Daarom behoort de economische infrastructuur zo minimaal mogelijk te zijn (zelfgenoegzaamheid van Socrates) Daarom askèsis, ascese (versterving), d.i. het lichaam vooral wennen aan minimale behoeften. Ook inspanning minimaliseren: gemaksethiek. “De armoede leert. Zij voedt onwillekeurig op tot wijsbegeerte, want de armoede dwingt door de macht van wat is in feite, tot datgene dat de wijsbegeerte tracht te bereiken door woorden.” Aldus Diogenes.

An.aideia- of schaamteloosheidsleer.- “Wat natuurlijk is, kan nooit schaamtelijk zijn”. Daarvandaan zijn bijnaam ‘kuon’, de hond (‘n door de Hellenen veracht dier).

Gevolg: alle welvoegelijkheid is pure thesis, menselijke uitvinding, want niets is ‘onrein’ en dus mag al wat fusis is, in het openbaar gedaan worden.

Communisme. -

De gevestigde orde der polis werd radicaal als thesis, willekeurig mensenwerk, opgevat. Gevolg:

1/ de eros werd tot vrije liefde en het huwelijk en het gezin in de commune (met vrouwen- en kindergemeenschap) - zie ook Platon - opgelost (denk aan de hippiecultuur onder dagen; aan de voorlopers ervan);

2/ de polis werd tot 'n libertaire (de individueel-schaamteloze vrijheid vooropzettende) verzameling, zowel naar binnen (commune) als naar buiten (kosmopolitisme). –

Drie cultuurbewegingen ontwikkelen zich uit het kunisme (Lt. cynisme):

1/ de hedonische kuniekers, vanaf Bion van Borustenes (-300/-250);

2/ de Stoa (vanaf -300);

3/ de Neokuniekers, onder de Romeinse keizers, die, als rondreizende predikanten (retoren), met staf en buidel, ongeschoren en in lompen, veel weerklank en aanhang vonden, - dit van de eerste eeuw tot en met de zesde eeuw na Christus (bedelfilosofen - retoren).

(B)2. De Kurenaiekers.-

Totnogtoe was Elea, via Gorgias en Socrates invloedrijk. Doch nu ook Herakleitos via Protagoras en Socrates: Aristippos van Kurene (-435/-360) bepaalt het geluk hedonisch (blz. 49 supra). “Het telos, doel, is iedere eenvoudige lustgewaarwording.

De som ervan, of zij nu voorbij zijn of nog te verwachten, maakt het geluk uit. De eenvoudigste lustgewaarwording is om zichzelf het nastreven waard; het geluk (als zaligheid) echter niet. (...) Indien wij lust gewaar worden, zoeken wij niet verder en wij vermijden niets zozeer als haar tegendeel, de onlust.” In de logica is Aristippos sens-(ual)ist: alleen zintuiglijke ervaring verschaft kennis. Wat het begripsintellectualisme van z' n leermeester Sokrates natuurlijk tegenspreekt.

Theodoros de Kurenaieker

Theodoros zet dit door tot permissieve ethiek. ‘Permissief’ is “alles toelatend”, onder gegeven voorwaarden is er niets dat niet toegelaten is, want een daad is af te meten aan naar gevolgen (hedonisch pragmatisme: het resultaat als genot of ongenot verstaan telt). Natuurlijk zijn voor Theodoros godheid, goden onbestaande.

Twee cultuurbewegingen ontwikkelen zich uit het kurenaïsme:

1/ in de school gesticht te Kurene heeft Aristippos menig aanhanger;

2/ het Epikoerisme werkt de lustethiek verder uit.

Nabeschouwing. - V. Brochard, *Les sceptiques grecs*, Paris, 1969, p. 20, bekritiseert Hegel (1770/1831) die vindt dat Socrates niet als een paddenstoel uit de grond rees, maar in volkomen voeling met zijn tijd, die een sofistieke tijd was, bleef.

Zoals een sofist, aldus Hegel, verwaarloost hij de fysiek en plaatst zich op subjectief standpunt. - Brochard vindt dat overdreven, ja, onwaar. En toch is er iets, nl.

1/ het misverstand dat Socrates, zelfs bij zijn leerlingen, stichtte.

2/ om niet te spreken van de veelduidigheid van ieder denker. Deze dubbele reden verklaart de onderlinge tegenstrijdigheid der socratiekers.

De grote Socratiekers (Socratici maiores): Platon, Aristoteles.

Platon en het oudste platonisme (de Oudere Academie).

Platon van Athene (-427 / -348/7) werd geboren uit een oude, rijke, politisch invloed-rijke familie van aristocratische positie. De kalokaigathia, de schone en deugdelijke eigenschappen, die de oude homerische paideia bij de jonge aristocraat ontwikkelde, waren dan ook voor hem

1/ gymnastisch met spel en jacht inbegrepen, en

2/ musisch (wat kennis van Homeros en Hediodos en andere oudere dichters alsook fluitspelen en zingen omvatte) te ontwikkelen.—

Zijn wijsgerige vorming:

a/ omvat contact met Heraklitiëische (via z'n leraar Kratulos) en Eleatische fysiek en met pythagoreïsche wiskunde. **b/** Doch ook de Sofistiek werd hem, natuurlijk, bekend: denk aan Kritias, zijn familielid. **c/** De derde en beslissende denkerinvloed is, in -407, zijn ontmoeting met Socrates, de anti-sofist en a-fysieker, waardoor de juiste levenswijze in de polis, voor Platon, centraal werd (Socrates was toen 37 jaar).

Dit eerste gedeelte van Platons leven eindigt in -399 met de dood van z' n leermeester door de gifbeker. Waarop Platon Athene verlaat en naar Megara trekt, bij een leerling van Socrates, nl. Eukleides de Megariër (vgl. blz. 87 supra).

Het tweede gedeelte van z' n leven begint met reizen naar Egypte en Kurene (dit laatste, het land van Theodoros van Kurene, wiskundige (-470/60/ -390/80), die te Athene gewerkt heeft en die leermeester is van Platon's vriend,

Theaitetos van Athene (-415/-368). In -388/7, reist Platon naar Groot-Griekenland en Sicilië: hij ontmoet er Archutas van Taranton (Tarentum) en Filolaos van Kroton, Pythagoreërs, alsook Dionusios I, tyrannos van Surakoesai (Syrakuse; -405/-367).

De zwager van de alleenheerser, Dion, wordt overtuigd aanhanger van Platon's filosofie. Overigens, de tiran omgaf zich met wetenschappers en techniekers, waardoor vele Pythaloreërs aan zijn hof waren, onder wie er een het eerste effectief geschut uitvond dat tegen de Karthagers werd gebruikt.

In -367 ontbiedt Dionusios II, daartoe aangezet door Dion, Platon als raadgever, - hetgeen mislukt omwille van de filosofische en o.m. communistische politieke voorstellen van Platon (die o.m. in zijn *Politeia* staan). Dit loopt uit op 'n geschil waarbij Dion verbannen en Platon ongewenste gast worden. Dit belet niet dat in -361 Dionusios II, Platon voor de tweede maal ontbiedt, terwijl Dion verbannen blijft.

Ondertussen heeft Platon in -387 de Akademeia, academia, Academie, gesticht, enigszins naar het model der Pythagoreërgemeenschappen. De naam komt van Akadèmos, 'n heros die daar kultueel vereerd werd.

Daar werden propaedeutische vakken gegeven (arithmetiek, geometrie, harmoniek (muziek) en astronomie,- alsook de sofistieke vakken). Deze leidden in tot de filosofie, die in gespreksvorm en sterk aporetisch (op vragen uitlopend) beoefend werd. Leon en Theudios van Magnesia, Eudoxos van Knidos, Theaitetos

deden er aan vorsingswerk en gaven er les.

1/ In de lijn van Hippokrates van Chios (-470/-410) zie blz. 28,31 supra - die een boek schrijft; 'Stoicheia' (Elementa, Elementen),

2/ schrijven ook Leon en Theudios van Magnesia, in Platon's tijd, in nauw verband met de Academie, 'Stoicheia' d.i. 'n leerboek van wiskunde. Men neemt aan dat wanneer, later, Aristoteles wiskundige uitspraken aanhaalt, dat zij uit het leerboek van Theudios komen, dat tussen de vijftig en de zeventig jaar

3/ voor de 'Stoicheia' van Eukleides van Alexandrië (+/- -300) geschreven werd en waaruit deze ontleend heeft, net als, uit dat van diens voorgangers. Op blz. 30/31 supra is gezegd dat de posteleatische fysiekers (Empedokles, Anaxagoras, Leukippos en Demokritos, die de weg van het mechanicisme opgingen) en wiskundigen als uitgangspunt hadden: "De eenheid (Parmenideïsch opgevat) is ondeelbaar; de veelheid (Hera-kliteïsch opgevat) is de som van meer dan één eenheden".

Doch, om dit laatste staande te kunnen houden tegenover Parmenides' ontologisch monisme (d.i. de bewering dat er slechts één zijnde is, terwijl iedere veelheid schijn is), was er toentertijd maar één uitweg: de eenheid als fisis (en wel zijnde) aanvaarden; de veelheid als thesis, pure 'stelling', vooropstelling; opvatten en dus wiskunde bedrijven louter 'thetisch' (positief, en wel louter redenerend zonder met de werkelijkheid rekening te houden, in een pure wiskundige 'wereld',- iets waarbij Zenon van Elea had op weg gezet door zijn louter redeneren).

Vgl. F. Krafft, *Gesch. d. Nat.*, I, 322, 326, 330. Platon en z' n Academie hebben veel bijgedragen tot die louter redenerende wiskunde (die daardoor sterk verschilde van de oud-Pythagoreïsche die fysiek was). –

In alle geval, behalve wiskundigen, heeft de Academie vele wijsgeren en politiciers voortgebracht. Zij werd in +529 door keizer Justinianus gesloten (en heeft dus meer dan negenhonderd jaar bestaan).

E. Horneffer beweerde ooit dat Platon die denker is die, aan Atlas gelijk, het ganse Europese denken draagt. A. Whitehead omschreef de ganse westerse filosofische traditie als "a series of footnotes to Plato". E. Gilson heeft gezegd dat men filosofeert in de mate dat men platonizeert.

Platonisme. a/ de leer van Platon is problematisch: zoals Konrad Gaiser, *Platons ungeschriebene Lehre (Studien zur systematischen und geschichtlichen Begründung der Wissensehaften in der platonischen Schule)* zegt, verkondigt Platon in z' n dialogen geen wijsgerige leer stricto sensu (hij staat sceptisch tegenover het woord, althans het geschrevene); z' n leer gaf hij slechts mondeling door:

b/ Toch schetst C. de Vogel, *Plato (De filosoof van het transcendente)*, Antwerpen, 1968, te recht de hoofdlijnen ervan: (i) - de ideeënleer, in verband overigens met de anamnèsis of herinneringsleer (de ziel heeft ooit, voor haar leven in deze wereld der verandering (ontstaan/vergaan), de ideeën rechtstreeks geschouwd) en de zieleleer (onsterfelijkheid, wedergeboorte, liefde); (ii) de grondige

toetsing van de ideeën-, herinnerings- en zieleleer; - de invoering van de indelings- en zijnssoortenleer (het zgn. beschrijvend Platonisme), waarin de ideeën als ‘n netwerk van denkinhouden ontleed (analysis) worden, - de polisleer en ‘n soort fysiek (van de Timaios).

- Platonisme en Orfisme, resp. Zoroastrisme.

1/ E. Dodds, *Fortschrittsg.*, 147/150, houdt het voor onbetwistbaar dat bepaalde religieuze tradities die met Orfisme (en Pythagorisme) samenhangen, Platon's religie en daardoor ook zijn wijsgerig denken wezenlijk hebben beïnvloed. Dodds is er zelfs van overtuigd dat Platon (zoals reeds von Wilamowitz voorstond), in de periode dat hij zijn dialoog ‘Gorgias’ schreef, ‘n soort religieuze, bekering doorleefde (+/- -393/2).

2/ Of (zoals Jaeger, Reitzenstein, Bidez, Cumont beweren) Platon, later dan, het Perzische Zoroastrisme leerde kennen, - wat dan ‘n tweede religieuze bekering zou betekenen, - beantwoordt Dodds als volgt:

Er zijn stevige gronden om aan te nemen dat sommige inlichtingen over de Perzische religie van Zarathoestra (Gr.: Zoroaster) Platon toegankelijk waren, want, enerzijds, prijkt de naam van ‘n Chaldeër op de lijst der leerlingen van de Academie (toen Platon reeds oud werd) en, anderzijds, is daar Platons vriend, Eudoxos van Knidos (-408/-355), de schitterende wiskundige, sterrenkundige en geograaf, die het Zoroastrisme als “de waardevolste onder de filosofische strekkingen” hoogschatte en die misschien Platon beschouwde als ‘n wederbelichaming van Zoroaster. In alle geval:

a/ Zoroaster wordt in de dialoog *De grote Alkibiades* (122a) vernoemd;

b/ Aristoteles en andere Academiekers stelden belang in Zoroaster. - Twee aspecten van het Platonisme zijn vormgelijk met Oosterse religie:

1/ het dualisme en **2/** de astrotheologie (de grote betekenis van zon en hemellichamen). **ad 1/** Doch Platon's dualisme is nooit Zoroaстрisch: Platon neemt, als tegenvoeter van het Goede (God), niet ‘n soort tegengod of daimon, die opzettelijk het kwade (ethisch, eudemonisch) kiest, aan;

ad 2/ hemellichamenverering is niet specifiek Chaldeïsch:

Sofokles (de dramatieker) vernoemt filosofen die de zon “voortbrenger van goden en vader van alles” heten;

Socrates aanbad de zon; dit

terwijl b.v. Anaxagoras gerechtelijk vervolgd werd omdat hij de zon een (vuur)steen heette.

Ja; Alkmaion van Kroton (zie supra blz. 45; +/- -500), de Pythagoreër en geneesheer, had beweerd dat de sterren, doordat zij steeds bewegen, levend moesten zijn en, als levende wezens, goden waren.

M.a.w. Platon had daarvoor geen ‘barbaarse’ (niet-Griekse) bronnen nodig. - Wat Dodds wel beweert, is dat Platon de deur voor de astrologie geopend heeft. Doch dat Platon Zoroastriër was, lijkt grondig niet bewezen. –

Over Zoroaster: vgl. *P. du Breuil, Zarathoustra et la transfiguration du monde*, Paris, 1978, dat de recente stand van zaken uiteenzet (du Breuil is overigens bewonderaar van Zoroaster).

Doch daarmee is de vraag niet helemaal beantwoord. *M. Vermaseren, Mithra, ce dieu mysterieux*, Paris / Bruxelles, 1960, p. 16, schrijft: “Zarathoestra was ‘n magiër.

a/ Het woord ‘magiër’ behoort niet (...) de gedachte aan geheimzinnige magische praktijken op te roepen, waarvan sommigen (o.m. Plinius) al de magiërs zonder meer hebben beschuldigd. Het woord ‘magu’, volgens de iranoloog G. Messina S.J. omschrijft degene die deel heeft aan de ‘gaven’ (maga), d.i. aan de religieuze leer van Ahoera-Mazda. Oorspronkelijk betekent het woord ‘magu’ dan ook niets meer dan ‘n aanbidder van Ahoera-Mazda. Zoroaster is de eerste magiër, want aan hem onderwees de Heer der Wijsheid (d.i. Ahoera-hazda) zijn leer.”

b/ Geleidelijk vervaagde en verbreedde de betekenis van het woord tot, gewoon, priester (opvoeder o.m. der erfprinsen in Iran), volgens Herodotos gekozen uit één der zes Medische volksstammen (*Hist. I: 101*). Met de uitbreiding van het Perzische rijk kregen de magiërs contact met de priesterkasten, vooral met de Chaldeeërs, in dat rijk, alsook met de Helleense cultuur (zo zou Ostanès de Iraanse leer in Hellas verspreid hebben). Zo kwam de Helleense wijsbegeerte in aanraking met de magiërs: “Onder wie er één de mageia, magie, onderwijst, eigen aan Zoroaster, de zoon van Homazès (het Grieks

- 1/ voor Ahoera-Mazda, de Oppergod der Perzen,
- 2/ of voor de mogelijke ‘vader’ van Zarathoestra).

Dit is theon therapeia, godendienst.” Aldus Platon, Alkibiades 122a. Doch Vermaseren, o.c., 18, wijst erop dat, bij Sofokles b.v., de volker opvatting van magie vernoemd wordt (waarin mageia synoniem is van goëteia). Langs de Chaldeeërs is de astro(theo)logie in de magie ingevoerd (Vermaseren, o.c., 18). *Gh. et L. Gérardin, Savoir et magie*, Paris, 1974, pp. 85/97, wijst erop dat Platon niet de Demokriteïsche eidola - uitleg huldigt (alhoewel *S. Seligmann, Die Zauberkräft des Auges and das Berufen (Ein Kapitel aus der Geschichte des Aberglaubens)*, Den Haag, 1921-1, S. 503, 507, erop wijst dat, volgens Platon, de ogen mild lichtende stralen uitzenden die de stralen van het voorwerp ontmoeten), doch de daimonologische opvatting en verwijst daarbij naar *Sumposion (Gastmaal)*, hh. 22/29, waar de gespreksleider verhaalt hoe de magiërin Diotima hem heeft uitgelegd dat ‘n daimon ‘n meson, medium, tussenwezen, is tussen de eigenlijke goden en de mensen.

De daimonische taak is vertolken en overbrengen:

- 1/ naar de goden toe wat van de mensen komt en, omgekeerd,
- 2/ naar de mensen toe wat van de goden komt (gebeden, offers, opdrachten, vergelding der offers).

Iedere waarzegging,

de kunst der priesters inzake offer, wijdingen (inwijdingen), toverspreuk –
voorspelling en

magie,- dat alles gaat doorheen de daimones; “want ‘n god gaat niet met de mensen (rechtstreeks) om”, maar door bemiddeling van daimones, zowel wat betreft slapende als wat betreft wakende mensen (*Sump. 23*). Zo is de daimon Eros te verstaan: een tussenwezen, bemiddelaar, is hij.

Samengevat:

1/ Platon denkt de magie als godendienst;

2/ deze geschiedt dan wel via daimones (lagere goden en/of elementgeesten en / of zielelichamen die tot zielewezens worden, - dat blijft onuitgemaakt). Het woord 'magie' komt uit Medië; doch de werkelijkheid is universeel. –

Besluit: ook wat betreft dat aspect (nl. 1/ de magische zijde, onderscheiden van 2/ de Chaldeïsch - astrologische zijde en van 2/ de dualistische zijde) hoeft Platon niet naar Oosterse bronnen te gaan; wel blijft 'n zekere invloed 'n feit.

De uitdrukking 'goden-dienst':

a/ schijnt allereerst begrepen te moeten worden vanuit het archaïsche dienstbaarheidsbegrip zoals *W.B. Kristensen, Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten, Amsterdam, 1947, blz. 201/229*, dat verstaat: vertegenwoordiging op aarde van (chthonische) godheden met het oog op de redding van het volk (zoals b.v. de slaven en vooral de slavinnen dat waren voor de klassieke 'ontwijding' van die 'dienstbaarheid').

b/ In *De Staat* en *De Wetten* gewaagt Platon van beïnvloeding van goden door middel van bepaalde rituelen (wat dan het omgekeerde suggereert, nl. onderwerping der goden aan menselijke wil), - wat hij onvoorwaardelijk veroordeelt (vgl. *Dodds, Fortschrittsg.*, 142).

Besluit: Platon's uitingen over magie zijn onsamenhangend op dat punt, zoals, overigens, die van alle klassieke denkers; reden: hun intellectualisme, resp. rationalisme (sedert de Sofistiek, ja, sedert de Milesiërs vooral sedert Xenofanes) heeft echte voeling met de mythisch-archaïsche onderlaag a.h.w. afgesneden, - wat b.v. tot gevolg heeft dat Platon helderziendheid 'n vermogen van de niet-rationele, infra-rationele ziel heet (wat in de grond Euripides ook doet); - wat dan als gevolg heeft dat de weldadige en intellectueel geldige resultaten van zo' n infra-intellectueel gebeuren 'onbegrijpelijk' en in die zin 'irrationeel' overkomen.

- Platonisch mysticisme.-

"De enige leerling van Socrates die de leer van z' n meester niet in eenzijdig rationalistische richting uitwerkte, maar, daartoe aangezet door Pythagoreïsche invloed, 'n mystisch - religieuze wending in de diepte gaf, is Platon. Daarin, zoals in z'n machtvolle artistieke begaafdheid, ligt de reden van z' n ver de anderen overtreffende wijsgerige en letterkundige betekenis in de kring der Socraticers en in de wereldliteratuur." Aldus Christ-Schmid. In welke zin juist is hier sprake van 'mystiek'?

1/ Zoals Dodds zegt, is in Platons werk - zoals in ieder klassiek, niet-sofistisch steller 'n tweespalt tussen het intellectueel-rationele, 'dialectische' denken, enerzijds, en, anderzijds, het religieuze, mythische, dichter bij het aloude volksgeloof staande archaïsche denken (o.c., 145). welnu, dat archaïsch peil is 'mystisch' op zijn wijze, nl. het is sensitief.

2/ Doch er is een tweede mystisch aspect: de in de Faidon aanbevolen methode die erin bestaat zich geestelijk (met de intellectuele ziel dan) terug te trekken uit de wereld van het ontstaan en vergaan naar de ('andere') wereld der ideeën.

In de *Faidon* vooral komt deze ‘mystiek’ ter sprake: “Indien (de ziel) zich zuiver lostrekt en niets van het lichaam meetrekt, omdat zij reeds vrijwillig in dit leven niets met hem gemeen had doch het (lichaam) vluchtte en in zichzelf opging en dit altijd wilde (bereiken), - hetgeen niets anders betekent dan dat zij juist filosofeerde en eraan dacht licht te sterven.” (*Fr. Schleiermacher, Uebers., Platons Phädon (Gesprach über die Seele)*, Leipzig, 1977, S. 47 (h.29).

Platon vergelijkt dit ‘leven’ met dat waarover de ingewijden het hebben, zodat filosofie ‘n soort inwijding op intellectueel vlak wordt. In de *Timaios* zegt Platon dat het zo doordringen van de (hogere) ziel tot de getalvormen en vooral tot de nog hogere ‘beginselen’ (ideeën) slechts

1/ God eigen is en **2/** degene die God liefheeft (hij voelde zich wel de lieveling der goden). *E. Dodds, Fortschr.* 143, zegt terecht dat het mystieke denken van *Plotinos* (+203/+269), de grote theosofische neo-Platonieker, daaraan ontspringt. Waarover later. Deze mystiek is inderdaad niet ‘irrationeel’ in die zin dat zij niet archaisch sensitief is.

De inspiratiebronnen van Platon.-

Diogenes Laertios (tss. +200 en +250), *Geschiedenis der filosofie*, 3:8, schrijft: “(Platon) werkte ‘n mixis, versmelting, van Herakliteïsche, Pythagoreïsche en Socratische leerstelsels uit: **1/** de zintuiglijke dingen dacht (efilosofei) hij naar Herakleitos, **2/** de denkinhoudelijke naar Puthagoras, **3/** de politieke naar Socrates.”

Ook *Aristoteles, Metaf.* 1,6: 1/4, zegt dat *Platon*

1/ met Herakleitos dacht dat de zintuiglijke dingen niet ‘kenbaar’ waren (omwille van het veranderlijke ervan),

2/ met Socrates dat begrippen en begripsbepalingen niet op zintuiglijke gegevens sloegen doch op het algemene,

3/ met Puthagoras dat de zintuiglijke dingen op mimèsis, nabootsing, van getalvormen berusten, - wat Platon omvormde tot methexis, deelneming, van het zintuiglijke aan de idee ervan.

Vgl. *O. Willmann, Gesch. d. Id.*, I, 370ff. -- Doch ‘n veelzijdige geest als Platon bevat meer: *A. Gödeckemeyer, Platon*, München, 1922, S. 122/127, - nog steeds ‘n degelijk werkje wat betreft ‘n evenwichtig en nauwkeurig overzicht van het Platonisme,

zet uiteen hoe, in de *Parmenides* (dialog), Platon met het Eleatisme afrekent. De te Eleatische opvatting der ideeën(wereld) leidt tot ongerijmdheden.

A/ Een mens b.v. is **a/** indien hij met andere mensen vergeleken wordt, ‘n eenheid (nl. hij behoort tot dezelfde klasse, ja, tot dezelfde samenhang);

b/ indien hij echter op zichzelf in z’n geledingen en aspecten bekeken wordt, is hij ‘n veelheid (hij bestaat uit meer dan één deel en aspect). Dat wat betreft de Eleatische methode.

B/ Doch wat betreft de Eleatische hoofdstelling (één zijnde), merkt Platon het volgende op: **(i)** sofistiek is de kunst om, in woorden, ‘n bedrieglijke schijn na te bootsen, **(ii)** politiek is de kunst om menselijke, d.i. (Herakliteïsch) veranderlijke

werkelijkheden te regelen (ordenen) naar het toonbeeld van het echte goed of schone en of van de maat(staf), (iii) filosofie is, steeds doch vooral in tegenstelling
a/ tot de Sofistiek, niet
b/ de politiek echter, wetenschap die, in rein denken, zich met het ware zijnde ophoudt.

—

Hoe zijn deze drie mogelijk? (Mogelijkheidsvoorwaarde).

1/ Over de sofist kan men maar spreken, indien, behalve het zijnde, er ‘n niet-zijnde is; reden: zonder niet-zijnde is er geen bedrieglijke schijn:

2/ van de politikos kan men maar spreken, indien het veranderlijke zijnde (nl. de polis en haar toestanden) bestaat met het oog, het echte zijnde (nl. het goede, schone en de maatstaf of norm van het polisleven).

3/ Van wijsbegeerte kan men maar spreken, indien er, behalve het statisch - immobiele en éne zijnde van Parmenides, ook ‘n veelheid van zijnden bestaat die onderling betrekkingen kennen: -

De hoofdfout van Elea is het miskennen van de veelduidigheid van de woorden: indien men, van het onderwerp van ‘n zin het ‘zijn’ uitzegt, dan sluit dit nog niet in dat men dat gezegde (‘zijn’) totaal vereenzelvigd met het onderwerp ‘Zijn’ en ‘zijn’ is twee.

1/ Zo kan men van verandering (ontstaan en vergaan) te recht zeggen dat zij ‘is’ (een werkelijkheid vertegenwoordigt), zoals men van onveranderlijke zijnden kan zeggen (met Parmenides ditmaal) dat zij ‘zijn’ (een werkelijkheid vertegenwoordigen, doch van ‘n ander type). Er zijn zijnssoorten. Tot daar het veranderlijke domein van de politieker.

2/ Wat het domein van de sofist betreft: het bedrieglijke van de Sofist is, op zijn wijze, ook ‘n zijnde. Tegenover het ‘zijnde’ staat niet alleen (op contradictorische wijze) het volstekte niets (niet-zijnde) doch (op louter tegengestelde doch daarom nog niet contradictorische wijze) het betrekkelijke niets dat de schijnwereld van de sofist uitmaakt en dat hij met woordkunst tracht voor te toveren.

- Platon en de retoriek.-

S. IJsseling, *Retoriek en filosofie (Wat gebeurt er wanneer er gesproken wordt?)*, Bilthoven, 1975, blz. 13/25, bespreekt Platons (en meteen Socrates’) houding tegenover retoriek: “zijn houding ten aanzien van de retoriek was duidelijk afwijzend en negatief en in vele opzichten zelfs uitgesproken vijandig” (o.c., 13).

1/ *De Gorgias*, 2/ veel geschakeerder: de *Faidros* getuigen van die afwijzing die de hele wijsgerige traditie sedertdien beheerst heeft en die nu, onder de invloed van structurele duiding van K. Marx, F. Nietzsche en S. Freud herzien wordt, m.i. met bedenkelijk resultaat, tot op zekere hoogte. “Zoals de sofisten zich bewust waren van de macht van het woord, zo is Plato zich bewust van de fundamentele dubbelzinnigheid van het woord. Het woord kan de mens leiden, maar ook verleiden en misleiden.(...)”

Het woord van de redenaar heeft, volgens Plato, slechts betrekking op het waarschijnlijke.” (o.c., 21). Platon - en alle wijsgeren in zijn aard - staan zeer huiverig tegenover iedere vorm van geweld; welnu, de redenaar

in z' n sofistische versie, doet de objectieve waarheid geweld aan: één van de hoofdtaken van Platonisch filosofen bestaat erin het geweld in al z'n vormen te ontmaskeren (o.c., 22).

Inderdaad 1/ wijsbegeerte is eerst de argumenten ter sprake brengen, binnen het kader van de vriendschappelijke dialoog waarin ieder der gesprekspartners innerlijk denkend zich uit, en pas dan de stelling die eruit te voorschijn komt als resultaat van eerlijke denkbaarheid verwoorden, desnoods met de nodige onzekerheid, zoals zo vaak in Socrates' optreden en in Platons dialogen,

2/ retoriek, echter, is 'n stelling voorstaan, en deze met alle mogelijke argumenten 'waar', waarschijnlijk, maken om te overreden, ook al is er geen stringent bewijs aanwezig. 1/ wijsbegeerte is logica; 2/ sofistiek is retorica.

Dit brengt met zich dat Platon steeds 'conform' (M. Scheler) denkt, d.i. in aansluiting aan en in overeenstemming met de aloude overlevering, de retorische sofist daarentegen 'niet - conform', 'n breuk vertegenwoordigt met de aloude traditie. Zo zegt Platon, m.b.t. tot de hoofdgedachte van z' n denken: "Als 'n gave van de goden is, zoals ik ervan overtuigd ben, uit 'n goddelijke bron, door de bemiddeling van 'n onbekende Prometheus, in lichtende vuurschijn, de boodschap neergedaald - en de voorouders (hoi palaioi), beter dan wij en de goden nabijer, hebben ons deze openbaring (fèmh) overgeleverd, - nl. dat wat wij de werkelijkheid heten,

a/ niet alleen uit het éne en het vele voortkomt,

b/ doch ook bepaaldheid (pèras) en onbepaaldheid (a.peiria), in zich vergroeid (xum.futon), bevat en dat wij, gezien deze geaardheid der dingen, voor ieder zijnde 'n idea, 'n model, behoren op te zoeken en, aangezien zoiets in hem ligt, het ook vinden zullen."

Deze tekst van de *Filebos*, na gezegd te hebben dat deze ideai, modellen, als getalvormen bepaalbaar zijn, gaat voort: "De goden dus, zoals ik zegde, hebben ons deze wijze van speurwerk, van kennisverwerving en van kennismededeling overgeleverd." Vgl. *O. Willmann, Gesch. d. Id. I, 2/3*, waar deze tekst als basistekst voor alle idealisme zonder meer vooraan prijkt.

De dood van Socrates en het platonisme. –

Platon, aldus Willmann, zou gezegd hebben, in mysteriëntaal, dat "filosofie het loskomen is van de ziel uit het lichaam". *R. Guardini*, de katholieke existentiële denker, in z' n *Der Tod des Sokrates (Eine Interpretation der platonischen Schriften Euthyphron, Apologie, Kriton und Phaidon)*, Bern, 1945, laat ons aanvoelen hoe de dood van Socrates naweegt op het Platonisme, ook als denken. Hoe zou het anders.

"Nadat (Socrates) 'n bad genomen had, bracht men z' n kinderen bij hem (hij had twee kleine zoontjes en 'n grote zoon) en de vrouwen van z' n verwantschap kwamen ook. (...) En de ondergang der zon was nakend." De gifmenger komt, in opdracht der Elf. "Daarmee

reikte hij Socrates de (gif)beker. En hij nam hem, en wel totaal opgeruimd, zonder te sidderen of de kleur of de gelaatstrekken te veranderen. Integendeel hij keek de man, naar z' n gewoonte, strak in de ogen en zei: "Wat denkt gij? Mag men van deze drank iemand iets geven? Is het geoorloofd of niet?" - "Wij maken slechts zoveel gereed, Socrates", antwoordde deze, "als, naar onze mening, de maat voor één dronk bevat". - "Ik versta" zei (Socrates). "Maar tot de goden bidden mag men toch wel zeker en men behoort het ook te doen opdat de tocht van hier naar daar heilvol verloopt. Daarom bid ik ook en het mag zo geschieden".

Nauwelijks had (Socrates) dat gezegd of hij begon ermee en dronk zeer opgeruimd en gelaten het gif uit. De meesten onder ons waren totnogtoe ertoe instaat geweest zich te beheersen; toen wij echter zagen hoe hij dronk en, daarna, hoe hij gedronken had, ging het niet meer: ook mij vloeiden de tranen, tegen mijn wil in, in stromen, uit de ogen, zodat ik mij wegstak en mijzelf beweende; want niet (Socrates) doch mijn eigen lot beweende ik: ik zou immers voortaan zo'n vriend missen (...) Socrates echter zei: "Wat doet gij toch, wonderlijke lui? Ik heb toch juist daarom de vrouwen heen gestuurd opdat zij niet zo'n dwaasheden zouden ten beste geven. Ik heb immers gehoord dat men in heilig stilzwijgen sterven moet. Wees dan ook rustig en standvastig".

Daarna legde Socrates zich neer en maakte het in volle bewustzijn mee dat z'n lichaam, van de voeten naar omhoog koud en stijf werd: "Reeds, was hij, in z'n onderlijf gans koud geworden, en zie: hij keerde zich tot ons (want hij had zich stil gehouden) en zei z'n laatste woorden: 'Kriton wij zijn Asklepios 'n haan schuldig. Offer hem aan (de god Asklepios) en verzuim het niet'. "Waarlijk, het hoort zo", antwoordde Kriton. "Maar kijk: wilt gij anders, nog iets zeggen?"

Op die vraag antwoordde (Socrates) niet meer doch kort daarop vertoonde hij stuiptrekkingen. Men bedekte hem, want z'n ogen waren gebroken. Toen Kriton dit zag, sloot hij Socrates' mond en ogen. Zo was het einde van onze vriend, van 'n man, van wie men wel zeggen mag dat hij, onder al z'n tijdgenoten, onder allen die wij leerden kennen, de beste en zonder meer de inzichtrijkste en gerechtigste is geweest." (o.c., 237/241).

Zo verstaat men veel, veel beter dat wat *Dodds, Fortschr.*, 147, doch zonder de gewijde sfeer aan te voelen - Dodds komt eerder als sofistich gezind over - aanhaalt:

Wij behoren altijd indachtig te zijn de oude en heilige leerstellingen die ons openbaren (mènuousin) dat de ziel onsterfelijk is". (Zevende brief n.a.v. de dood van Dion, z'n Siciliaanse leerling-vriend, zoveel jaren later). -

Heidegger zegt ergens dat de mens is 'ein Sein zum Tode', 'n zijnswijze die de dood, bewust of onbewust, indachtig, de toekomst te gemoed gaande is. Het Platonisme is gedragen door die zo ogenschijnlijk actuele gedachte.

Doch in z'n eigentijds kader is die dood bijzonder sprekend: op sofistich-retorische wijze is Socrates met valse beschuldigingen voor 'n gerecht gedaagd dat even sofistich retorisch te werk ging, d.i. met het waarschijnlijke en 'waar' 'gemaakte' (thesis, louter menselijk maaksel) i.p.v. op objectieve en bewezen (streng logisch bewezen) waarheid te steunen! Het is begrijpelijk dat Platonisme en sofistich retoriek zo strijdig waren!

Het Platonische dualisme.-

Xenokrates van Chalkedon, derde leider der Academie (-339/-514), heeft, waarschijnlijk, de Platonische wijsbegeerte ingedeeld in dialectiek, fysiek en ethiek. Hoe goed ook, toch is die in deling misleidend, want aan de tweedeling 'dialectiek/fysiek' inzake wereldbeschouwing beantwoordt dezelfde tweedeling inzake levensbeschouwing. –

'Dualisme' is veelduidig:

indien men twee 'fysische' beginselen, nl. **1/** het stoffelijke (d.i. de onbepaaldheid, a.peiria, van blz. 97 supra) of hylische (materiële) en **2/** het geestelijke (d.i. de bepaaldheid, peras,- zie hoger) of het intellectueel-rationele of immateriële, vooropstelt, dan huldigt men 'n dualisme, dat reeds, in kiem, bij Puthagoras (stof/getalvorm), Parmenides (schijnzijnde/zijnde; zintuiglijk/verstandelijk (noëtisch)), Herakleitos eigen-zinnig/bezonnen; voorgrond/achtergrond (die vuur-Logos is)) aanwezig was: **a/** de fisis als geheel (universeel) is dan én stoffelijk én onstoffelijk; **b/** inzonderheid de menselijke fisis is dan 'n particulier geval: zij is én lichaam en ziel;

indien men echter ethische kwalificaties invoert en spreekt van **1/** boos, onrein, bezoedeld stoffelijk en **2/** goed, rein, onbezoedeld onstoffelijk, dan is dit 'n ander dualisme dan dat van Platon;

Indien **men 1/** het boze stoffelijke met ongoddelijk en **2/** het goede onstoffelijke met goddelijk vereenzelvigt, dan voegt men er nog 'n theologische dimensie aan toe (men denke aan de latere Hellenistische mystiekers of theosofen): ook dat is niet Platonisch.

Toch kan men gemakkelijk het Platonisme zo duiden. Het tweede soort dualisme (ethisch-theologisch) is eerder Zoroastrisch (zie hoger).

Mensen als Anaxagoras hebben de fout begaan de Nous (Heelalverstand dat ordenend inwerkt op de mechanische processen van draaiing (dinos) in de stofdeeltjes) als verklaring van de orde in de wereld te stellen zonder te zeggen hoe juist.

Die fout begaat Platon niet: uit de éne oorsprong komt de veelheid der dingen en processen voort, doch die veelheid is nauwkeurig, want, tussen het éne en het vele, situeert hij de ideai, de denkbeelden of denkinhouden die het vele zijn eigen aard verschaffen.

Dezelfde Xenokrates van Chalkedon definieerde de idea als volgt: "de exemplarische oorzaak (het toon- of voorbeeldige beginsel) van wat van nature duurzaam bestaat" (aitia paradeigmatikè ton kata fusein aei sunestoton).

Inderdaad, in de *Timaios* stelt *Platon* de wording van het heelal, tot en met het ontstaan van de mens als bekroning ervan (teleologie), als volgt voor:

1/ enerzijds is er de Godheid (die hij vooropstelt zonder heel duidelijk te kunnen zeggen hoe en wat, maar, toch, zij is er, mythisch als in het volksgeloof); deze godheid is het éne als oorsprong van alles (universele, ja transcendentele oorsprong);

2/ met één samenhangend netwerk van ideeën voor ogen ordent die godheid de (eeuwige, ongeschapen) stof (onbepaaldheid, *a.peiria*) tot daaruit 'n ordentelijke 'kosmos' (mooi geordende wereld) te voorschijn komt;

3/ die stof (onbepaaldheid) bestaat, zoals bij Empedokles, uit vier elementen (vuur, lucht, water, aarde) - *Platon* zegt ook weer niet hoe zoiets er komt, want uit zich is stof onbepaaldheid, d.i. noch vuur / noch lucht / noch water / noch aarde / noch enige andere 'vorm' is er van nature in -; zoals alles, is ook die stof (onbepaaldheid) te danken aan 'n idea, 'n onstoffelijk basisbegrip 'stof', dat in de zintuiglijk waarneembare stof aanwezig is.

In alle geval: op 'n gegeven moment "blijft voor het ingrijpen van God slechts de taak over, deze elementen 'volgens ideeën en getalvormen' hun zorgvuldige bepaling en differentiëring onderling te verlenen" (*A. Gödeckemeyer, Platon, 134*).

(A). Wereldbeschouwelijk dualisme. (98/109) –

a/ De dialectiek is de ideeënleer. Aangezien de idee (idea, ook *eidos* in het Grieks) to *ontos on*, het op zijnde wijze zijnde, het echte zijnde, is, is de dialectiek eigenlijk ontologie of zijnsleer.

b/ De fysiek is dan de leer van de zintuiglijke vormgevingen van die ideeën. -- Beschrijven wij die idee nader.

A/ Weten, volgens *Socrates*, berust op begrippen (conceptualisme); dat weten (die wetenschap) ontspringt niet aan de concrete gevallen, alhoewel het er inductief - heuristisch van vertrekt; m.a.w. zintuiglijke ervaring is ontoereikend voor het ontstaan der begrippen in de 'nous', *intellectus*, verstand, van de mens.

Reden: het begrip geeft 'to *katholou*', universele, het algemene, weer, nl. dat wat aan alle mogelijke gevallen eigen is; welnu, alle mogelijke gevallen komen nooit voor in de zintuiglijk waarneembare fisis; alleen de menselijke geest bezit daar het begrip van.

B/ Wat wordt dit nu bij *Platon*? *V.Goldschmidt, Les dialoges de Platon (Structure et méthode dialectique)*, Paris, 1947, beschrijft, in de inleiding (pp. 1/12), zich steunend op de Zevende Brief, het Aha-Erlebnis dat, bij *Platon*, ten grondslag ligt aan de ideeënleer. *Platon, Der siebente Brief an die Verwandten und Freunde des Dion zu Syrakus*, Stuttgart, 1948, S. 36, zegt: "Aan ieder der dingen zijn drie aspecten te onderscheiden, door dewelke, volgens eeuwige orde(ning), de volledige geestelijke kennis geleidelijk tot stand komt; het vierde (aspect) is (die geestelijke kennis) zelf; als het vijfde is het voorwerp (de idee) te stellen,- hetgeen pas kenbaar

wordt dank zij de diepte van het verstand en het ware oorspronkelijke denkbeeld van het ding is. –

Het eerste van deze aspecten is de naam;
het tweede is de in woorden uitgedrukte begripsbepaling;
het derde het door de lichamelijke zintuigen waarneembare ‘beeld’
(afbeelding); het vierde is de volwaardige geestelijke kennis. –

Indien men nu dat wat hier algemeen uitgedrukt is, duidelijker wil begrijpen, dan begrijpe men het aan de hand van ‘n bijzonder voorbeeld en denke dan die stand van zaken als geldig voor alle dingen zonder meer.

‘Kring’ (cirkel) is b.v. ‘n bijzonder aangeduid ding, dat nu juist de naam heeft die wij zo-even uitspraken.

Het tweede van dat ding zou de in woorden uitgedrukte begripsbepaling, zijn, welke uit onderwerp en gezegde bestaat, nl. “het van zijn uitersten tot het middenpunt (centrum, kentron) overal even ver verwijderde”, - dat ware wel de wezensbepaling van dat ding dat de naam ‘rond’, cirkel, kring’ draagt.

Het derde is het ‘beeld’ (afbeelding), dat lichamenlijk is en onder de uitwendige zintuigen valt, - b.v. dat wat de tekenaar en de draaijer (vervaardiger van draaiwerk) maakt, - iets dat achteraf onderhevig is aan uitwissing en vernietiging, - lotgevallen waaraan de idea, het oorspronkelijk denkbeeld, van de kring op zich, waarmee alle meesters begaan zijn, niet onderworpen is, aangezien die (kring) iets anders en helemaal daarvan verschillends is.

Het vierde is **1/** het wetenschappelijke kennen, **2/** het bericht (informatie), verno-men door de redelijk denkende geest, **3/** de werkelijkheidsgetrouwe ware voorstelling van dergelijke dingen. –

In deze ganse werkdadigheid behoort men als ‘n eenheid te vatten, aangezien zij **1/** niet in uitwendige taalkundige geluiden, **2/** niet in de voor lichamenlijke waarneming toegankelijke gedaanten **3/** doch in de ziel zelf plaats heeft. En, door dit inwendig karakter, onderscheidt zich deze wetenschappelijke kennis, vooreerst, van de oorspronkelijke kring op zich en, ten tweede, ook van de drie hierboven vernoemde kennisaspecten.

Onder deze kennisaspecten is dat van het inwendige verstandsvermogen het dichtst bij het vijfde aspect inzake verwantschap en gelijkenis; de andere (aspecten) - nl. de drie eerste echter treden ver terug. –

Wat hier ten titel van voorbeeld gezegd is over de kring, geldt nu natuurlijk zonder meer: zowel van de rechtlijnige figuur en tekening als van de kringvormige; van het begrip van het goede als van dat van het schone en gerechtige; van al wat lichamenlijk is

het weze nu kunst- of natuurproduct -- van vuur en water en al dergelijke elementen; van ieder schepsel uit de gehele dierenwereld als van iedere individuele, menselijke ziel; van alle oorzaken en uitwerksels. –

Want, indien men niet de vier eerste kennisaspecten der kenbare voorwerpen op een of andere wijze in zich heeft, dan kan men niet volledig deelhebben aan het vijfde aspect.

Lichtmetafysische toelichting bij deze basistekst van Platon. –

‘Licht(meta)fysica’ is die wijsgerige leer (1/ kennisleer, 2/ natuurleer, 3/ zedeleer) volgens dewelke dat wat men ‘licht’ heet,

1/ én het kenbeginsel is van het zijnde (logisch)

2/ én het bestaans- of fisis- of genesisbeginsel is (fysisch - omwille van het boven-stoffelijke ook ‘meta’-fysisch geheten)

3/ en het zedelijk-politisch beginsel (ethisch). –

Voor zover het ‘licht’ kennisbeginsel is, heet men licht(meta)fysiek ook verlichtings-leer (fotismos, illuminatio, illuminatie). –

Voor zover ‘licht’ tegenover ‘duisternis’ staat, als tegenstelling (su.stoichia, koppel), spreekt men ook - en in zekere zin, beter - van “licht/duisternis (meta)fysiek”, term waarin het dualisme beter tot zijn recht komt, niet als kloof maar als tweeledigheid.

Lichtfysiek heeft steeds ‘n transcendent aspect: zo spreekt *Platons zevende Brief* over “ ‘n hoger wezen” dat Hipparinos ‘n hoge en goede gezindheid inzake politieke werkdadigheid ingeeft (o.c., 7), over “een ‘lot’, één der hogere machten die Platon naar Surakousai leidde (zo zag het eruit)” (o.c., 11), over “een hogere macht die het betere voor de polis voorstaat” (o.c., 19) en tot dewelke men bidt in alle stilte, over “mannen die van de heilige geest vervuld zijn” (o.c., 26), over “de zegen van de hemel” bij ‘n poging (o.c.,27), over “een of andere hogere hand die de mens in de wereld ‘n juist inzicht verschaft” (o.c., 27), over “een de macht der mensen te boven gaande lotsbeschikking” als tegengesteld aan “de zegen van de hemel en het toedoen van ‘n goddelijke beschikking (o.c., 29) bij pogingen, over “een gift voor de God der redding” bij zijn derde afreis naar Sicilië (o.c., 32). O.Willmann heet dit het ‘mystisch’ aspect.

Lichtmetafysiek heeft het, steeds over ‘ziel’; dat in de mens dat, van de twee zijden van het zijn, niet streeft naar de zintuiglijke kant van de zaken, doch naar het wezenlijke zijn (o.c., 38); de ‘edele mensziel’, voorwerp van opvoeding (o.c., 42); die ‘ziel’ is - volgens het aloude beginsel - dat in de spreuk ‘simile simili’ (het gelijke door middel van het gelijke) zich uitdrukt - verwant met het eeuwig voorwerp der filosofie (o.c.,39); zij bezit die verwantschap vanaf de geboorte (o.c., 39), want, indien dit niet het geval is - wat vaak voorvalt -, dan is er voorlopig met zo ‘n mens niet veel aan te vangen (o.c., 39/40).

Lichtfysiek heeft het, in die ziel, over het verstand en, meteen, over de rede (die wat het verstand inziet, verwoordt): “met de denkende geest in gerechtigheid z ‘n leven doorbrengen” (o.c., 26) is de roeping; de ware filosoof bezit “een met het eeuwige verwante geest en, in die geest, een vonk van de godheid” (o.c., 33). - Men ziet dat hier mythische en het intellectueel-rationele aspect (zoals O.Willmann het zegt) zeer nauw ineenvloeden. Het is hier dat de verlichtings- of illuminatieleer haar doorbraakpunt heeft: “Er is inderdaad van mijn hand,

over die punten (nl. Platons politieke filosofie) geen geschreven tekst en er zal er ook geen zijn. Want in bepaalde woordelijke schooluitdrukkingen mag men zich daarover (net als over andere leerpunten) in het geheel niet uitspreken.

Maar uit herhaaldelijk gesprek juist over dat onderwerp alsook uit intiem samenleven komt plots die idee in de ziel, zoals uit ‘n vuurvonk het aangestoken licht, te voorschijn en baant zich dan zelf verder haar weg.” (o.c., 35).

Hier zij herinnerd aan de gelijkenis van de zon en haar rol t.o.v. de zichtbare dingen dezer wereld, zoals Platon ze elders uiteenzet.

Men lette **1/** op het plotse, **2/** op het licht als vergelijkingspunt (men zij verwezen naar de sensitieve ervaring: ook zij tast eerst (vlottende aandacht n.a.v. ‘n probleem) om plots te ‘zien’, te ‘voelen’ en zo licht te verwerven m.b.t. het probleem). Men lette eveneens

1/ op het herhaaldelijke met elkander spreken,

2/ op het innige samenleven (wat ook in sensitieve ervaringen voorkomt: samen aan sensitiviteit doen, (dank zij ‘groepsdynamica’, zoals dat nu heet), geeft pas het snelle en eigenlijke resultaat; wat op ‘mystiek’ in de archaische zin wijst, en dat in het hart zelf van Platon’s intellectueel AhaErlebnis.) –

Wat verder zegt Platon: “Indien (...)

a/ namen,

b/ definiërende beschrijvingen door middel van woorden,

c/ zintuiglijke aanschouwingen en waarnemingen met betrekking tot uitspraken over het wezen der dingen inlichtingsgewijze aangemeld worden en indien wij hierbij zonder hartstochtelijke betweterijen de juiste dialectische methode volgen, dan pas gaat het licht der rein geestelijke waarneming en der reine verstandelijke vating van het innerlijke wezen der dingen op”. (o.c., 40). –

d/ lichtmetafysiek heeft het, uiteindelijk, - en zeker bij Platon - over licht als het goede dat, bij handelen en maken, voorlicht: “Zonder onsterfelijkheid (der ziel) geen anamnèsis, herinnering, - zonder herinnering, geen ideeënwereld, - zonder ideeënwereld geen zekere kennis en zonder zekere kennis geen deugdelijk handelen en geen gelukzaligheid noch voor de enkeling noch voor de stadsstaat”. (A. Gödeckemeyer, *Platon*, S. 92). Waarover straks iets meer. Dat is dan het ethisch-politieke aspect van de licht/duister-nismetafysiek.

- Nadere uitleg.-

V. Goldschmidt, *Les dialogues de Platon*, p. 6, preciseert.

To onoma, de naam, is iets afgesproken (thesis, nomos, - geen fisis); hij is dan ook maar ‘n povere louter woordelijke benadering van het reine wezen van b.v. ho kuklos, circulus, de kring.

Hiermee zet Platon zich af tegen zijn leraar, de Heraklíteer Kratulos, die beweerde dat men, van de taal uit, het ware zijn der dingen kon bereiken, doordat de oudste mensen aan ieder ding de (zijn fisis, natuur, toekomstige) naam hadden toegekend (oorspronkelijke naam die nog in de zgn. oerwoorden, doorheen vele veranderingen, bewaard is gebleven).

Platon daarentegen zegt: “Niets belet ‘recht’ te heten wat men nu ‘kringvormig’ heet en omgekeerd.” Dit, om het conventioneel (kunstmatig) karakter der naamgeving te onderstrepen, doch hij voegt erbij: “De vastheid ervan zal dezelfde zijn, niettegenstaande deze verandering en deze omgekeerde benaming.”

Om met *J. Royce, Principles of Logic*, New York, 1961 (1912-1), p. 53, te spreken:

a/ classificatie is steeds postulatoirisch, d.i. ‘n wilsact (en, in die zin, willekeurig (‘recht’ kan omgewisseld worden met ‘kringvormig))

b/ doch de (aanvankelijk onbewuste) wetmatigheid (het stelsel zelf) dat die classificatie (in de naamgeving) beheerst, is niet-willekeurig doch regelgebonden (eens dat men, willekeurig, ‘recht’ invoert, mag men wat aan ‘recht’ beantwoordt, niet meer ‘kringvormig’ heten):

“Iedere willekeur van individuele classificatie ten spijt, bezitten de algemene wetten van de logica ‘n absoluutheid, waaraan men zich, denkend, niet kan aan onttrekken, en liggen zij aan alle ordesysteem en aan alle theorie ten grondslag.” (o.c., 53).

Royce, als Platonieker, drukt zo de ‘vastheid’, waarover Platon spreekt, - vastheid in de verandering, goed uit. Wat Royce (en Platon voor hem) wil zeggen, is: dat de afzonderlijke naam (zogezegd van goddelijke oorsprong en de fuis, de wezensaard, weergevend) niets betekent zonder het taal- en ideeënsysteem waarin hij thuishoort. Iets waarop onze huidige structuralisten de nadruk leggen, en te recht. Kratulos wordt dan ook te recht verworpen.

Ho horismos, definitio, de wezensbepaling (definitie), bestaande uit naam- en werkwoorden, - Platon ontdekt als eerste de zinsstructuur

1/ noma, nomen, naamwoord, enerzijds, en

2/ rhema, verbum, werkwoord, anderzijds (men denke aan N. Chomsky’s naamwoordelijk en werkwoordelijk bestanddeel van de zin) -, deelt, aldus Platon, in de veranderlijkheid van haar bestanddelen, nl. de woorden (als namen). –

Op naam van Archutas van Taranton (-400 / -365), Pythagoreïsch vriend van Platon, staan volgende wezensbepalingen (-definities): “Windstilte is rust in de luchtmassa”; “zeestilte is het bedaren van de golvenbeweging”. –

Later zal Aristoteles de definitie analytisch opsplitsen in

genos, genus, geslacht, waaraan, in de verzamelingsleer van Georg Cantor (1845/1918), de universele verzameling beantwoordt, en

diafora eido.poiios, differentia speci.fica, soortelijk onderscheid, waaraan, in Cantors Mengenlehre, beantwoordt de particuliere verzameling, onderdeel van de algemene of universele.

Toegepast: ‘windstilte’ (naamwoord, onderwerp) is 1/ ‘luchtmassa’, 2/ doch niet universeel (alle mogelijke luchtmassa) maar wel particulier (‘n soort luchtmassa), d.i. luchtmassa ‘in rust’;

‘zeestilte’ (naamwoord, onderwerp) is 1/ ‘golvenbeweging’, - 2/ die - Heraklitisch in haar tegendeel omslaat en ‘bedaring van golvenbeweging’ wordt, waarbij ‘golven’ (universeel) in twee deelverzamelingen (soorten) vervalt, ‘beweging’ en ‘bedaring’ (werkwoord, gezegde).

1/ De Pythagoreeërs deden aan definiëring in het kader van hun wiskunde.

2/ Socrates deed het in het kader van zijn ethisch-politische begripsbezorgdheid. Zo was Platon van twee kanten voorbereid op definitie-arbeid. Platon was wars van woordelijke benadering van de werkelijkheid. Zoals *S. IJsseling, Retoriek en filosofie*, blz. 21, opmerkt, richtte hij zich tegen 'n tweevoudige paideia:

tegen de muzische paideia, waarin de mythisch denkende dichters Homeros en Hesiodos, met hun fantasieën over goden en dergelijke, centraal stonden;

tegen de sofisten met hun nuttigheidsinstelling (pragmatisme) inzake woordgebruik, in retoriek en dialexis (gesprekskunst): - Platon is Socratieker: Socrates gebruikte dialexis, gesprekskunst, als middel om tot juist inzicht te geraken, meer niet.

Doch Platon ziet het grote gebrek van Socrates: deze staat stil, net als Kratulos inzake woorden als namen, bij afzonderlijke definities;

Platon ziet ze als onderdelen van een systeem of netwerk van betrekkingen (de ene definitie roept de andere op), als 'n zoion noëton, 'n animal intellegibile, 'n denkinhoudelijk organisme (stelsel).

To eikos horomenon, imago visibilis, het zichtbare beeld, is het concrete ding waarin de idea (eidos) verwezenlijkt, ja belichaamd is. Hier zijn twee soorten te onderscheiden:

a/ de natuurlijke 'beelden' (of benaderende verwezenlijkingen) van het ideale wezen; zo, voor de kring (rond, bolvormig, cirkelvormig), de kuklas, de cyklade; zo is, rond het eiland Delos, een kring van eilanden, die 1/ samem 'n kuklas vormen en, 2/ afzonderlijk, kuklades, cykladen, zijn;

b/ de kunstmatige: zo de door de tekenaar of draaier getekende of uitgewerkte kringvormige tekening of voorwerpen (men denke aan de meetkundigen).

Zoals de bestaande woorden kunnen, willekeurig, veranderd worden (desnoods in hun tegendeel, Herakliteïsch), zo ook de natuur- of kunstwerkelijkheden:

1/ de cykladen kunnen, in 'n natuurcatastrofe vergaan;

2/ de meetkundige veegt de door hem getekende cirkel uit: zoiets is onmogelijk met de idea van kring! Zij 'is' eeuwig, onveranderlijk daar.

Het vijfde aspect, dat slechts in het vierde, de kennis in de ziel zelf, bestaat als licht dat doorbreekt in het Aha-Erlebnis, is in die zin Parmenideïsch: enig, onveranderlijk, ja, goddelijk. - Diogenes van Sinope, de Kuniëker, werpt tegen Platon op dat hij wel de tafel (trapeza, tabula) en wel de beker (kuathos, calix) kan zien, maar niet het beginsel, hē trapezotes, de tafelheid, de tafel op zich, of de kuathotès, de bekerheid.

Inderdaad, zal Platon zeggen, Diogenes zit vast in de empirische aisthèsis, zintuiglijke warneming, die slechts doxa, opinio, mening, geeft als kenresultaat; doch, behalve het zintuiglijk oog, is daar het 'geestelijk' oog, de nous, intellectus, het verstand, dat de idea - tafel, beker zonder meer, geldig voor alle mogelijke tafels en bekers, - ziet en epistèmè, scientia, wetenschap als cognitief resultaat geeft. Men ziet het dualisme.

Zoals hoger (blz. 73) gezegd, stond Protagoras, net als Diogenes de Kunieker, op louter empirisch vlak: de wiskunde vatte hij ook empirisch op.

D.w.z. hij bleef bij de applicatieve modellen, de louter concrete voorbeelden, door Platon ‘gelijkenissen’ geheten (omdat hij ze als afbeeldingen, toepassingen ziet van de regulatieve modellen of ideeën),

1/ de kring op zich heeft b.v. maar één raaklijn (en met die kring en die raaklijn werken, uitsluitend, de meetkundigen),

2/ terwijl de getekende of natuurlijke kring steeds, meer dan één raakpunt heeft met ‘n raaklijn. Dit betekent dat de ‘gelijkenissen’ (‘beelden’) - de applicatieve modellen - de reinheid van de regulatieve idee verduisteren. Dit is de duisternis als tegenhanger van het licht.

a/ De epistèmè, scientia, Wetenschap, - b/ de nous, intellectus, verstand, - c/ de doxa alèthes, opinio vera, ware mening,- voor zover zij zich aan ‘n hupothesis, suppositio, veronderstelling, vooropstelling (men denke aan de woordelijke bepalingen en postulaten of axioma’s van de meetkundigen) houden, en dus van b.v. de definitie van de kuklos, cirkel, vertrekken, blijven steken in het nog duistere gebied van de zintuiglijke woorden of dingen: men kan uit die definities en postulaten deductief afleidingen uitwerken, doch zonder de illuminatie, het Aha-Erlebnis van de idea (hier van ‘de’ kring), zal dit ‘n ‘duistere’ benadering blijven. –

Men zou dit kunnen vergelijken met de student die “van buiten leert” zonder door te dringen tot de wezenskern van de meetkunde: hij blijft in het vergankelijke rijk van

1/ de wording (hij leert het) en

2/ haar omslag, het vergaan (hij vergeet het): Neen,

a/ hèn teleos epistèmè, scientia plena, de volle wetenschap, -

b/ hèn pleos nous, intellectus plenus, het volle verstand,-

c/ hèn fronèsis, het denken, en hèn sofia, sapientia, de wijsheid, zijn meer dan dat duistere ‘van buiten’ benaderen.

Zij zijn theoria, speculatio, bespiegeling, d.i. met de denkende geest doordringen tot het directe schouwen van de idee (regulatieve werke-lijkheid of voorbeeld, archetypos). Van buiten kennen en inzien zijn twee dingen.

Het vijfde aspect, de idea, omschrijft *O. Willmann, Gesch. d. Idealismus, I, 382*: tegenover het voortdurende veranderlijke is de idee het echte zijn; tegenover het vergankelijke is zij eeuwig; tegenover de vermengde vormen is zij het reine, de onvermengde vorm; tegenover het vele (der applicatieve modellen) is zij het ene (van het voor alle mogelijke applicatieve modellen geldige regulatieve model), - wat met het verzamelingsbegrip van Georg Cantor overeenkomt: idee en verzameling zijn identisch; tegenover het veelvormige is zij het eenvormige; tegenover het betrekkelijke en concrete (vervlochtene) is zij het absolute (volstreckte) en zelfstandige (en abstracte); tegenover het vormloze (onbepaalde en onbegrensde) is zij vorm (bepaaldheid, begrenzing); tegenover het individuele is zij de soort (resp. geslacht); tegenover het

onvolmaakte en gebrekkige in zij 'paradeigma', exemplum, voor- en toonbeeld, het volmaakte. M.a.w. de hele zijnsleer draait rond de idee.

- Platonisme en modeltheorie. –

De modeltheorie, zoals b.v. *H.Bertels / D. Nauta, Inleiding tot het modelberip*, Bussum, 1969, ze actueel, d. i. logistisch en wiskundig, uitwerkt, heeft haar aanloop, wijsgerig, in het Platonisme. Platon, *Politeia* 10, onderscheidt, in de kunstschepping,

'n zintuiglijk ervaarbaar 'model', b.v. het Helleense meisje dat bij het beitelten van 'n godinnebeeld, model staat,

'n zintuiglijk ervaarbaar en, daarenboven, maakbaar 'model', nl. het beeld dat hij beitelst;

het denkinhoudelijk ('noëtisch') 'model', dat de beitelenaar in z'n geest heeft ('n soort ideëel, ja, ideaal model). - Bij dit alles hoort

het reine, preëxistente of voorafbestaande 'model' dat voor maar ook in de drie vorige aanwezig is, nl. 'het' jonge meisje als godin. - Deze denkwijze heeft men wel 'exemplarisme' geheten.

Dit exemplarisme, dat het model allereerst opvat als de idee

1/ op zich bestaand en 2/ te kopiëren en te verwezenlijken is, heeft twee afmetingen:

'n Pythagoreïsche, nl. demimèsis, imitatio, nabootsing, afbeelding: het zintuiglijk of empirisch ervaarbare is 'n weergave op eindig vlak, in de wereld van worden en van z' n omslag, het vergaan;

'n even Pythagoreïsche, maar minder opvullend, nl. methexis, participatio, deelneming, tegenwoordigstelling: het zintuiglijk of empirisch ervaarbare is de tegenwoordig-stelling van het transempirische, de idee, waaraan het 'participeert'. - Beide aspecten zijn oeroud:

1/ de aloude magie werkte met het koppel 'participatie/imitatie' (contact/gelijkenis),

2/ Deze werkt via het Orfisme in het Pythagoreïsme door. -- Beide aspecten lopen ineen met wat *O. Willmann, Gesch. d. Id., III, S. 1031/1037, Zur Terminologie der: "Geschichte des Idealismus"*, 'n parel van een vocabularium, zegt over 'transcendent/im-manent' (S. 1036):

a/ choristèn, transcendens. Overstijgende buiten en / of te boven gaand (gezegd)

1/ van de godheid t.o.v. de schepping doch ook

2/ van de menselijke ziel t.o.v. het lichaam,

3/ van de idee t.o.v. de 'gelijkenis' ('beeld', het zintuiglijk verwezenlijkte ervan),

4/ van dezelfde idee t.o.v. het verstand en/of de handeling die ermee in verband staat), enerzijds, en

b/ anderzijds, en.up.achon, immanens, inwonend, in ... aanwezig: wat van juist dezel-fde zijnden gezegd wordt: God, ziel, idee, voor zover zij niet door 'n kloof (wat in het hedentendage lopende 'tweewerelden'-begrip maar al te vaak waar is), maar door 'n spanning, (epèktasis zou de H. Gregorius van Nussa zeggen, van het beginsel en dat wat door het beginsel beheerst wordt) van 1/ de eindige schepping, 2/ het lichaam of 3/ de zintuiglijk waarneembare verwezenlijking of 4/ het verstand en/of de handeling niet gescheiden zijn in de absolute zin, maar wel in de relatieve zin, hoe onderscheiden zij ook ervan zijn.

De Platonische dialectiek. –

Platon ontwikkelt uit de Socratische dialaxis, die twee logische verrichtingen kent, de inductie en de definitie, de zijne:

a1. de inductief opgebouwde definities der begrippen (Socratisch);

a2. de situering van die gedefinieerde begrippen in de kosmos noëtos, mundus intelle-gibilis, denkinhoudelijke wereld (enige tientallen jaren geleden door de Franse existensialist *J.P. Sartre* (1905/1980), in zijn boekje *l' existentialisme est un humanisme*, belachelijk gemaakt als “le ciel intelligible”, waarbij behoort opgemerkt dat Sartre het heeft over ‘n karikatuur, door ‘n sofist ontworpen, en niet over Platon’s denkinhoudelijke kosmos); deze situering binnen ‘n systematische samenhang der ideeën geschiedt, volgens *J.B. Rieffert*, *Logik (Eine Kritik an der Geschichte ihrer Idee)*, in *N. Dessoir*, *Die Philosophie in ihren Einzelgebieten*, Berlin, 1925, S. 3/294, vooral S. 13/24, In twee tijden:

a2a. de vorming van tegenspraakvrije (contradictieloze) begrippen (sunagogè):

a/ ‘n groep woorden uit de omgangstaal, b.v. ‘schoon’, gezegd;

1/ van ‘n vrouwelijke verschijningswijze, **2/** van muziek, **3/** van ‘n gedicht, **4/** van ‘n hoogstaande daad, enz., wordt, in één samenvattende idee vastgelegd (vgl. Platon *Republ.* 10: 155);

b/ daaruit groeit, Socratisch, ‘n definitie zoals b.v. het schone is steeds zintuiglijk ervaarbaar; het verschaft ‘n lustgevoel, enz.; na dit voorstadium volgt de toetsing van: **1/** het samenvattend begrip en **2/** zijn definitie: wat *A. Gödeckemeyer*, *Platon*, 39, 46, ‘hypothetiek’ heet; - wat *O. Willmann*, *Abriss der Philosophie*, Wien, 1959 (1904-1, 1912-4), S. 137, ‘analytische’, beter ‘lemmatisch-analytische methode’ heet, wordt hier toegepast;

a/ het lemma, de voorlopige veronderstelling (pure werkhypothese), is het uitgangspunt (b.v. indien men voorlopig aanneemt dat het schone steeds zintuiglijk ervaarbare zijnden betreft, wat dan?); m.a.w., men veronderstelt gekend, wat eigenlijk niet (stevig) gekend, maar enkel vermoed wordt;

b/ daaruit, op analytische wijze, deduceert men gevolgtrekkingen, die ofwel juist blijken (en dan is het uitgangspunt, het lemma, juist) ofwel onjuist blijken (hè eis adunaton apagogè, demonstratio ad absurdum ducens, bewijs uit het ongerijmde, - vgl. Zenon van Elea) (en dan is het lemma vals);

a2b. De vorming van tegenspraakvrije begrippen en dito definities omvat ‘n tweede aspect, de diairesis, divisio, indeling, zo b.v. **a/** het schone is die vorm in het zintuiglijk ervaarbare die lustgevoel verschaft; deze definitie geldt als geslacht (universele verzameling van ‘het’ schone op zich, zonder meer; **b/** deze generische definitie wordt ingedeeld in menselijk, muzikaal, poëtisch, zedelijk schoon (de soorten, species, o.g.v. ‘n soortelijk verschil);

b. de oordeelsleer (die o.m. in de definitie toegepast wordt: onderwerp; gezegde);

de oordeelsleer is centraal in het Platonisme: “Gedachten en rede (in de zin van verwoorde gedachten) zijn hetzelfde op één punt na, nl. dat het inwendige gesprek van de ziel met zichzelf (wat zonder (uitwendige stem verloopt) door ons ‘gedachte’ geheten wordt, terwijl het verlengde van die gedachte, daarentegen, door middel van het geluid door de mond, rede (taal, verwoording) heet.” (*Platon, Sofistes 263e*; vgl. J. Rieffert, o.c., 15); denken, voor Platon, is oordelen in z’n binnenste formuleren, rein zinnenvormend;

c. de redeneringsleer,

Hiebij, blijkt dat Platon, behalve de Socratische inductie, ook de deductie (als lemmatisch-analytische methode nl.) kent, (de negatieve vorm die Zenon van Elea, met zijn bewijzen uit het ongerijmde invoerde, kent Platon ook, doch vervolledigt dit);

Besluit: begrip, oordeel redenering (het kernstuk van de latere Aristotelische logica), samen met definitie en indeling (die samen horen als inhoud en omvang van het begrip), vormen de hoofdgedingen van wat men met ‘n actueel woord “de Platonische taal-analyse” zou kunnen heten; vgl. *Guy Nuchelmans, Overzicht van de analytische wijsbegeerte*, Utrecht/Antwerpen, 1969 :

a/ de naam en het door die naam benoemde,

b/ de begrippen, oordelen en redeneringen, **c/**

de taal- en spreekverschijnselen zijn

1/ door de Cambridge - school (Moore, Russell, Wittgenstein), **2/**

het logisch positivisme (vooral Carnap en de Wiener Kreis) en

3/ de analyse van de gewone taal (Wittgenstein II, Ryle, Austin, Strawson) bijzonder bestudeerd.

Daarbij heeft het Platonisme ‘n rol gespeeld, ja, is het Platonisme één vorm van taalanalyse, nl. de zoveel mogelijk niet-sofistische. –

De fysiek van Platon. –

Men kan uit het voorgaande reeds afleiden hoe Platon de Milesische fusis ziet. *L. Brisson, Le Même et l’Autre dans la structure ontologique du Timée de Platon*. Paris, 1974, bespreekt, in de *Timaios* (de naam van ‘n zekere Timaios van Lokroi, ‘n Pythagoreër), de eenheidsopvatting die alle zijnden (goden, tussendaimones, mensen; hemel en planeten; dieren en planten; natuurelementen, mineralen) omvat, o.g.v. het koppel “hetzelfde/anders”.

De demiurg (d.i. wereldordenaar), de vormgevende God, vertegenwoordiger van het Goede, de hoogste en alles schragende idee, mengt **a/** de ideeën en **b/** het ruimtelijke midden (de materie) zo dat daaruit ‘n het heelal te voorschijn komt. Daarbij hecht Platon ‘n groeiend belang aan de Pythagoreïsche getalvormen, die, aldus Brisson, drievoudig zijn **(i)** de reine getalvormen, volmaakt toonbeeld van het denkinhoudelijke;

de geometrische figuren (door de getalvormen van het reine peil beheerst);

de in de zintuiglijke dingen waarneembare getalvormen; - waarbij de geometrische getalvormen tussentermen zijn, in verband met ‘n soort wereldziel (Platonisch hylozoïsme), -- *F. Krafft, Gesch. d. Nat.*, I, 311, omschrijft de cultuurhistorische draagwijdte van Platons visie: “Deze opvatting over wiskunde en de mogelijkheid,

met behulp van die wiskunde, de natuurlijke geschiedenis en de natuurlijke vormen te vatten, langs de omweg van de ideeën, zodat slechts ‘n algemene vorm gekend wordt, die in het zintuiglijk waarneembare niet bereikt wordt en, in beginsel, niet bereikbaar is. Die opvatting maakt het noodzakelijke eindpunt uit van ‘n ontwikkeling wier begin wij ontmoet hebben bij:

1/ Anaximandros en, in zijn zog, bij Hekataios en Herodotos, wat betreft de geografische vormen;

2/ alsook bij de Pythagoreërs en andere denkers en kunstenaars van de vijfde eeuw.” Inderdaad, Anaximandros de Milesiër, werkte ‘n wereldbeeld uit dat **a/** zowel de beredeneerde kijk van Thales de Milesiër (met zijn verklaring van afzonderlijke aardse fenomenen) - vgl. 41; 44 (Milesisch empirisme) – **b/** als de systematische (en wel genealogische, d.i. op afstamming gebaseerde) kijk van Hesiodos op het heelal en de aarde verenigde in:

1/ ‘n algemene fysiek (waarvan de samenvatting op blz. 11 supra) en

2/ ‘n kaart van de hemel en ook van de aarde, die ‘n soort wiskundige geografie en cartografie inluide. (vgl. F. Krafft, (o.c., 112/113): **a1/** Getallen en hun verhoudingen, geometrische vormen, waaronder de symmetrische vooral, **b/** sterk a-priori (d.i. niet op werkelijke metingen gesteund, doch ‘rein’) opgevat, vormen het ordeningsschema. Deze wiskundige ‘vormen’ las men dan in de fisis. –

Doch er was iets nieuws tussengekomen: het inzicht dat het wiskundige een apart domein van de fisis uitmaakt, zoals supra op blz. 20, 33, vooral 91, is kort uiteengezet, nl. de in Zenons stijl rein redenerende wiskunde (wat dan in het aparte domein van de begrippen of, liever ideeën z’n hoogtepunt beleefde). –

Niettegenstaande de evidente verouderdheid van de Platonische wiskunde, blijft het ‘n feit dat dat Helleense wiskundig bekijken van de fisis tot op onze dagen, in vernieuwde vormen (logistiek, verzamelingsleer), de natuur- en zelfs de menswetenschap beheerst:

“Het past, geloof ik, de wiskundige wetenschap te zien, minder als ‘n integrerend deel van de natuurfilosofie in de eigenlijke zin dan als zijnde, sedert Descartes en Newton, de ware grondslag van heel deze (natuur)filosofie ofschoon zij er, om exact te spreken, zowel deel als grondslag van is.” Aldus A. Comte (1798/1857), in zijn *Cours de philosophie positive* (1839). Wat de vader van het positivisme reeds vaststelde in 1839, geldt nog steeds op onze dagen. Het begin daarvan ligt bij Anaximandros; de doorzetting bij Platon, in Pythagoreïsche lijn. –

Hoe juist het moderne wiskundige denken het lemmatisch-analytische beginsel van Platon in het letterrekenen (algebra, enz. t./m. logistiek) uitwerkte, zet *O. Willmann, Gesch. d. Idealismus*, III, S. 48ff., uiteen (vooral Viète (Vieta)).

Vgl. cursus, eerste jaar, logica (exact denken). Het (wiskundig) idealisme leeft voort in de moderne wiskunde, die (zoals Whitehead zei) ook een voetnota op Platon is.